

Univerzita Palackého v Olomouci
Právnická fakulta

Hana Koudelková

Poučovací povinnost soudu v civilním soudním řízení

Diplomová práce

Olomouc 2011

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma „Poučovací povinnost v civilním soudním řízení“ vypracovala samostatně a citovala jsem všechny použité zdroje.

V Olomouci dne

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala své milé vedoucí diplomové práce JUDr. Janě Křiváčkové za trpělivou pomoc a mnoho cenných rad při zpracovávání tohoto tématu. Dále bych chtěla poděkovat svým rodičům za to, že mi vytvořili podmínky pro to, abych mohla tuto práci napsat, a vyjadřovali mi svou podporu. V neposlední řadě bych ráda vyjádřila svůj dík pracovníkům půjčovních a reprografických služeb a meziknihovní výpůjční služby Vědecké knihovny v Olomouci za jejich pomoc při shromažďování literatury k této práci.

Obsah

0 Úvod	5
0 Poučovací povinnost v civilním soudním řízení	14
0 Obecně o poučovací povinnosti	14
0 Současná právní úprava poučovací povinnosti	18
0 Obecná poučovací povinnost soudu dle § 5 občanského soudního řádu	18
0 Zvláštní poučovací povinnost soudu	20
0 Poučovací povinnost při odstraňování vad podání (§ 43 OSŘ)	22
0 Poučení při uzavírání soudního smíru dle § 99 OSŘ	30
0 Poučení v souvislosti s „univerzální“ koncentrací řízení	32
0 Poučovací povinnost soudu při jednání (§ 118a)	37
0 Poučení o neúplné apelaci (§ 119a odst. 1 OSŘ)	55
0 Poučovací povinnost o opravných prostředcích	59
0 Některé další případy poučovací povinnosti v občanském soudním řádu	63
0 Historický vývoj poučovací povinnosti	70
0 Období do roku 1950 – počátky poučovací povinnosti	70
0 Období 1951-1964 - úprava poučovací povinnosti dle občanského soudního řádu z roku 1950	74
0 Období 1964-1992 - úprava poučovací povinnosti dle občanského soudního řádu z roku 1963 do účinnosti novely č. 519/1991 Sb.	78
0 Období od roku 1992 do současnosti	87
0 Závěr	93
0 Seznam použitých pramenů a literatury	106
0 Abstrakt v českém jazyce	113
0 Abstrakt v anglickém jazyce (Abstract in English)	115
0 Seznam klíčových slov	118

Úvod

Poučovací povinnost soudu je dle mého názoru často marginalizované téma, přestože jde o velmi významný institut civilního procesu, jehož uplatňování může mít zásadní vliv na průběh a výsledek řízení. O tom, že toto téma není dostatečně zpracováno, svědčí i skutečnost, že se mu nevěnují téměř žádné akademické práce. Z již obhájených prací jsem objevila pouze diplomovou práci na téma „Vysvětlovací, dotazovací a poučovací povinnost soudu v platném o. s. ř.“ od Jany Klučkové z Masarykovy univerzity v Brně¹ a rigorózní práce „Poučovací povinnost soudu v občanském soudním řízení a její odraz v rámci jednotlivých zásad civilního procesu“ od Zdeňka Sýse z téže univerzity, pocházející však z roku 1999, tedy ještě z doby před účinností novely občanského soudního řádu č. 30/2000 Sb., která se tohoto institutu významně dotkla, a „Poučovací povinnost soudu v českém civilním procesu“ od Karla Svobody ze Západočeské univerzity v Plzni². Na Karlově univerzitě v Praze se v současnosti zpracovávají tři rigorózní práce na toto téma³. Na naší univerzitě, resp. fakultě, se alespoň podle vyhledávače kvalifikačních prací⁴ zatím žádná práce nezabývala přímo tématem poučovací povinnosti. Samozřejmě se však mnoho studentů muselo poučovací povinností v rámci své diplomové práce zabývat, i když tématem jejich práce bylo něco jiného. Poučovací povinnost totiž souvisí s jinými instituty civilního řízení, jako je předvídatelnost soudního rozhodnutí, koncentrace řízení, zásada rovnosti účastníků nebo právo na spravedlivý proces.

Ohledně těchto prací bych ještě ráda zmínila, že jsem se s těmi, jejichž znění bylo dostupné na internetu⁵, zběžně seznámila, ale nečerpám z nich ve své diplomové práci, neboť chci téma pojmout nově a originálně. Liším se od nich zejména v tom, že se ve své práci zaměřuji hlouběji na samotnou poučovací povinnost a potlačuji souvislost s jinými instituty. Zejména dle mého názoru podrobněji zpracovávám zvláštní poučovací povinnost a historický vývoj poučovací povinnosti. Rovněž se více zaměřuji na vztah poučovací povinnosti a koncentrace řízení, neboť tato práce je psána již za účinnosti novely č. 7/2009 Sb., která

¹ viz <<http://is.muni.cz/vyhledavani/?agenda=th&PRI=Ro&ROK=2002&search=pou%C4%8Dovac%C3%AD>>.

² viz <https://otik.uk.zcu.cz/F/ARNFK4RDMTAMD8LX4KLLF4GXQDS81A9TVK5IIINGY2XBIP6RC-D-49825?func=full-set-set&set_number=000890&set_entry=000002&format=999>.

³ viz <https://is.cuni.cz/studium/dipl_st/index.php?fak=11220&ustav=22-KOP&dobor=&vedouci=&stupr=&fulltext=po u%C4%8Dovac%C3%AD+povinnost&fulltext_kde%5B%5D=nazev&skr=&skr_obhajeni=&dtyp=&kterep=res&poc et=&f=find&do=main&f=Najdi>

⁴ <http://library.upol.cz/i2/i2.entry.cls?ictx=upol&src=upol_us_epca&ok.x=86&ok.y=9>.

⁵ Dostat se k pracem jinak je v případě prací z jiných univerzit velmi obtížné, jak jsem sama zjistila.

prostřednictvím změny znění § 118b učinila ze zásady koncentrace univerzální zásadu projednávání sporných věcí⁶.

Po prostudování databázi fondů hlavních knihoven v naší zemi⁷ jsem rovněž zjistila, že u nás neexistuje žádná monografie, která by se zaměřovala přímo a pouze na poučovací povinnost. V roce 2009 byl vydán pouze přehled judikatury k poučovací povinnosti a koncentraci řízení od Karla Svobody, který je spíše užitečnou pomůckou při vyhledávání soudních rozhodnutí, byť navíc občas obsahuje i autorův stručný komentář. Proto čerpám, co se týče knih, hlavně z komentářů k občanskému soudnímu řádu (dále též jen OSŘ). Zejména komentář z nakladatelství C. H. Beck podrobně rozebírá jednotlivé aspekty poučovací povinnosti a problémy, které mohou nastat při aplikaci příslušných ustanovení OSŘ, byť s některými tam vyslovenými názory nesouhlasím. Komentář z nakladatelství Wolters Kluwer naopak není tak podrobný, ale obsahuje některé zajímavé pohledy na toto téma. Komentář z nakladatelství Linde spíše jen stručně vysvětluje text zákona, tudíž mi nebyl příliš nápomocen. Komentář z nakladatelství C. H. Beck musím ještě ocenit za to, že ke každému paragrafu nabízí přehled literatury, takže mi pomohl vyhledat další články a monografie, z nichž jsem ve své práci čerpala.

Zatímco z monografií se žádná tématu poučovací povinnosti přímo nevěnuje, bylo napsáno mnoho článků o tomto institutu, ať už v klasické⁸ nebo elektronické podobě (na internetu či v ASPI). V nich jsem často hledala inspiraci, neboť mnohé jsou velmi podnětné a všímají si i věcí, jimiž se komentáře nezabývají, a zahrnují pestrou škálu názorů. Mnohé články, které jsem při přípravě práce prostudovala, jsem však nakonec necitovala, proto je neuvádím v seznamu použité literatury. Originální pohled na poučovací povinnost, který vybočuje z řady ostatních, má Karel Svoboda, který se tímto tématem kromě své rigorózní práce zabývá opakovaně v mnoha člancích a rovněž ve své monografii *Dokazování*. Namísto gramatického výkladu vychází především ze srovnání naší úpravy s úpravou německou a klade důraz na předvídatelnost soudního rozhodování.

Vzhledem k nedostatku monografií jsem se rovněž významně zaměřila na studium judikatury, která je k tomuto tématu poměrně bohatá. Jak již jsem uvedla, pomůckou při jejím vyhledávání byla Svobodova příručka „Přehled judikatury: Poučovací povinnost soudu a koncentrace řízení“, dále komentáře, které obsahují také přehled judikatury ke každému

⁶ BUREŠ, Jaroslav. In DRÁPAL, BUREŠ a kol.: *Občanský soudní řád...*, s. 828-829.

⁷ např. Česká národní bibliografie na adrese <http://aleph.nkp.cz/F/?func=file&file_name=find-a&local_base=cnb> nebo hlavní katalog Vědecké knihovny v Olomouci na adrese <<http://aleph.vkol.cz/F?RN=577316814>>

⁸ Články jsem hledala např. ve vyhledávači článků národní knihovny na adrese <<http://www.nkp.cz/pages/page.php3?navez=clanky&submenu2=106>>, dále zejména na základě citací v jiných člancích a v akademických pracech (viz výše) a v ASPI.

paragrafu OSŘ, dále vyhledávač soudních rozhodnutí v ASPI a rovněž vyhledávače rozhodnutí různých soudů na internetu⁹. Pro formování rozhodovací činnosti soudů je samozřejmě relevantní zejména judikatura Nejvyššího a Ústavního soudu, které se však často ocitají v názorovém protikladu. Musím říci, že nálezy Ústavního soudu mě zaujaly více, neboť nejsou tak formalistické a pozitivistické jako rozsudky a usnesení Nejvyššího soudu a jdou více do hloubky problému, proto je také cituji častěji.

Z pramenů nemohu opomenout samotné zákony, resp. jejich ustanovení, ve kterých je poučovací povinnost upravena. Ty mají mezi prameny jedinečné postavení, neboť jedině jejich text je všeobecně právně závazný a ostatní prameny a literatura z nich vycházejí. Jejich rozborem jsem se zabývala ještě před studiem ostatních pramenů a literatury, abych nebyla předem ovlivněna cizí interpretací. Při svém výkladu používám zejména metodu gramatickou a systematickou, ale i logickou, teleologickou, historickou a srovnávací, tedy všechny základní metody výkladu. Během přípravy práce jsem nepracovala pouze s aktuálním zněním občanského soudního řádu, ale i s jeho staršími zněním a staršími civilněprocesními kodexy (zejména v historicko-právní části), jakož i s texty významných novel.

Důležitým pramenem pro mě byly i důvodové zprávy k zákoníkům i jejich novelám, neboť z nich se dá vyčíst úmysl zákonodárce (resp. navrhovatele zákona). Jejich studiem jsem navázala na studium samotných právních předpisů, abych jejich textu lépe porozuměla. Avšak přestože je jejich autor stejný jako u zákonů, jejich obsah není právně závazný, a proto je pouze pomůckou při výkladu těchto předpisů (zejména teleologickém) a zákon nemusí být vždy vykládán v souladu s úmyslem zákonodárce, což ve své práci také dokazuji.

Ve své práci se zabývám zejména otázkou, jaký je smysl a účel poučovací povinnosti a zda je potřebná (zejména v první kapitole), a dále zda je právní úprava poučovací povinnosti dostatečná a plní svůj účel, popř. jaké bych navrhovala změny. Rovněž se snažím ukázat, jak velký vliv může mít poučovací povinnost na výsledek sporu a na právní postavení účastníka řízení v procesu a jaký je její vztah se zásadou rovnosti účastníků. Neméně mě zajímá otázka, zda a za jakých okolností by měl soud poučovat o hmotném právu. Také demonstřuji, jak se právní úprava, výklad a aplikace poučovací povinnosti mění v závislosti na vývoji společnosti, a to zejména v kapitole o historickém vývoji tohoto institutu.

⁹ např. vyhledávání rozhodnutí Nejvyššího soudu na jeho internetových stránkách: <http://www.nsoud.cz/>, vyhledávač nálezů Ústavního soudu na jeho internetových stránkách: <http://nalus.usoud.cz/Search/Search.aspx>, vyhledávání rozhodnutí Nejvyššího a Ústavního soudu na portálu www.profipravo.cz, vyhledávač rozhodnutí Ústavního, Nejvyššího a Nejvyššího správního soudu provozovaný nakladatelstvem Wolters Kluwer: www.judikatura.cz a v poslední době též vyhledávač rozhodnutí krajských a vrchních soudů http://www.nsoud.cz/Judikaturans_new/judikatura_vks.nsf/webSpreadSearch, který ovšem obsahuje databázi pouze vybraných rozhodnutí.

Ve své práci používám při řešení těchto otázek většinou v první řadě metodu analýzy, zejména při rozboru textu zákona. Následně nabízím metodou kompilace přehled názorů různých autorů, popř. judikatury ke sporným otázkám aplikace jednotlivých typů poučovací povinnosti, které rovněž analyzuji a metodou komparace je srovnávám a konfrontuji je se svým názorem. Nakonec metodou syntézy vyvozují určité závěry. Někdy používám i metodu generalizace (zobecnění), abych přehledně uspořádala získané poznatky. V kapitole o historickém vývoji poučovací povinnosti srovnávám také úpravu jednotlivých institutů dle kodexů účinných na našem území v různých obdobích. Cílem této práce tedy je upozornit na nejdůležitější typy poučovací povinnosti upravené v občanském soudním řádu, vysvětlit jejich význam, poukázat na sporné momenty při výkladu a aplikaci příslušných ustanovení, nabídnout přehled názorů z judikatury a literatury k těmto kontroverzním otázkám, provést jejich porovnání a zhodnocení, jakož i formulovat vlastní názory na tyto problémy a poskytnout konečné shrnutí. Cílem práce není komparace se zahraniční právní úpravou, přesto občas okrajově zmiňuji německou či slovenskou právní úpravu¹⁰ jako součást právní argumentace.

Ve své práci zejména ověřuji hypotézu, že neznalost práva neomlouvá, což je zároveň právní princip, který sice není výslovně vyjádřen v žádném ústavním ani zákonném textu, ale je obecně přijímán a někdy je používán málem jako zaklínadlo. Předpokládám, že závěr nebude jednoznačný, neboť žádný právní princip se nedá aplikovat neomezeně, nýbrž se musí vyvažovat s jinými zásadami v souladu s okolnostmi případu. Proto chci ve své práci zejména zjistit, v jakých případech se uvedený princip uplatňuje, resp. do jaké míry a kdy je potlačován, a to vše samozřejmě z hlediska aplikace ustanovení upravujících poučovací povinnost soudu, která je tématem této práce. Další hypotézou, kterou hodlám potvrdit či vyvrátit, je rovněž často opakované tvrzení, že současná úprava poučovací povinnosti neumožňuje poučování o hmotném právu a zda je případné poučování o hmotném právu v rozporu se zásadou rovnosti, které deklaruje mj. § 18 občanského soudního řádu a čl. 37 odst. 3 Listiny základních práv a svobod.

Pokud jde o strukturu obsahu mé práce, je rozdělena do tří hlavních kapitol – Obecně o poučovací povinnosti, Současná právní úprava poučovací povinnosti a Historický vývoj poučovací povinnosti. Kapitola o současné úpravě se člení na dvě podkapitoly, a to Obecná poučovací povinnost soudu dle § 5 občanského soudního řádu a Zvláštní poučovací povinnost soudu, která obsahuje podkapitoly o jednotlivých typech této poučovací povinnosti. Kapitola

¹⁰ Tyto dvě země volím z důvodu společných právních tradic a podobného vnímání práva.

o historickém vývoji se dále člení na podkapitoly dle etap vývoje úpravy poučovací povinnosti. Většina těchto podkapitol se zabývá úpravou v rámci jednoho civilněprocesního zákoníku, ale současnému OSŘ se věnují dvě kapitoly, přičemž mezníkem je novela č. 519/1991 Sb., která podstatně změnila koncepci poučovací povinnosti.

První kapitola, která se týká obecného vymezení poučovací povinnosti, je psaná převážně metodou kompilace a snaží se pomocí názorů různých autorů doplněných místy o relevantní judikaturu vymezit pojem, obsah a účel poučovací povinnosti se zřetelem na určité zásady civilního procesu. Poprvé se tu dotýkám otázky poučování o hmotném právu, a to v abstraktní rovině, stejně jako zásady, že neznalost práva neomlouvá. Rovněž tu nastiňuji základní dělení tohoto institutu.

Následuje část zabývající se současnou úpravou poučovací povinnosti a v ní kapitola o obecné poučovací povinnosti dle § 5 občanského soudního řádu. V ní se věnuji obsahu této poučovací povinnosti zejména pomocí srovnání s původní úpravou dle současného občanského soudního řádu a věnuji se také jejímu vztahu ke zvláštní poučovací povinnosti konfrontací dvou základních přístupů k této problematice, kde též zdůvodňuji, ke kterému názoru se přikláním.

Další v pořadí je kapitola o zvláštní poučovací povinnosti soudu, kde v úvodu řeším otázku, proč vůbec institut poučovací povinnosti dle mého přesvědčení existuje, resp. proč si nelze vystačit s obecnou poučovací povinností. Zejména tu podrobně rozebírám, jaké specifické následky může mít nesplnění zvláštní poučovací povinnosti. Nakonec zdůvodňuji, kterým typům této poučovací povinnosti se budu v následujících podkapitolách věnovat.

První podkapitola této části se věnuje poučovací povinnosti při odstraňování vad žaloby dle § 43 OSŘ, která je velmi významná, neboť může mít vliv na to, zda bude žaloba vůbec projednána. Po obecném pojednání o této poučovací povinnosti, jeho formě a použitelnosti v odvolacím řízení následuje stručný odstavec o problémech aplikace této poučovací povinnosti v případě neúplného vyličení rozhodujících skutečností. Největší část kapitoly se zabývá problémy při aplikaci této poučovací povinnosti v případě nesprávného označení žalovaného, resp. označení entity, která nemá procesní subjektivitu, jako žalovaného. V této části nejdříve nastiňuji přístup Nejvyššího soudu k této problematice a následně jej srovnávám na několika nálezech s postojem Ústavního soudu, který je vůči němu v opozici. Zejména sleduji, jak se vyvíjela argumentace Ústavního soudu ohledně toho, kdy je tato poučovací povinnost namíste, tyto názory komentuji a snažím se tyto případy zobecnit a formulovat určitá pravidla ohledně plnění této poučovací povinnosti v podobných případech.

V následující kapitole se věnuji poučovací povinnosti při uzavírání soudního smíru zakotvené v § 99. Zabývám se tu otázkou, čím je tato poučovací povinnost specifická a zda vůbec § 99 upravuje poučovací povinnost. Rovněž tu řeším, jaké problémy mohou při její aplikaci nastat, zejména s ohledem na zásadu rovnosti účastníků, a jak by měl soud takovéto poučení formulovat.

V další kapitole se věnuji poučovací povinnosti v souvislosti s koncentrací řízení, která dle § 118b nastává koncem prvního jednání ve věci nebo přípravného jednání. V úvodu kapitoly se zabývám tím, co je koncentrace řízení a jaké jsou reakce některých autorů na její zavedení pro některá (novela OSŘ č. 30/2000 Sb.) a posléze téměř všechna sporná řízení (novela OSŘ č. 7/2009 Sb.). Posléze se zabývám otázkou, zda má soud poučovací povinnost ohledně koncentrace, která má nastat koncem prvního jednání ve věci, přestože tato není v zákoně výslovně zakotvena, a zda může koncentrace nastat i bez poučení, popř. jak lze nedostatek poučení v tomto případě kompenzovat. Opět tu cestou kompilace zmiňuji názory různých autorů a zdůvodňuji, se kterými se ztotožňuji a se kterými nikoli. Poté se věnuji následkům nepoučení v případě koncentrace, která má nastat koncem přípravného jednání, a otázce, v jakém okamžiku řízení je vhodné toto poučení poskytnout. I tady zmiňuji myšlenky některých autorů a vyjadřuji svůj názor. V závěru kapitoly se zabývám otázkou, zda může být nesplnění poučovací povinnosti ohledně této koncentrace odvolacím důvodem a kterým.

Následuje kapitola o poučovací povinnosti dle § 118a, která se nazývá též poučovací povinnost při jednání nebo poučovací povinnost o povinnosti tvrzení a povinnosti důkazní (v případě odstavců 1–3). V úvodu kapitoly se zabývám účelem zavedení § 118a novelou č. 30/2000 Sb. a jeho povahou – zda jde o poučování o hmotném právu. Zmiňuji a hodnotím tu názory různých autorů na danou problematiku, přičemž beru v úvahu i důvodovou zprávu k této novele.

V dalších odstavcích se věnuji individuálním typům poučovací povinnosti dle § 118a vyjádřeným v jeho jednotlivých odstavcích. Odstavec 1 se vztahuje k povinnosti tvrzení, proto se tu zabývám touto povinností a postupem při vymezení rozhodných skutečností, ke kterým se vztahuje, aby bylo zřejmé, kdy se tato poučovací povinnost uplatňuje. Rovněž se zabývám otázkou, jak má soud takovéto poučení konkrétně formulovat. U druhého odstavce, který upravuje poučovací povinnost v případě odlišného názoru soudce na právní kvalifikaci věci, než je právní názor účastníka, blíže vymezuji, v jakých situacích a v jakých fázích řízení se tato poučovací povinnost uplatní, jaký je její smysl a účel (zejména se tu zabývám nepřípustností tzv. překvapivých rozhodnutí) a jaké problémy mohou v souvislosti s její

aplikací nastat, zejména jak má poučení vypadat, aby neporušovalo zásadu rovnosti účastníků. Třetí odstavce se týká situací, kdy účastník neplní svou důkazní povinnost, a z toho důvodu mu hrozí neunesení důkazního břemene. Jelikož účastníci mají důkazní povinnost ohledně svých sporných tvrzení, věnuji se tu také vymezení tohoto pojmu. Dále se zabývám otázkou, zda je existence této poučovací povinnosti opodstatněná.

Po pojednání o jednotlivých poučovacích povinnostech dle § 118a odst. 1–3 se zabývám ještě některými otázkami společnými pro tyto poučovací povinnosti - zda a za jakých podmínek má právo na poučení dle těchto odstavců i účastník, který se bez omluvy nedostavil k jednání, v jakých fázích řízení se poučovací povinnost zakotvená ve zmíněných odstavcích uplatňuje, dále kdy může být nesplnění této poučovací povinnosti odvolacím důvodem a kterým a jaký vliv má toto opomenutí soudu na možnost uvádět nové skutečnosti a důkazy před odvolacím soudem. Také se zabývám tím, jaký dopad má na možnost uplatnění těchto poučovacích povinností zavedení „univerzální“ koncentrace řízení novelou č. 7/2009 Sb. V závěru kapitoly se zabývám tím, jaká je povaha a smysl čtvrtého odstavce § 118a. Řeším tu, jak by se mělo toto ustanovení vykládat a jaké to má důsledky. Ve všech částech této kapitoly vycházím samozřejmě v první řadě ze zákona (přičemž používám různé druhy výkladu) a cituji mnohé autory (zejména článků), jakož i judikaturu.

Další v pořadí je kapitola o poučovací povinnosti ohledně neúplné apelace dle § 119a odst. 1 OSŘ. V úvodu této kapitoly se věnuji vysvětlení podstaty a smyslu tohoto institutu, jakož i rozdíly mezi poučením dle § 118a a dle § 119a, a to opět cestou analýzy textu zákona doplněné o názory některých autorů a mé vlastní. Poté řeším vztah mezi touto „finální koncentrací řízení na prvním stupni“¹¹, která vyplývá z § 205a, a koncentrací, která nastává koncem prvního jednání ve věci, popř. přípravného jednání dle § 118b odst. 1. Nakonec se zabývám vztahem poučovacích povinností o těchto dvou koncentracích z hlediska odvolacích důvodů, a to cestou výkladu zákona s pomocí článku od Křiváčkové a Hamulákové, které se v něm touto otázkou zabývají.

Samostatnou kapitolu věnuji také poučovací povinnosti o opravných prostředcích, přestože jsem to původně neměla v úmyslu. Zjistila jsem totiž, že tato problematika byla zejména v minulosti sporná a existuje k ní zajímavá judikatura. V této kapitole se věnuji zejména otázce, o jakých opravných prostředcích má soud poučovat, a nabízím i pohled na vývoj pohledu na tuto problematiku prostřednictvím některých rozhodnutí Nejvyššího a Ústavního soudu. Zejména tu srovnávám stav před a po účinnosti novely č. 238/1995 Sb.

¹¹ BARTONÍČKOVÁ, KŘIVÁČKOVÁ: *Koncentrace civilního soudního...*, s. 615.

(tj. 1. 1. 1996). Zabývám se též otázkou, jak má soud formulovat poučení o opravných prostředcích, pokud jejich podání není přípustné automaticky, nýbrž je vázáno na splnění určitých podmínek. Kromě judikatury tu prezentuji i svůj vlastní názor. Dále se tu věnuji tématu vlivu nesprávného či chybějícího poučení na délku lhůty k podání opravného prostředku, kde kromě zákonné úpravy, kterou tu vykládám a kriticky hodnotím, rozebírám i jeden zajímavý nálezn Ústavního soudu. V posledním odstavci této kapitoly se zabývám otázkou, o čem musí být účastníci poučeni v opravném usnesení týkajícím se výroku rozhodnutí a jaký vliv má řádné nesplnění této poučovací povinnosti na délku lhůty k podání opravného prostředku.

Poslední podkapitola kapitoly o současné úpravě poučovací povinnosti zahrnuje stručné pojednání o zajímavých poučovacích povinnostech, které nejsou sice dle mého názoru natolik významné či sporné, abych se jim věnovala v samostatných kapitolách, ale stojí za zmínku v této práci. V úvodním odstavci zejména vysvětluji, kterým poučovacím povinnostem se budu věnovat a proč. Jako první se tu zabývám poučovací povinností o právu vyjádřit se k osobám soudců a přísedících. V této části se spíše než samotné poučovací povinnosti zaměřuji na otázku, zda je současná úprava v souladu s ústavně a mezinárodně garantovaným právem, aby věc byla projednána nezávislým a nestranným soudem, resp. soudcem. Také se tu zabývám tím, zda a jak lze napravit vadu řízení spočívající v tom, že o věci rozhodoval vyloučený soudce a také vadu spočívající v samotném nepoučení o možnosti vznést námitku podjatosti.

Jako další v pořadí se věnuji poučovací povinnosti o možnosti žádat o ustanovení zástupce zakotvené v § 30 OSŘ., kde se zabývám otázkou, zda soud musí o tomto právu účastníky poučit vždy nebo pouze pokud vyjdou najevo okolnosti, které takové zastoupení odůvodňují. Rozebírám tu názor Nejvyššího soudu, Ústavního soudu a nakonec můj vlastní. Dále se věnuji § 114b upravujícímu tzv. kvalifikovanou výzvu k vyjádření k žalobě, u něhož stručně charakterizuji tento institut i poučovací povinnost s ním spojenou a následky jejího nesplnění. Následuje pojednání o poučovací povinnosti o následcích nedostavení se k přípravnému jednání bez řádné a včasné omluvy, kde se zabývám spíše než samotnou poučovací povinností tím, o čem jsou účastníci poučováni – sankcemi za absenci na přípravném jednání, zejména otázkou, zda je současná úprava v souladu se zásadou rovnosti účastníků a jaké změny *de lege ferenda* by byly (nejen) dle mého názoru vhodné. Na tuto problematiku logicky navazuje pojednání o poučení o následcích nedostavení se k prvnímu jednání v souvislosti s možností vydání rozsudku pro zmeškání, kde řeším možný problém se zprostředkováním tohoto poučení žalovanému. Jako poslední v této podkapitole se dotýkám

obecné poučovací povinnosti soudu ve vykonávacím řízení, u níž řeším zejména rozdíly oproti obecné poučovací povinnosti dle § 5.

Poslední velká kapitola se věnuje historickému vývoji poučovací povinnosti. Obvykle se historicko-právní kapitoly zařazují na úvod kvalifikačních prací, ale já jsem se rozhodla touto kapitolou svou práci uzavřít, neboť ji lze lépe pochopit, pokud je již čtenář seznámen s některými instituty poučovací povinnosti a může historickou úpravu porovnávat s tou současnou. Každá podkapitola začíná stručným úvodem, který obsahuje její časové vymezení, popř. i okolnosti vzniku dané právní úpravy. Následuje výběr nejzajímavějších typů poučovací povinnosti zakotvených v civilněprocesním kodexu účinném v daném období (v původním znění či ve znění významné novely), které analyzuji a mnohdy i srovnávám s analogickými typy poučovací povinnosti v současné nebo jiné historické úpravě. Všechny kapitoly pak uzavírá stručné shrnutí charakteristiky jednotlivých etap, které slouží zároveň jako spojovací můstek s pojednáním o následující etapě.

Poučovací povinnost v civilním soudním řízení

Obecně o poučovací povinnosti

Autoři nejvýznamnějších komentářů k občanskému soudnímu řádu¹² pojem poučovací povinnosti přímo nedefinují; pravděpodobně vycházejí z názoru, že jeho obsah je zřejmý. V Komentáři z nakladatelství Wolters Kluwer se alespoň dočteme, že se za ní skrývá rozdělení procesní aktivity mezi soud a účastníky¹³. Macur jde dále, když říká, že „poučovací povinnost vyžaduje aktivitu soudu spojenou s poskytnutím potřebných informací stranám o jejich právech a povinnostech, které se bezprostředně vztahují k danému sporu.“¹⁴ Zajímavé na této definici je to, že na rozdíl od současného znění § 5 OSŘ¹⁵ neomezuje poučovací povinnost pouze na procesní práva a povinnosti. Macur to vysvětluje tak, že „ve velké většině případů nelze poučení o právech procesních striktně oddělit od poučení o právech hmotných. Mezi hmotným a procesním právem totiž vznikají pevné funkční vazby, neboť civilní proces by ztratil svůj smysl a účel, kdyby nesloužil ochraně subjektivních soukromých práv, a naopak zase hmotné právo by nemohlo existovat bez ochrany subjektivních soukromých práv, poskytovaných v rámci civilního soudního řízení.“¹⁶ Proto autor dospívá k závěru, že „není v rozporu s § 5 OSŘ, jestliže soudní poučení o procesních právech účastníka zahrne také poučení o hmotných právech, která bezprostředně a nerozlučně souvisejí s procesním právem nebo povinností účastníka.“¹⁷ Podobný názor na tuto otázku vyslovuje David: „Stále bývá tu či onde necitlivě vyzdvihováno ze znění § 5 OSŘ, že účastníka řízení lze poučit jen o jeho procesních právech a povinnostech ... Poučení soudem, a to právě za účelem doplnit rozhodné skutečnosti, však velmi často nemůže opomenout hmotněprávní aspekty věci. I tyto aspekty se ... stávají, při úzkém sepětí hmotného a procesního práva, konkrétním obsahem

¹² DAVID, Ludvík a kol. *Občanský soudní řád: Komentář. I. díl, (§1 až 200za)*. 1. vydání. Praha: Wolters Kluwer, 2009. 1072 s. ISBN 978-80-7357-460-4.

DRÁPAL, Ljubomír, BUREŠ, Jaroslav a kol. *Občanský soudní řád: Komentář. I. díl (§ 1 – 200za)*. 1. vydání, Praha: C. H. Beck, 2009, 1579 s. ISBN 978-80-7400-107-9.

¹³ MACKOVÁ, Alena, LAVICKÝ, Petr. In DAVID, Ludvík a kol. *Občanský soudní řád: Komentář. I. díl, (§1 až 200za)*. 1. vydání. Praha: Wolters Kluwer, 2009, s. 11.

¹⁴ MACUR, Josef. *Postmodernismus a zjišťování skutkového stavu v civilním soudním řízení*. 1. vydání, Brno: Masarykova univerzita, 2001, s. 198.

¹⁵ „Soudy poskytují účastníkům poučení o jejich procesních právech a povinnostech.“

¹⁶ MACUR: *Postmodernismus a zjišťování ...*, s. 207.

Podobné názory vyjádřil i Ústavní soud ve svém nálezu z roku 1996, ale nakonec dal přednost doslovnému výkladu § 5: „Je nutno si uvědomit, že většina ustanovení hmotného práva má své důsledky i v oblasti procesní. Hmotněprávní ustanovení by bylo zbytečné, pokud by se nemohlo v procesu uplatnit, avšak poučení o hmotném právu, i když má důsledky v procesní oblasti, je stále poučením o hmotném právu a takové poučení ustanovení § 5 nepřipouští.“ Ve svých pozdějších nálezech však svůj názor poněkud revidoval (srov. dále).

¹⁷ MACUR, Josef. *Soudcovská vysvětlovací povinnosti v civilním řízení. Soudce*, 2000, č. 10, s. 12.

realizace procesních povinností soudu.¹⁸ Macur však zároveň dodává, že „soudní poučení nesmí vyvolat pochybnosti o nestrannosti soudce poskytujícího poučení, popřípadě zvýhodňovat jednu stranu na úkor druhé.“¹⁹

Pokud jde o obsah poučovací povinnosti, dle Svobody ho tvoří „veškeré informace, které soud musí stranám a osobám zúčastněným na sporu poskytnout, aby tyto strany a osoby neutrply újmu z důvodu neznalosti svých procesních práv a povinností, případně z nevědomosti o své povinnosti tvrdit a prokazovat svůj konkrétní hmotněprávní nárok“ (což jsou povinnosti, které se vztahují k hmotnému právu). V této definici je zároveň vyjádřen účel poučovací povinnosti²⁰. Účelem tohoto institutu tedy je zejména zajistit, že účastník, který není právnicky vzdělaný ani není ve sporu zastoupen advokátem, nebude v řízení znevýhodněn pouze z tohoto důvodu (rovnost zbraní²¹). Tím se lépe zajistí, že soud dospěje ke spravedlivému rozhodnutí založenému na objektivním zjištění skutkového stavu²², což by mělo být základním cílem civilního procesu (srov. § 6). Existencí poučovací povinnosti je vlastně částečně popřena, resp. modifikována zásada, že neznalost práva neomlouvá (ignorantia iuris non excusat)²³, což demonstrují u jednotlivých typů poučovací povinnosti. Dle mého názoru je to odůvodněno větší složitostí procesních předpisů (k nimž se poučovací povinnost především vztahuje – viz výše), jejichž obsah nemůže laik odhadnout. Proto se také poučovací povinnost vztahuje zejména (ale nikoli výlučně – viz výše) na procesní práva a povinnosti. Někdy je obtížné stanovit hranice poučovací povinnosti tak, aby nedocházelo k porušování rovnosti účastníků řízení deklarované mj. čl. 37 odst. 3 Listiny základních práv a svobod a zakotvené i v § 18 OSŘ²⁴. Myslím, že dobrý recept na to dává v jednom ze svých rozhodnutí Nejvyšší soud: „Součástí poučovací povinnosti není návod či pomoc účastníku spočívající v tom, co by měl nebo mohl v daném okamžiku učinit²⁵, ale jen taková pomoc,

¹⁸ DAVID, Ludvík. Poznámky k poučení účastníků soudem podle § 118a odst. 1, 2 o. s. ř. *Právní praxe*, 2001, č. 10, s. 632.

¹⁹ MACUR: Postmodernismus a zjišťování..., s. 198.

²⁰ SVOBODA, Karel. *Dokazování*. 1. vydání. Praha: ASPI, 2009, s. 294.

²¹ tento pojem byl definován Evropským soudem pro lidská práva tak, že „každé ze sporných stran musí být dána přiměřená možnost přednést svou záležitost za podmínek, které ji nestaví do podstatné nevýhody vůči protivníkovi“ (rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci Ankerl proti Švýcarsku ze dne 23. října 1996, stížnost č. 17748/91.)

²² obdobně MACKOVÁ, LAVICKÝ. In DAVID a kol.: *Občanský soudní řád...*, s. 11.

²³ což naznačuje i náleží Ústavního soudu České republiky ze dne 9. 1. 2007, sp. zn. I. ÚS 621/06 (viz níže).

²⁴ srov. náleží Ústavního soudu České republiky ze dne 7. 7. 1999, sp. zn. I. ÚS 138/98: „Hranice poučovací povinnosti obecných soudů jsou ústavně dány čl. 36 odst. 1 Listiny základních práv a svobod a též zásadou rovnosti účastníků řízení, a to bez ohledu na to, o jaké řízení jde či jaká věc má být projednávána.“

²⁵ Zde Nejvyšší soud podle mého názoru naráží na pojetí poučovací povinnosti v době socialismu, zejména na její úpravu v § 7 občanského soudního řádu z roku 1950, kde se mj. stanovilo, že „soud dává pracujícím potřebný návod k provedení jejich úkonů u soudu“, přičemž slovo návod definoval dobový Komentář jako „vysvětlení, jaký úkon je vhodné a možné podle zákona učinit a jak by měl být tedy proveden, aby byl v souladu se zákonem“ (RUBEŠ, Josef a kol. *Komentář k občanskému soudnímu řádu. Díl první*. Praha: Orbis, 1957, s. 126.)

aby mohl zákonem stanoveným způsobem vyjádřit, co v řízení sám hodlá učinit.²⁶ Podobnou myšlenku vyslovil v souvislosti se zásadou „vigilantibus iura scripta sunt“ také Ústavní soud, a to v nálezu ze dne 9. 1. 2007, sp. zn. I. ÚS 621/06: „Občanskoprávní zásada vigilantibus iura (každý necht' si střeží svá práva) plně platná v právu občanskoprávním, se tak projevuje i v právu procesním a je korigována povinností soudů dbát práv účastníků řízení a poučovat je o nich, leč nikoliv nahrazovat je úkony svými nebo nahrazovat jejich vůli tam, kde je zcela nezřejmá.“

Dalším cílem poučovací povinnosti soudu je také předcházení vzniku tzv. překvapivých rozhodnutí²⁷, což se týká zejména poučování o povinnosti tvrzení a povinnosti důkazní, které je v současné době (po novele č. 30/2000 Sb. účinné od 1. ledna 2001) upraveno v § 118a odst. 1-3. Překvapivým rozhodnutím má zabránit zejména ustanovení § 118a odst. 2, který upravuje situace, kdy má soudce jiný právní názor než účastník řízení. Jak upozorňuje Svoboda, to, „zda strana svoji povinnost tvrzení a povinnost důkazní unesla, je předmětem subjektivního hodnocení soudce. Názor soudce se však nemusí shodovat s představami stran sporu. Takovou neshodu mezi představami soudu a stran sporu podle současné právní úpravy civilního procesu (zejména po novele č. 30/2000 Sb.) nelze klást stranám sporu k tíži.“²⁸

Základní dělení poučovací povinnosti je na poučovací povinnost obecnou a zvláštní. Dle mého názoru by bylo možné obecnou poučovací povinnost definovat jako poučovací povinnost stanovenou zákonem, kdy však zákon nestanoví, o jakých právech a povinnostech má soud účastníky konkrétně poučit. Jak upozorňuje Svoboda, tento institut není upraven pouze ve výše zmíněném § 5, ale v současné době (od novely č. 30/2000 Sb.) již také v § 32 odst. 3, kde se stanoví, že „povinnost soudu poskytnout účastníku potřebná poučení, výzvy nebo upozornění lze splnit i tím, že budou poskytnuty jeho zástupci; to neplatí, udělil-li účastník svému zástupci plnou moc jen pro určité úkony“ a v § 118a odst. 4, který zakotvuje povinnost soudce poskytovat účastníkům při jednání poučení i o jiných jejich procesních právech a povinnostech než těch upravených v § 118a odst. 1-3 (tj. povinnosti tvrzení a povinnosti důkazní), což však neplatí, pokud je „účastník zastoupen advokátem nebo

²⁶ Rozsudek Nejvyššího soudu ze dne 27. 6. 1996, sp. zn. 2 Cdon 661/96.

²⁷ V souvislosti s poučovací povinností by bylo možné dle mého názoru překvapivé rozhodnutí definovat jako rozhodnutí, které vychází z právního názoru, který je odlišný od názoru účastníka, aniž by ho předem na tuto skutečnost upozornil. Podle mého mínění nelze účastníka znevýhodnit kvůli jeho nedostatečným právním znalostem. V soudním řízení nejde o to, který účastník, resp. jeho zástupce se lépe vyzná v právu, ale objektivní zjištění skutkového stavu, přičemž právní posouzení je věcí soudce a nelze žádat po účastnících, aby věc správně vyhodnotili z právního hlediska. Jejich povinností je pouze tvrdit skutečnosti a navrhnout důkazy (§ 101 OSŘ), aby mohl soud zjistit skutkový stav.

²⁸ SVOBODA: *Dokazování*, s. 296.

notářem v rozsahu jeho oprávnění stanoveného zvláštními předpisy²⁹30. Blíže se dvěma posledně zmíněným ustanovením věnuji v kapitole o historickém vývoji poučovací povinnosti, podkapitole „Období od roku 1992 do současnosti“, části o novele č. 30/2000 Sb. Své vlastní ustanovení upravující obecnou poučovací povinnost obsahuje i část šestá OSŘ upravující vykonávací řízení, kterou se zabývám v rámci kapitoly „Některé další typy poučovací povinnosti“.

U obecného pojednání o poučovací povinnosti bych ještě ráda upozornila na rozsudek Nejvyššího soudu České republiky ze dne 25. 9. 2002, sp. zn. 29 Odo 810/2001, který stanoví požadavek, aby „poučení, kterého se má účastníkům ze strany soudu dostat, bylo konkrétní a podrobné a aby se jim dostalo v takovém stádiu řízení, kdy je to pro vedení řízení potřebné a za takové situace, kdy bez konkrétního a podrobného poučení by mohli pro nedostatek potřebných znalostí procesních pravidel utrpět újmu na svých právech“. Není tedy správné, když soud zahltní účastníka hned na počátku řízení všemi možnými poučeními³¹ (ať už písemně, kdy jsou účastníkovi zaslána spolu s žalobou či předvoláním k jednání, nebo ústně na začátku ústního jednání), neboť pokud vůbec účastník měl trpělivost věnovat obsahu všech takovýchto poučení pozornost, je vysoká pravděpodobnost, že na ně do okamžiku řízení, kdy by se mu takové poučení hodilo, zapomene, nebo si ani neuvědomí, že se dané poučení k nastalé situaci vztahuje. Takové poučení je většinou navíc formulované pomocí slov zákona, tedy velmi obecně a pomocí právních termínů, kterým nemusí laik rozumět, takže je pro účastníka prakticky nepoužitelné a nijak mu nepomůže, což je v rozporu s účelem institutu poučovací povinnosti (srov. výše). Někdy však není jiná možnost než poskytnout poučení na začátku řízení a obecně, neboť soud neví, zda nastala nebo nastane situace, ke které se poučení vztahuje, takže je lepší poskytnout poučení takto než vůbec (např. poučení o možnosti ustanovení zástupce – viz kapitola „Některé další případy poučovací povinnosti v občanském soudním řádu“).

²⁹ tj. § 3 zákona č. 358/1992 Sb., o notářích a jejich činnosti (notářský řád)

³⁰ tamtéž, s. 294.

³¹ JANOUŠEK, Lubomír. Poučovací povinnost obecných soudů dle o. s. ř. v judikatuře Ústavního soudu. *Právní fórum*, 2004, č. 2, s. 53.

Současná právní úprava poučovací povinnosti

Obecná poučovací povinnost soudu dle § 5 občanského soudního řádu

Základním a obecným ustanovením upravujícím poučovací povinnost soudu v současném občanském soudním řádu je § 5, který v původním znění stanovil: „Soudy poskytují občanům i organizacím poučení o jejich právech a povinnostech, pomáhají jim při uplatnění jejich práv a dbají všestranně o to, aby nikdo pro nedostatek právních znalostí neutrpěl újmu.“ Po sametové revoluci se toto ustanovení jeví jako nevyhovující novým společenským podmínkám, a tak bylo novelizováno zákonem č. 519/1991 Sb. Důvodová zpráva k této novele uvádí, že „dosavadní formulace poučovací povinnosti vedla k závěru, že je třeba účastníky poučit např. i o možnosti vznést námitku promlčení. Tak daleko promítnutá poučovací povinnost však vedla k tomu, že se počínání soudu muselo účastníkům jevit jako porušení jeho nestrannosti.“ Zpráva zřejmě vycházela z představy, že poučování o hmotném právu představuje nebezpečí pro rovnost účastníků a zachování nestrannosti soudce. Proto se již v novém znění mluví pouze o poučení o procesních právech a povinnostech. Jak se však zmiňují v úvodní kapitole a rovněž v kapitole zabývající se úpravou poučovací povinnosti do novely č. 519/1991 Sb., poučení o hmotném právu vyloučit zcela nelze a v některých případech je plně v souladu s požadavky spravedlivého procesu. Jako logičtější se jeví vypuštění formulace, že soudy pomáhají účastníkům „při uplatnění práv“. Zmíněná novela rovněž vypustila frázi, že soudy „dbají všestranně o to, aby nikdo pro nedostatek právních znalostí neutrpěl újmu“, což však dle mého názoru nebylo nutné (snad až na slovo „všestranně“), neboť je v ní vyjádřen účel poučovací povinnosti tak, jak je chápána i dnes (srov. předchozí kapitolu).

V odborné literatuře se objevují spory ohledně povahy § 5 OSŘ – zda je normativní či pouze deklaratorní. Např. Winterová ve svém článku z roku 1995 tvrdí, že „pouze nesplnění některé ... speciální poučovací povinnosti soudu může mít procesněprávní následky, zatímco ustanovení § 5 je základním ustanovením, které samo o sobě normativní význam nemá ...“³² Obdobný názor vyjadřuje ve svém Komentáři Bureš: „Vzájemný vztah úpravy v § 5 a úpravy poučovací povinnosti v jednotlivých ustanoveních je vztahem principu a jeho konkrétního promítnutí. Ustanovení § 5 tedy toliko deklaruje, že civilní proces upravený občanským soudním řádem je vybudován na zásadě, že o právech a povinnostech, které účastníkům přiznává a ukládá procesní právo, musí být soudem poučeni. Jakého poučení se účastníkům má v konkrétní procesní situaci dostat, nestanoví § 5, ale jednotlivá ustanovení a současně

³² WINTEROVÁ, Alena. Koho a o čem v procesu poučovat?. *Právní praxe*. 1995, č. 1, s. 45.

natolik konkrétně, aby soudce byl náležitě veden v rozsahu i způsobu splnění své poučovací povinnosti³³. K tomuto závěru svádí zejména nová úprava poučovací povinnosti po novele č. 30/2000 Sb., která zavedla mnoho nových ustanovení obsahujících zvláštní poučovací povinnost soudu³⁴, čímž by se mohlo zdát, že § 5 jakožto normativní ustanovení již ztratil význam.

Podle mého názoru však nelze zaručit, že zákonodárce neopomene upravit speciální poučovací povinnost v určitém případě, kdy je to v zájmu účastníků potřebné, a proto by mělo být umožněno, aby se v takovýchto případech použil podpůrně § 5. To je případ např. poučení o koncentraci, která má nastat koncem prvního jednání dle § 118b odst. 1 druhé věty, kdy poučení o ní zákon na rozdíl od koncentrace, která má nastat koncem přípravného jednání (§ 114c odst. 5), nestanoví. Pokud bychom zákon vykládali doslovně, znamenalo by to, že účastníci budou spoléhat na to, že mohou uvádět skutečnosti a navrhopvat důkazy kdykoli a o tom, že to tak není, se dozvědí, až když k nim soud odmítne přihlížet, což je v rozporu s principem předvídatelnosti postupu soudu, který je součástí práva na spravedlivý proces³⁵. Podobný názor vyjadřují i autoři Komentáře k občanskému soudnímu řádu z nakladatelství Wolters Kluwer: „Ze zařazení mezi základní ustanovení a ze znění § 5 lze dovodit pouze tolik, že jde o ustanovení obecné, a nikoli o ustanovení bez normativního významu. V občanském soudním řádu nelze najít ani oporu pro závěr, že by soud měl v nalézacím řízení poučovat pouze ohledně těch procesních práv a povinností, u nichž to stanoví výslovně zákon; taková restrikce pojetí poučovací povinnosti by musela být explicitně stanovena Přestože ... speciální kasuistická úprava, zavedená nepovedenou novelou č. 30/2000 Sb., pokrývá většinu myslitelných situací, nelze ji považovat za taxativní. Poučovací povinnost soudu tak může vzniknout i na základě obecného § 5, a to v situacích, v nichž je poučení zapotřebí s ohledem na materiální spravedlnost a zajištění skutečně rovného postavení účastníků řízení.“³⁶

³³ BUREŠ, Jaroslav. In DRÁPAL, Ljubomír, BUREŠ, Jaroslav a kol. *Občanský soudní řád: komentář. I. díl (§ 1 - 200za)*. 1. vydání, Praha: C. H. Beck, 2009, s. 11.

³⁴ Důvodová zpráva k novele k tomu uvádí: „Poučovací povinnost je v § 5 pojata všeobecně a současně obecně, neodráží potřebu poskytnutí poučení účastníků v konkrétní procesní situaci ... i když § 5 navrhovaná úprava ponechává v dosavadním znění, ukazuje se potřebné, aby vedle tohoto ustanovení byla poučovací povinnost soudů upravena vyčerpávajícím způsobem v souvislosti s jednotlivými procesními instituty.“

³⁵ nález Ústavního soudu ze dne 14. 8. 2007, sp. zn. IV. ÚS 687/06.

³⁶ MACKOVÁ, LAVICKÝ. In DAVID a kol. *Občanský soudní řád...*, s. 13.

Zvláštní poučovací povinnost soudu

V následující kapitole se budu zabývat případy zvláštní poučovací povinnosti soudu. Jak již jsem zmínila v předchozí kapitole, povinnost soudu poučovat účastníky o jejich procesních právech a povinnostech vyplývá již z § 5, proto by se mohlo zdát, že zvláštní úprava poučovací povinnosti ani není třeba. Dle mého názoru však byla zvláštní poučovací povinnost soudu zavedena v situacích, kdy zákonodárce shledal, že je obzvláště potřebné poučení poskytnout, a tak z důvodu právní jistoty tuto poučovací povinnost výslovně zakotvil. Uvedený názor je i v souladu s důvodovou zprávou k novele č. 30/2000 Sb., která zavedla mnoho typů zvláštní poučovací povinnosti. V té se praví, že poučovací povinnost je nově koncipována tak, aby bylo bez pochybností zřejmé, kdy a o čem mají být účastníci poučeni³⁷.

Dalším důvodem pro zavedení zvláštní poučovací povinnosti je skutečnost, že s nesplněním některých zvláštních typů poučovací povinnosti soudu zákon spojuje specifické právní následky. Někdy je poučení o určitém možném následku předpokladem toho, aby tento následek mohl nastat. Například pokud soud nepoučí účastníky o koncentraci, která má nastat koncem přípravného jednání (§ 114c odst. 5), má to za následek, že k této koncentraci nedojde (§ 118b odst. 3). Stejný následek by dle mého názoru mělo mít v zájmu předvídatelnosti postupu soudu i nepoučení o koncentraci, která má nastat koncem prvního jednání ve věci, i když to zákon výslovně nestanoví (viz níže). Stejně tak, pokud soud v usnesení o kvalifikované výzvě dle § 114b nepoučí žalovaného o tom, že „jestliže se bez vážného důvodu na výzvu ... včas nevyjádří a ani ve stanovené lhůtě soudu nesdělí, jaký vážný důvod mu v tom brání“, bude se mít za to, „že nárok, který je proti němu žalobou uplatňován, uznává“ (§ 114b odst. 5), fikce uznání nemůže nastat³⁸. Pokud účastník není poučen dle § 119a o podstatě neúplné apelace, tak se zmíněná zásada v odvolacím řízení neuplatní, což znamená, že účastník může uvádět nové skutečnosti a důkazy [§ 205a odst. 1 písm. e)]. Také nesplnění zvláštní poučovací povinnosti dle § 118a odst. 1–3 o povinnosti důkazní a povinnosti tvrzení může být okolností, která umožní v odvolacím řízení uvádět nové skutečnosti a důkazy (novoty), ale pouze za předpokladu, že nesplnění těchto povinností bylo příčinou účastníkovy neúspěchu ve věci a uplatněním novot mají být tyto povinnosti splněny [§ 205a odst. 1 písm. d)]. Odvolacím důvodem v obou případech většinou bude, že „dosud zjištěný skutkový stav neobstojí, neboť tu jsou další skutečnosti nebo jiné důkazy, které nebyly dosud uplatněny“ [§ 205 odst. 2 písm. f)].

³⁷ Důvodová zpráva k novele OSŘ provedené zákonem č. 30/2000 Sb. Sněmovní tisk č. 257/0. Dostupné na: <http://www.psp.cz/sqw/text/orig2.sqw?idd=28011>.

³⁸ BUREŠ. In DRÁPAL, BUREŠ a kol: *Občanský soudní řád ...*, s. 794.

Opomenutí poučit účastníky o jejich (procesních) právech a povinnostech je také vždy procesní vadou³⁹, ale nesplnění jiných poučovacích povinností může být odvolacím důvodem pouze tehdy, pokud tato vada mohla mít za následek nesprávné rozhodnutí ve věci [§ 205 odst. 2 písm. c)]. Jestliže ano, musí k ní odvolací soud přihlédnout i tehdy, pokud ji účastník v odvolání neuplatnil (§ 212a odst. 5). Z důvodu existence takovéto vady může pak odvolací soud prvostupňové rozhodnutí zrušit [§ 219a odst. 1 písm. a)]. Stejný postup se uplatní i v případném dovolacím řízení – nedostatek poučení jakožto procesní vada může být dovolacím důvodem, pokud mohlo mít za následek nesprávné rozhodnutí ve věci (§ 214a odst. 2), přičemž k takovéto vadě (která mohla být příčinou nesprávného meritorního rozhodnutí) dovolací soud přihlédne, i pokud ji odvolatel neuplatnil (§ 242 odst. 3). Pokud dovolací soud shledá, že takovou vadou řízení doopravdy trpělo, tak rozhodnutí odvolacího soudu zruší (§ 243b odst. 2 in fine).

Absence poučení či jeho nesprávnost může mít také vliv na délku a běh procesních lhůt k učinění úkonu, kterého se poučení mělo týkat. To je případ mj. poučení o opravných prostředcích. Pokud rozsudek neobsahuje poučení o odvolání či dovolání, o lhůtě k jeho podání nebo o soudu, u něhož se podává, nebo obsahuje-li nesprávné poučení o tom, že tento opravný prostředek není přípustný, je pro jeho podání stanovena delší lhůta (§ 204 odst. 2 a 204 odst. 3 in fine). Pokud je toto poučení nesprávné v tom smyslu, že obsahuje delší lhůtu k podání opravného prostředku, je jeho podání přípustné v této delší lhůtě (tamtéž in principio), přičemž žádná maximální objektivní lhůta není zákonem stanovena. Občanský soudní řád rovněž upravuje případ, kdy účastníkovi nezačne běžet subjektivní lhůta k uplatnění jeho práva v případě, že o něm není poučen, a to v případě námítky podjatosti (§ 15a). Pokud účastník není poučen o svém právu vyjádřit se k osobám soudců a přísedících, není vázán 15denní lhůtou k uplatnění této námítky, která normálně běží ode dne následujícího pod ní, co se o důvodu vyloučení soudce nebo přísedícího dozvěděl (§ 15a odst. 2).

Nyní se již budu podrobně věnovat jednotlivým druhům zvláštní poučovací povinnosti. V samostatných podkapitolách se budu zabývat těmi druhy, které považuji z hlediska významu pro účastníky, spornosti právní úpravy a množství judikatury a literatury, které se jim věnují, za nejdůležitější a nejzajímavější. Jsou seřazeny podle systematiky

³⁹ Rozsudek Nejvyššího soudu České republiky ze dne 17. 5. 2005, sp. zn. 21 Cdo 2520/2004.

Právní věta tohoto rozhodnutí zní: „Neposkytne-li soud účastníkům poučení podle ustanovení § 15a odst. 1 o.s.ř. nebo jiné poučení o jejich procesních právech nebo povinnostech, není tím založen nedostatek podmínek řízení, ale jde (může jít) o vadu řízení; nesplnění poučovací povinnosti tedy nebrání soudu, aby ve věci samé rozhodl, ale má za následek, že řízení je (může být) postiženo vadou, která má za řízení význam a k níž jak vyplývá z ustanovení § 212a odst. 5 věty druhé o.s.ř. lze proto přihlédnout, jen když mohla mít za následek nesprávné rozhodnutí ve věci.“

občanského soudního řádu tak, jak v něm jdou za sebou. Patří k nim poučovací povinnost při odstraňování vad žaloby (§ 43 OSŘ), poučení o následcích nevyhovění tzv. kvalifikované výzvě (§ 114b odst. 5 OSŘ), poučení v souvislosti s koncentrací řízení (§ 114c odst. 5), poučovací povinnost soudu při jednání (§ 118), poučení o neúplné apelaci (§ 119a odst. 1 OSŘ) a poučovací povinnost o opravných prostředcích. Poslední kapitola se zabývá typy zvláštní poučovací povinnosti, kterým se z důvodu rozsahu práce nemohu věnovat ve větší míře tak, aby je bylo možné zařadit do samostatných kapitol, přesto však stojí za zmínku.

Poučovací povinnost při odstraňování vad podání (§ 43 OSŘ)

V § 43 je zakotvena poučovací povinnost, která se uplatní v případě, že podání, které došlo soudu, neobsahuje všechny stanovené náležitosti (stanovené v § 42 odst. 4, v případě návrhu na zahájení řízení, který se ve sporných řízeních nazývá žalobou⁴⁰, též v § 79 odst. 1 OSŘ) nebo je nesrozumitelné nebo neurčité. Soud v takovém případě vydá usnesení, v němž vyzve účastníka, aby bylo takové podání opraveno nebo doplněno, určí k tomu lhůtu a současně účastníka poučí, jak je třeba opravu nebo doplnění provést (odst. 1). V tomto usnesení musí být zároveň poučen o následcích toho, když podání nebude řádně opraveno nebo doplněno. Těmito následky jsou v případě podání, kterým se zahajuje řízení, jeho odmítnutí a u jiných podání to, že k nim soud nebude přihlížet, dokud nebudou řádně opravena nebo doplněna.

Pokud jde o vylíčení rozhodujících skutečností jako náležitost návrhu na zahájení řízení, Nejvyšší soud judikoval, že „žalobce musí v žalobě uvést takové skutečnosti, kterými vylíčí skutek (skutkový děj), na jehož základě uplatňuje svůj nárok, a to v takovém rozsahu, který umožňuje jeho jednoznačnou individualizaci, tedy vymezit předmět řízení po skutkové stránce ... Neuvede-li žalobce v žalobě všechna potřebná tvrzení, významná podle hmotného práva, nejde o vadu žaloby, která by bránila pokračování v řízení, jestliže v ní vylíčil alespoň takové rozhodující skutečnosti, kterými byl vymezen předmět řízení po skutkové stránce“⁴¹.

Ohledně podoby tohoto poučení Nejvyšší soud zdůraznil, že soud postupuje nesprávně, pokud při výzvě k odstranění vad dle § 43 jedná tak, že použije slova zákona (v citovaném usnesení šlo o to, že soud prvního stupně žalobkyni sdělil, že žaloba postrádá „označení věci“ a „žalobní petit“, a vyzval ji, aby do patnácti dnů od doručení rozhodnutí podání doplnila tak, že označí „věc, které se podání týká“, a uvede, „čeho se svým podáním

⁴⁰ § 79 odst. 1 in fine

⁴¹ Usnesení Nejvyššího soudu České republiky ze dne 15. 10. 2002, sp. zn. 21 Cdo 370/2002.

domáhá tak, aby tento údaj byl úplný, určitý a vykonatelný a soud jej mohl převzít do výroku soudního rozhodnutí.⁴²). Je patrné, že takovéto poučení nemůže žalobci, který nemá právnické vzdělání, vytvořit konkrétní představu o tom, jak má při opravě žaloby postupovat, což je v rozporu se smyslem poučovací povinnosti. Žalobce by měl být v podobných případech poučen, „v čem je podání neúplné, a ... jak je třeba doplnění provést, aby žaloba byla projednatelná“⁴³.

Největší interpretační problémy ustanovení § 43 se vyskytují v případech, kdy je nesprávně označen žalovaný, resp. je jako žalovaný označen „někdo“, kdo nemá procesní subjektivitu. Pokud jde o první případ, soud by měl postupovat podle § 43, avšak ve druhém případě jde o nedostatek podmínky řízení (konkrétně způsobilosti žalovaného být účastníkem řízení), který nelze napravit, a soud by měl řízení zastavit dle § 104 odst. 1 poslední věta OSŘ. Nejvyšší soud ve svém usnesení odlišil oba případy tak, že „Označení účastníka⁴⁴ v návrhu je... typicky nesprávné, je-li některý z identifikujících znaků použit vadně (zkomoleně, s písařskou chybou, vynecháním slova ve víceslovném názvu apod.), a neúplné, jestliže některý z těchto znaků v návrhu chybí. Nedostatek podmínky řízení ve smyslu § 103 OSŘ tudíž není vadou návrhu z hlediska jeho správnosti či úplnosti. Pokud tedy je v žalobě uvedena jako žalovaný osoba, která již dříve jako subjekt práva zanikla, jde o nedostatek podmínky řízení, který nelze napravit postupem podle § 43 OSŘ.“⁴⁵ Takovýto právní názor je však eticky problematický v případech, kdy nedlouho před podáním žaloby došlo ke změně právní úpravy, v jejímž důsledku došlo k „přesunům“ právní subjektivity u složek státu, popř. jiných veřejnoprávních korporací, které byly žalovány. Je celkem pochopitelné, že žalobce jakožto (pravděpodobně) právně nevzdělaná osoba o takovýchto změnách nevěděl a zřejmě mu to ani nelze vyčítat. V citovaném usnesení šlo navíc o případ, kdy se žalobce v označení žalovaného opíral o výpis z katastru nemovitostí (který byl chybný, ale o tom žalobce nemohl vědět), takže byl vlastně státním orgánem uveden v omyl. Soud se s touto námitkou vypořádal tak, že konstatoval, že „občanský soudní řád na rozdíl od občanského zákoníku důsledky úkonů učiněných v omylu neupravuje; veřejnoprávní povaha procesních vztahů též vyžaduje podstatně vyšší míru právní jistoty účastníků i třetích osob, přičemž právní jistota by byla oslabena možností zpochybňovat dodatečně již učiněné procesní úkony odkazem na vady vůle ... Proto skutečnost, že procesní úkon byl učiněn částečně i v omylu

⁴² Usnesení Nejvyššího soudu České republiky ze dne 15. 2. 2006, sp. zn. 20 Cdo 1574/2005.

⁴³ tamtéž

⁴⁴ které je naopak odstranitelným nedostatkem podmínky řízení napravitelným dle § 104 odst. 2 OSŘ

⁴⁵ Usnesení Nejvyššího soudu České republiky ze dne 9. 3. 2004, sp. zn. 22 Cdo 18/2004.

vyvolaném nesprávným zápisem v katastru nemovitostí, nemůže mít na posouzení správnosti tohoto úkonu vliv.“

Ústavní soud však v některých svých nálezech zaujal k problematice omylu žalobce v označení žalovaného odlišný názor. V nálezu ze dne 27. 10. 1995, sp. zn. IV. ÚS 41/95, tento soud přímo říká: „Závěr o tom, kdy je a kdy není poučení na místě, je třeba, podle názoru Ústavního soudu, činit v každém jednotlivém případě podle konkrétně existujících okolností, zejména s přihlédnutím k tomu, koho žalobce zamýšlel žalovat, a zda je možno nesprávné označení žalovaného posoudit spíše jako omyl žalobcův.“ V nálezu ze dne 29. 6. 1995, sp. zn. III. ÚS 74/94, Ústavní soud konstatoval, že „způsobilost být účastníkem řízení je procesní podmínkou, kterou soud zkoumá z úřední povinnosti a jejíž nedostatek vede k zastavení řízení. Zkoumat ji musí toliko s dáním možnosti žalobci věc napravit (jistěže ne poukazem na toho, kdo má být jako žalovaný uveden). Takové poučení soudem tam, kde je možno věc posoudit spíše jako omyl žalobce, když má na mysli jeden a týž subjekt (namísto právnické osoby označí její nižší organizační složku), je plně na místě.“ Ústavní soud tu tedy popřel výše zmíněný názor Nejvyššího soudu, že nedostatek procesní subjektivity je nedostatkem podmínky řízení, který nelze napravit, a proto má vést rovnou k zastavení řízení. Nutno říci, že tyto závěry kritizoval ve svém odlišném stanovisku soudce Vladimír Ševčík, který upozorňoval, že označení žalovaného bylo formálně správné, a proto nemělo být napraveno postupem dle § 43. Tímto způsobem podle něj nelze napravit nedostatek podmínek řízení, ale pouze formální vady návrhu⁴⁶. V podstatě tak přejal argumentaci Nejvyššího soudu popsanou výše.

Dle mého mínění posledně uvedený názor logicky interpretuje příslušná ustanovení občanského soudního řádu, avšak v daném případě se dostává do rozporu s právem na spravedlivý proces. Jak se zmiňuji níže, soud musí při plnění poučovací povinnosti vzít v úvahu vždy všechny okolnosti případu a zde bylo podstatnou okolností i to, že šlo o restituční spory. Např. v nálezu ze dne 21. 12. 1992, sp. zn. I. ÚS 597/92, konstatoval tehdy ještě „federální“ Ústavní soud, že smyslem restitučních zákonů je „zmírnit následky minulých majetkových i jiných křivd, spočívajících v porušování obecně uznávaných lidských práv

⁴⁶ Ve svém odlišném stanovisku rovněž upozorňoval na okolnost, že žalobce byl v tomto případě právně zastoupen: „jestliže si taková strana (účastník) sjedná na profesním základě právní pomoc, nese za svou volbu, ovšemže za zákonem upravených podmínek, také odpovědnost, aniž by přitom mohla jakkoli spoléhat na to, že ji soudy v průběhu řízení povedou k tomu, aby přes své odborné zastoupení napravila případná procesní pochybení“. V podstatě tedy vyčítal tomuto pojetí, že stírá rozdíly mezi úlohou soudce a právního zástupce, což připomíná poučovací povinnosti před rokem 1989 (viz kapitola „Historický vývoj poučovací povinnosti“). Dle mého názoru ovšem nelze na základě této argumentace odepřít účastníkovi poučení v případě, kdy je vzhledem k okolnostem případu ohroženo účastníkovo právo na spravedlivý proces. Soud by navíc neporušil poučením zásadu rovnosti účastníků, neboť by neuvedl, kdo má být konkrétně žalovaným, ale pouze upozornil žalobce na jeho omyl.

a svobod ze strany státu. Stát a jeho orgány jsou tedy povinny postupovat v řízení podle předmětného zákona v souladu se zákonnými zájmy osob, jejichž újma na základních lidských právech a svobodách má být alespoň částečně kompenzována.⁴⁷

Winterová k tomu ve svém článku doplňuje další argument: „legislativně-technická nedokonalost restitučních zákonů a naprostá absence soudní judikatury na samém počátku těchto sporů ... neumožňovala a neumožňuje požadovat na žalobcích (ani jejich advokátech) takové znalosti, které by zabránily např. nesprávné formulaci žalobního petitu apod. Může jít totiž jen o otázku odlišného právního názoru.“⁴⁸

Právě otázka odlišného právního názoru soudů různých stupňů se objevila v případě, který řeší náleží Ústavního soudu České republiky ze dne 7. 7. 1999, sp. zn. I. ÚS 138/98, kdy měly soud prvního stupně a odvolací soud odlišný názor na pasivní legitimaci⁴⁹. Žalobce svůj nárok opíral o slova § 14 odst. 1 z. č. 403/1990 Sb., o zmírnění následků některých majetkových křivd, který stanoví, že danou náhradu poskytne příslušné Ministerstvo pro správu národního majetku a jeho privatizaci. Žalobce tedy podal žalobu na ministerstvo a soud prvního stupně mu vyhověl, soudy vyšších stupňů však shledaly, že žalovaný nebyl pasivně legitimován, neboť žalovaným měl být stát. Podle názoru těchto soudů Ministerstvo v takovýchto případech pouze vystupuje jménem státu a nemá ani právní subjektivitu (i když v jiných případech mělo dle tehdejší právní úpravy právní subjektivitu – když vystupovalo jako rozpočtová organizace). V tomto případě Ústavní soud neargumentoval pouze zvláštní povahou restitučních zákonů⁵⁰, ale konstatoval, že „hranice poučovací povinnosti obecných soudů jsou ústavně dány čl. 36 odst. 1 Listiny základních práv a svobod a též zásadou rovnosti účastníků řízení, a to bez ohledu na to, o jaké řízení jde či jaká věc má být projednávána“⁵¹, to znamená nejen v restitučních sporech. Zároveň má být poučovací povinnost „ve smyslu ustanovení § 5 o. s. ř. přiměřená situaci a brát v úvahu všechny okolnosti případu.“⁵² Dále Ústavní soud shledal, že „nelze dát průchod pozitivistickému přístupu obecných soudů ve věcech nalézání práva tam, kde by šel na podstatu práva na

⁴⁷ Nález Ústavního soudu České a Slovenské Federativní Republiky ze dne 21. 12. 1992, sp. zn. I. ÚS 597/92. (srov. též náleží Ústavního soudu České republiky ze dne 29. 6. 1995, sp. zn. III. ÚS 74/94: „Restituční nároky jsou nároky mimořádnými, a to do té míry, že to odůvodňuje i mimořádný postup soudů, co se poučení účastníků (v této oblasti i jejich právních zástupců) týče.“)

⁴⁸ WINTEROVÁ: *Koho a o čem...*, s. 48.

⁴⁹ ta se na rozdíl od procesní subjektivity, která je podmínkou řízení, posuzuje až v rámci samotného řízení a o tom, zda je dána, rozhoduje soud v rozsudku (nikoli v usnesení o zastavení řízení). Daný případ má však hodně společného s kauzami, kdy jde o nedostatek procesní subjektivity, neboť tu pasivní legitimace vyplývala přímo ze zákona.

⁵⁰ V této souvislosti např. konstatoval, že „Do restitučního procesu vstoupily tisíce občanů; tyto občané pro časovou omezenost k uplatnění nároků postupovali mnohdy zcela laicky. Ústavní soud neshledal názor, že jejich neznalost či pochybení by mělo být využíváno proti cílům restitucí.“

⁵¹ náleží Ústavního soudu České republiky ze dne 7. 7. 1999, sp. zn. I. ÚS 138/98.

⁵² tamtéž

soudní ochranu podle čl. 36 odst. 1 Listiny základních práv a svobod, a to v tom smyslu, že by je eliminoval.“⁵³ Tím narážel na přístup odvolacího soudu v dané věci, který bez varování zamítl žalobu pro nedostatek pasivní legitimace, aniž by předtím žalobce na svůj odlišný právní názor upozornil (přitom věděl, kdo má být pasivně legitimován, neboť znal zákon (nebo jej alespoň měl znát dle zásady „iura novit curia“) a pasivní legitimace v tomto případě vyplývala přímo ze zákona). Ústavní soud podpořil svou argumentaci konstatováním, že obecné soudy takovým postupem porušily „svou povinnost stanovenou v § 41 odst. 2 o. s. ř., kterou se soudům ukládá, aby každý úkon posuzovaly podle jeho obsahu, a to i když je úkon nesprávně označen“⁵⁴.

Podle mého názoru je však uvedený nálezn problematický v tom, že směšuje pojmy „procesní subjektivita“ a „pasivní legitimace“. V daném případě šlo namítat jak neexistenci způsobilosti být účastníkem řízení (vzhledem k dvojí povaze ministerstva – srov. výše) tak nedostatek pasivní legitimace (pokud budeme vycházet z toho, že ministerstvo může být za určitých okolností účastníkem řízení). Jestliže vyjdeme z toho, že žalovaný sice měl procesní subjektivitu, ale nebyl pasivně legitimován (tak to pravděpodobně zamýšlel Ústavní soud, neboť většinou mluví o nedostatku pasivní legitimace), nelze podle mého názoru postupovat podle § 43, protože nešlo o nesprávné označení žalovaného. To však neznamená, že účastník neměl být na nedostatek pasivní legitimace upozorněn. Dnes by v takovém případě možná přicházelo v úvahu poučení dle § 118a odst. 2 (poučení při jiném právním názoru soudu). Tehdy však toto ustanovení ještě nebylo platné ani účinné, proto měl dle mého mínění soud aplikovat obecné ustanovení § 5. V každém případě nebyl správný přístup obecných soudů, které ani nedaly žalobci možnost jeho chybu napravit.

Pokud bychom však vycházeli z názoru, že žalovaný ani neměl procesní subjektivitu, musel by soud podle doslovného výkladu OSŘ zastavit řízení dle § 104 odst. 1, protože jde o takový nedostatek podmínky řízení, který nelze odstranit. V tom případě by se žalobce o svém omylu dozvěděl až z usnesení o zastavení řízení, které však netvoří překážku věci rozsouzené, a tudíž by mohl podat novou žalobu. Jelikož zde ovšem došlo k zastavení řízení až v odvolacím řízení, znamenalo to pro žalobce značnou ztrátu peněz (placení nákladů řízení⁵⁵) i času (běží promlčecí doba⁵⁶ atd.) Myslím, že soud zde nezohlednil zvláštní okolnosti případu, jimiž byla zejména nejasná právní úprava, s jejíž interpretací měly problém i soudci, a skutečnost, že žalovaným nebyla soukromá osoba, ale stát, který vlastně za

⁵³ tamtéž

⁵⁴ tamtéž

⁵⁵ viz § 146 odst. 1 písm. c) občanského soudního řádu

⁵⁶ viz § 112 občanského zákoníku

nedokonalost právní úpravy nese odpovědnost. Soud navíc o tom, kdo má být žalovaným, musel, resp. měl vědět, neboť to vyplývalo ze zákona. Nebylo by tedy bývalo třeba domýšlet, koho žalobce zamýšlel označit za žalovaného, jako v případě, kdy by nesprávně označil soukromou osobu, bylo pouze třeba správně vyložit právní text (*který musí soud znát v souladu se zásadou „iura novit curia“*). Proto se domnívám, že soud měl žalobce upozornit na tuto nesrovnalost a dát mu tak možnost ji napravit (aniž by řekl, kdo má být konkrétně žalovaným).

Názor, že „hranice poučovací povinnosti obecných soudů jsou ústavně dány čl. 36 odst. 1 Listiny základních práv a svobod a též zásadou rovnosti účastníků řízení, a to bez ohledu na to, o jaké řízení jde či jaká věc má být projednávána“, zmíněný v předchozím nálezu později Ústavní soud potvrdil, když výslovně uznal, že obecné soudy mají povinnost poučit žalobce dle § 43 při nezpůsobilosti žalobce být účastníkem řízení i v jiných než restitučních sporech, pokud to okolnosti případu vyžadují. Např. v nálezu ze dne 6. 4. 2004, sp. zn. IV. ÚS 22/03, se Ústavní soud zabýval případem, v němž se žalobce domáhal náhrady mzdy (šlo tedy o pracovněprávní spor), a to nesprávně vůči Nejvyššímu kontrolnímu úřadu namísto státu. Pár měsíců před podáním této žaloby nabyl účinnosti zákon č. 219/2000 Sb., o majetku České republiky a jejím vystupování v právních vztazích⁵⁷, z jehož § 3 odst. 1 a 2 vyplývá, že Nejvyšší kontrolní úřad je organizační složkou státu a není právnickou osobou, takže již nemá právní subjektivitu. Je zřejmé, že žalobce o této změně nevěděl a označení NKÚ jako žalovaného by se dalo označit za omyl⁵⁸. Soud prvního stupně řízení zastavil pro nezpůsobilost žalovaného být účastníkem řízení bez předchozího pokusu o nápravu postupem dle § 43. Odvolací soud se ztotožnil s postupem soudu prvního stupně a v odůvodnění svého usnesení konstatoval, že „poučení o tom, jaký subjekt má podle zákona způsobilost být účastníkem řízení a který subjekt má být správně označen jako žalovaný, je poučením hmotněprávní povahy, které přesahuje meze procesní poučovací povinnosti soudů stanovené v § 5 a 43 o. s. ř.“ Ústavní soud v odůvodnění svého nálezu konstatoval, že „samozřejmě, ...

⁵⁷ Žaloba byla podána 5. 10. 2001, jak vyplývá z textu nálezu Ústavního soudu; zákon nabyl účinnosti 1. 1. 2001.

⁵⁸ Nejvyšší soud coby dovolací instance v odůvodnění svého rozsudku konstatoval, že „žalobce nese procesní odpovědnost za to, že jeho právní názor, který byl pro označení žalovaného určující, se ukázal jako nesprávný.“ srov. rozsudek Krajského soudu v Brně ze dne 5. 2. 1993, sp. zn. 15 Co 450/1992, kde šlo o záměnu pojmů „město“ a „městský úřad“: „Skutečnost, že tento subjekt není nositelem procesní způsobilosti, nemůže být důvodem k výzvě soudu na změnu návrhu, neboť takto by byl navrhovatel krácen na svých právech označit svobodně kterýkoliv subjekt za účastníka řízení, ovšem s tím, že ponese zákonné důsledky z takového označení vyplývající.“ V tomto rozhodnutí se mi jeví jako absurdní skutečnost, že se tu vlastně vyzdvihuje „svoboda“ žalobce dopustit se omylu. Podle mého názoru by se neměl termín „svoboda“ spojovat s něčím negativním, co může člověku způsobit újmu. Jedině jedná skutečně svobodně, pouze pokud si uvědomuje, jaké následky bude jeho jednání mít a ne pokud jedná v omylu. Navíc, jak ve svém článku upozorňuje i Nykodým, se tu soud, který tak zdůrazňuje potřebu nepřisuzovat subjektivitu někomu, kdo ji nemá, dopustil faux pas, když sám označil něco, co nemá způsobilost k právům a povinnostem, jako subjekt (NYKODÝM, Jiří. Nad jedním soudním rozhodnutím. *Bulletin advokacie*, 1994, č. 4, s. 25.)

nelze poučovací povinnost rozšiřovat tak, aby překračovala rámec poučení o procesních právech a povinnostech účastníků a zasahovala do hmotného práva (tedy poučení v otázce věcné legitimace)⁵⁹. Přesto se neztotožnil s právním názorem odvolacího a dovolacího soudu, že jedinou správnou možností bylo v daném případě zastavení řízení, upozornil na zvláštní okolnosti případu (krátká doba od nabytí účinnosti zákona, žalobce nebyl právně zastoupen) a shledal, že z mezí procesního poučení by nevybočovalo, „pokud by soudy vyzvaly žalobce, aby odstranil vadu podání, spočívající v nesprávném označení účastníka řízení na straně žalovaného tak, aby označení účastníka odpovídalo znění ustanovení § 79 odst. 1 o. s. ř., ovšem bez uvedení, jak by mělo takové označení znít konkrétně“⁵⁹.

Ani posledně jmenované omezení v poučení však neplatí absolutně, jak vidíme v nálezu ze dne 9. 5. 2006, sp. zn. I. ÚS 467/2004. „Ústavní soud si je vědom své ustálené judikatury i judikatury obecných soudů, dle které není věcí soudu, aby žalobce poučoval o hmotném právu, resp. v otázce věcné legitimace, nicméně tento názor nelze uplatňovat rigorózně bez ohledu na specifika daného řízení ... Takové specifikum představuje bezesporu i sporné řízení, jehož zahájení je "vynuceno" v řízení nesporném, jak tomu je v řízení zahájeném na základě podání žaloby dle ustanovení § 175k odst. 2 o. s. ř. Pokud účastník dědického řízení je odkázán dle citovaného ustanovení § 175k odst. 2 o. s. ř. k podání žaloby, mělo by se mu vzhledem k významu vyřešení sporné otázky, bez níž nelze v dědickém řízení pokračovat, dostat nejen řádného poučení, jak správně specifikovat petit žaloby, nýbrž i proti komu jej podat, neboť cílem dědického řízení (jakož ostatně i jiného soudního řízení) je, aby byla mj. zajištěna spravedlivá ochrana práv a oprávněných zájmů všech účastníků řízení.“

O další pracovněprávní spor (žalobce se domáhal určení neplatnosti okamžitého rozvázání pracovního poměru) šlo v nálezu ze dne 25. 4. 2000, sp. zn. II. ÚS 242/98. Ústavní soud tu dospěl ke stejnému závěru jako v předchozím případě a navíc zdůraznil, že „v České republice platí jen jedno procesní právo s jedněmi poučovacími pravidly, takže není možné rozlišovat nějaké snad „restituční“ právo a nějaké „obecné“ právo. Jde vždy o posouzení okolností konkrétního případu, nikoli o automatický důsledek předmětu sporu.“ S posledně zmiňovaným názorem se plně ztotožňuji. Souhlasím s Balíkem, který v této souvislosti říká, že „smysl pro spravedlnost by neměl být hlubší pouze v případech, které jsou právně

⁵⁹ To potvrdil ve svém nálezu ze dne 1. 11. 2000, sp. zn. II. ÚS 100/2000, v němž vyjádřil názor, že okresní soud nezasáhl do práva účastníka na spravedlivý proces, když účastníka nepoučil, kdo má být konkrétně žalovaným (pouze upozornil žalobce na to, že označovaný žalovaný nemá právní subjektivitu a žalobce poté opět označil za žalovaného někoho, kdo ji nemá), a to přesto, že šlo o restituční spor a Ústavní soud tu opět zdůraznil, že soudy mají dbát při aplikaci restitučních zákonů na jejich účel, kterým je zmírnění majetkových a jiných křivd minulého režimu.

exponovanější⁶⁰, odlišný přístup by byl dle mého názoru diskriminační vůči žalobcům v jiných kauzách. Domnívám se, že v případě, kdy soud zjistí, že žalovaný nemá procesní subjektivitu, měl by účastníka vždy na tento nedostatek upozornit (bez uvedení, koho má konkrétně označit, až na výjimečné případy podobné tomu zmíněnému v předchozím odstavci), pokud soud může přímo ze zákona zjistit, že žalovaným má být někdo jiný, než koho žalobce označil, tudíž šlo o jeho právní omyl. Neznalost práva sice obecně neomlouvá, ale tato zásada se dle mého mínění může uplatnit pouze tam, kde je právní úprava jasná, srozumitelná, logická a nemění se příliš často. Nelze žádat po právních laicích, aby se orientovali ve všech právních předpisech, a i přes jejich neznalost je jistě nutné zajistit ochranu jejich práv a oprávněných zájmů. Abych to shrnula, podle mého názoru nelze obecně formulovat přesná pravidla o tom, kdy může, resp. má soud poučit žalobce o nedostatku procesní subjektivity na základě § 43, soud musí vždy přihlížet ke všem okolnostem případu. Uvedený postup by však měl být výjimečný vzhledem k tomu, že je v rozporu s logickým výkladem OSŘ (byť je někdy nutný vzhledem k respektování účastníkovy ústavně zaručeného práva na spravedlivý proces).

Ohledně aplikace ustanovení § 43 bych ještě ráda zmínila náleží Ústavního soudu České republiky ze dne 26. 3. 2002, sp. zn. I. ÚS 352/2000, kde Ústavní soud konstatoval, že v případě, že soud prvního stupně vydá ve věci meritorní rozhodnutí, proti němuž je následně podáno odvolání a odvolací soud dojde k závěru, že žalobní petit je neurčitý, měl by tento odvolací soud postupovat dle § 43 a vyzvat žalobce k opravě jeho podání. Toto ustanovení tedy mohou (a musejí) aplikovat i odvolací soudy, pokud soud prvního stupně svou poučovací povinnost zanedbal⁶¹, což je jistě správně.

⁶⁰ BALÍK Stanislav. Advokátské spory a právo chudých?. *Právní praxe*, 1995, č. 7, s. 426.

⁶¹ „Obecné soudy mají ex lege povinnost poskytovat účastníkům řízení poučení o jejich procesních právech a povinnostech, přičemž občanské soudní řízení je jednou ze záruk zákonitosti (§ 3 o. s. ř.), má-li být splněn tento účel, je třeba poučovací povinnost soudu vztáhnout i na řízení dle části čtvrté hlavy první o. s. ř.“ (tj. část „Opravné prostředky“)

Poučení při uzavírání soudního smíru dle § 99 OSŘ

Poučovací povinnost při uzavírání soudního smíru byla zavedena novelou č. 59/2005 Sb. Nová úprava je převratná v tom, že v podstatě zakotvuje poučení o (objektivním) hmotném právu, čímž se toto ustanovení dostává do konfliktu s doslovným zněním § 5, v němž je stanoveno, že „soudy poskytují účastníkům poučení o jejich procesních právech a povinnostech“. V § 99 se totiž píše: „Soud usiluje o smír mezi účastníky; při pokusu o smír předseda senátu zejména s účastníky probere věc, upozorní je na právní úpravu a na stanoviska Nejvyššího soudu a rozhodnutí uveřejněná ve Sbírce soudních rozhodnutí a stanovisek týkající se věci a podle okolností případu jim doporučí možnosti smírného vyřešení sporu.“ Vrcha to ve svém internetovém článku výstižně vysvětluje takto: „V této souvislosti můžeme bez jakýchkoliv pochybností hovořit o (znovu)zakotvení hmotněprávní poučovací povinnosti ze strany soudu. Soud totiž ve věcech, v nichž lze uzavřít smír (tedy ve většině sporných řízení), má za povinnost vést účastníky, aby takový smír uzavřeli. Má mu k tomu sloužit instrument v podobě jakési signalizace právní úpravy a relevantní judikatury účastníkům řízení. Jinak řečeno, k uzavření případného smíru mají účastníkům řízení sloužit soudem zprostředkované informace, které pochopitelně musejí mít většinou základ v hmotném právu, čímž se (svým způsobem) "bortí" dosavadní koncepce "pouhé" procesní poučovací povinnosti soudu.“⁶²

Drápal tvrdí, že toto ustanovení nepředstavuje poučovací povinnost⁶³, aniž by svůj názor příliš vysvětloval. Pouze uvádí, že soudce „není povinen uvesti opatření, včetně upozornění na právní úpravu a stanoviska Nejvyššího soudu provést ke splnění své poučovací povinnosti, ale může je využít (jako součást argumentace) při svém usilování o to, aby řízení skončilo soudním smírem.“⁶⁴ Možná přitom vychází z výkladu, že slovo „zejména“ znamená něco jako „například“. Dle mého názoru by se však tento pojem měl vykládat spíše jako

⁶² VRCHA, Pavel. *Aplikace § 99 odst. 1 občanského soudního řádu* [online]. [pravniradce.ihned.cz](http://pravniradce.ihned.cz/index.php?s1=F&s2=0&s3=0&s4=0&s5=0&s6=0&m=d&article[id]=17891470), 22. února 2006, roč. 14, č. 2, [cit. 29. května 2010]. Dostupné na <[http://pravniradce.ihned.cz/index.php?s1=F&s2=0&s3=0&s4=0&s5=0&s6=0&m=d&article\[id\]=17891470](http://pravniradce.ihned.cz/index.php?s1=F&s2=0&s3=0&s4=0&s5=0&s6=0&m=d&article[id]=17891470)>.

Tomuto názoru odporuje rozsudek Nejvyššího soudu ze dne 25. 11. 2010, sp. zn. 30 Cdo 4581/2009, který říká: „Hraničním limitem, kdy ještě lze a kdy naopak již nelze poučovat účastníky o doplnění skutkových okolností či (úpravě) žalobního návrhu (podání), je zde okruh (uvažováno z pohledu soudu) otázek, které lze účastníku (ještě) signalizovat (zprostředkovat k řešení) na podkladě procesních norem, nikoliv v důsledku poučení o hmotném právu, neboť ve smyslu ust. § 5 o. s. ř. soudy poskytují účastníkům pouze poučení o jejich procesních právech a povinnostech, přičemž tato zásada není prolomena ani postupem soudu ve smyslu ust. § 99 odst. 1 o. s. ř. (probrání věci s účastníky za účelem dosažení smíru mezi účastníky).“ Je zajímavé, že členem senátu Nejvyššího soudu, který v tomto případě rozhodoval, byl i autor článku Pavel Vrcha. Zřejmě byl přehlasován. V každém případě je tento závěr Nejvyššího soudu dle mého názoru nesprávný. To, že takto hranici mezi přípustným a nepřípustným poučením stanovit nelze, konstatují již v úvodní kapitole, a to platí pro všechny druhy poučovací povinnosti.

⁶³ DRÁPAL, Ljubomír. In DRÁPAL, BUREŠ a kol.: *Občanský soudní řád...*, s. 643.

⁶⁴ tamtéž

„především“, tedy pokud soud usiluje o smír (což je dle § 99 odst. 1 jeho povinností), je podle mého výkladu povinen tyto postupy použít. Nevím, zda to takto zákonodárce zamýšlel, ale dle domnívám se, že je každopádně vhodné, aby soudce na počátku řízení sdělil, jak bude věc pravděpodobně právně kvalifikovat, aby mohli účastníci na tuto kvalifikaci reagovat skutkovými tvrzeními a návrhy. Na základě informací poskytnutých účastníky se později může právní kvalifikace měnit, na což by měl soudce také účastníky upozornit (prostřednictvím poučení dle § 118a odst. 2 – viz níže). Takto soud může efektivně spolupracovat s účastníky na co nejúplnějším zjištění skutkového stavu, které je předpokladem spravedlivého rozhodnutí, jež by jistě mělo být cílem každého procesu.

Svoboda zakotvení poučovací povinnosti v tomto paragrafu nezpochybňuje a dle jeho názoru lze dokonce v tomto ustanovení spatřit určité nebezpečí návratu k všeobíhající poučovací povinnosti soudu před rokem 1989 a rozšíření poučovací povinnosti nad rámec dosavadní právní úpravy pokládá za „nepřiměřený současným společenským poměrům i možnostem justice“.⁶⁵ S tímto názorem nesouhlasím, neboť sice při aplikaci tohoto ustanovení dochází k poučování o hmotném právu, na které autor zřejmě naráží, ale není to samoúčelné, neboť má sloužit nalezení oboustranně akceptovatelného řešení sporu v podobě smíru a tím i ke zrychlení a zefektivnění řízení, neboť se tím ušetří čas i náklady. Soud musí při plnění své poučovací povinnosti samozřejmě dbát o to, aby jím nebyla zvýhodněna pouze jedna strana, což není vždy jednoduché.

Je pravda, že úpravou této poučovací povinnosti hrozí, že soud bude s účastníky manipulovat tak, že např. naznačí, že žalovaný nebude mít ve věci úspěch, aby ho přiměl na smír přistoupit. Zmíněný postup je samozřejmě nepřijatelný, neboť porušuje zásadu rovnosti účastníků. Proti usnesení, kterým soud schvaluje smír, se navíc účastník nemůže bránit odvoláním [§ 202 odst. 1 písm. h) OSŘ], toto usnesení lze zrušit pouze, „je-li smír podle hmotného práva neplatný“ (§ 99 odst. 3). Lze však předpokládat, že ve většině případů, kdy je žalovaný opravdu přesvědčen o neoprávněnosti nároku žalobce proti němu, na smír nepřistoupí. Nepodařilo se mi najít judikaturu ani literaturu, která by se zabývala přímo otázkou, jak má soud při plnění své poučení poučovací povinnosti dle § 99 postupovat, aby nebyla ohrožena rovnost účastníků řízení. Nelze takto ani příliš zjistit, jak konkrétně má vůbec takovéto poučení vypadat⁶⁶. Zřejmě bude potřeba hodně času, aby si soudy a odborná

⁶⁵ SVOBODA: *Dokazování*, s. 328.

⁶⁶ Vrcha ve svém internetovém článku také obecně popisuje, jak by mělo konkrétně poučení dle § 99 vypadat. Dle jeho názoru by měl soud s účastníky „probrat věc“ tím způsobem, že připomene „právní úpravu žalobou uplatněného nároku, pokud by byl po provedeném dokazování takový nárok prokázán, a to včetně připomenutí judikatury publikované ve Sbírce soudních rozhodnutí a stanovisek.“ Naopak by soudce neměl vést účastníky k uzavření smíru

veřejnost na toto ustanovení „zvykly“ a naučily se je aplikovat. Ale pravděpodobně ani není možné obecně formulovat pravidla ohledně tohoto poučení a soudy budou muset vždy postupovat s ohledem na všechny okolnosti konkrétního případu. V každém případě bych toto ustanovení v OSŘ ponechala, neboť je dle mého názoru účinným nástrojem zrychlení a zefektivnění řízení, který na rozdíl od jiných „urychlovacích“ institutů (viz níže) nemá za důsledek omezení účastníků v jejich procesních právech a snížení pravděpodobnosti dostatečného zjištění skutkového stavu. Přestože hrozí riziko zneužívání tohoto institutu ze strany soudů, domnívám se, že není tak velké a že výhody tohoto ustanovení převažují nad jeho nevýhodami.

Poučení v souvislosti s „univerzální“ koncentrací řízení

Novela č. 30/2000 Sb. zavedla pro některé druhy sporů vyjmenovaných v § 118b odst. 1 koncentraci řízení, to znamená, že účastníci v nich mohli „uvést rozhodné skutečnosti o věci samé a označit důkazy k jejich prokázání nejpozději do skončení prvního jednání, které se v nich konalo“, přičemž k později uvedeným skutečnostem a důkazům soud nemohl až na výjimky přihlížet⁶⁷. O tom museli být účastníci varováni prostřednictvím poučení soudu dle § 118b odst. 2. Už tato úprava se stala terčem kritiky části odborné veřejnosti z důvodu posilování formalismů na úkor nalézání spravedlivého řešení. Macur ve svém článku napadl samotnou podstatu současné koncepce koncentrace řízení, když tvrdil, že by bylo v rozporu s právem strany na „právní slyšení“, garantovaným mj. čl. 6 Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod, pokud by soud odmítl přihlížet k opožděným přednesům a návrhům v situaci, pokud by marné uplynutí prekluzivní doby nemělo za následek prodloužení doby řízení⁶⁸ (to znamená, že by nešlo o tzv. absolutní, ale pouze relativní průtah⁶⁹). Podobný názor

např. „v tom směru, že pokud žalovaný smíř se žalobcem neuzavře, pak (pravděpodobně) žalobě bude vyhověno.“ Upozornění na judikaturu by se dle Vrchy mělo realizovat tak, že by měl soudce poukázat na rozhodnutí či stanovisko, které se týká probírané věci a které zároveň může přispět ke smírnému vyřešení věci. Přitom by neměl soudce pouze formálně citovat použité judikáty, ale měl by je interpretovat tak, aby je účastníci (většinou neprávnicki) pochopili a aby to opět přispělo k uzavření smíru. (VRCHA, Pavel. *Aplikace § 99 odst. 1 občanského soudního řádu* [online]. *pravniradce.ihned.cz*, 22. února 2006, roč. 14, č. 2, [cit. 29. května 2010]. Dostupné na <[http://pravniradce.ihned.cz/index.php?s1=F&s2=0&s3=0&s4=0&s5=0&s6=0&m=d&article\[id\]=17891470](http://pravniradce.ihned.cz/index.php?s1=F&s2=0&s3=0&s4=0&s5=0&s6=0&m=d&article[id]=17891470)>.) S těmito názory lze jistě souhlasit, přesto nevytváří tento autorův „návod“ konkrétní představu o tom, jak by mělo či mohlo poučení dle § 99 vypadat.

⁶⁷ Hamuláková koncentraci řízení ve své knize obecně definuje jako „zhuštění“ určitých úkonů, typicky skutkových tvrzení a navrhování důkazů, do určitých lhůt či do určitého okamžiku, s tím, že později se k nim již nebude přihlížet.“ (HAMULÁKOVÁ, Klára. *Zásada koncentrace řízení a její uplatnění v civilním soudním řízení*. 1. vydání. Praha: Leges, 2010, s. 48.)

⁶⁸ MACUR: K problematice urychlování..., s. 127.

⁶⁹ Toto rozlišování má původ v judikatuře německých soudů k § 296 odst. 3 civilního řádu soudního (Zivilprozessordnung), který stanoví, že „opožděné námítky, které se týkají přípustnosti žaloby a kterých se žalovaný

vyjadřují ve svém článku Lavický a Stavinohová⁷⁰. Svoboda ve svém článku obecně varuje, že „předčasné a paušální navození skutkového a důkazního „stopstavu“ může vést k nepředvídatelným a hlavně k nespravedlivým rozhodnutím“⁷¹, s čímž souhlasím. Přestože rozumím snaze zákonodárce o urychlení řízení, domnívám se, že by bylo vhodné uvažovat o zavedení takové úpravy koncentrace, která by rozlišovala mezi výše zmíněnými druhy průtahů a zvyšovala tak pravděpodobnost dostatečného zjištění skutkového stavu. Rovněž jsem pro nahrazení obligatorní koncentrace koncentrací fakultativní, jak se ještě zmiňuji níže.

Novela č. 7/2009 Sb. použití koncentrace rozšířila na téměř všechny spory (kromě těch, které jsou zmíněny v § 120 odst. 2), čímž učinila ze zásady koncentrace univerzální zásadu projednávání sporných věcí⁷². Ke koncentraci dojde k závěru přípravného jednání, pokud se ve věci konalo, jinak nastane koncem prvního jednání ve věci⁷³ (§ 118b odst. 1 v současném znění). Pokud jde o poučovací povinnost ohledně těchto koncentrací, pro případ, kdy se řízení koncentruje ke konci přípravného jednání, je tato povinnost výslovně stanovena v § 114c odst. 5, pro druhou situaci (koncentrace koncem prvního jednání ve věci) však v zákoně explicitně vyjádřenou poučovací povinnost nenajdeme. Stejně jako Bureš jsem však toho názoru, že zmíněná poučovací povinnost vyplývá z obecné úpravy poučovací povinnosti v § 5⁷⁴ a navíc si myslím, že plyne i ze zásady předvídatelnosti postupu soudu, tudíž by mohlo nepoučení o nastalé koncentraci zakládat porušení práva na spravedlivý proces (čl. 36 LPS). To platí tím spíše, že na rozdíl od koncentrace, která nastane koncem přípravného jednání

může vzdát, se připouští pouze tehdy, když žalovaný opoždění dostatečně omluví“. Německý ústavní soud judikoval, že „použití pojmu absolutního průtahu je zásadně slučitelné s právem na právní slyšení. Opožděné podání však nesmí být vyloučeno, pokud je zřejmé, že ke stejnému zpoždění by došlo i v případě včasného podání.“ (nález Spolkového ústavního soudu ze dne 5. 5. 1987, sp. zn. I BvR 903/85. Dostupné na <<http://www.servat.unibe.ch/dfr/bv075302.html>>.)

⁷⁰ „Učini-li procesní strana opožděný přednes nebo důkazní návrh, avšak tato prodleva nemá za následek prodloužení doby řízení, jde jenom o relativní průtah a soud by měl k opožděným přednesům a důkazním návrhům přihlédnout, jinak porušuje právo procesní strany na právní slyšení, plynoucí z čl. 6 odst. 1 Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod; nepřihlédnutí k opožděným přednesům a důkazním návrhům v takovém případě by totiž bylo v rozporu s funkcí procesních lhůt, která nespočívá v trestání prodlévající strany, ale ve snaze o urychlení řízení.“ (LAVICKÝ, STAVINOHOVÁ: *Sankce v civilním...*, s. 374-375.)

⁷¹ SVOBODA, Karel. Nový režim koncentrace v civilním sporu – z bláta do louže. *Bulletin advokacie*. 2009, č. 3, s. 23.

⁷² BUREŠ, Jaroslav. In DRÁPAL, BUREŠ a kol.: *Občanský soudní řád...*, s. 828-829.

Ještě bych ráda podotkla, že novela zavedla koncentraci i do řízení ve věcech, o nichž bylo rozhodnuto jiným orgánem (část pátá OSŘ) – viz § 250d OSŘ.

⁷³ Tyto momenty se posunou v případě, že soud připustí přistoupení dalšího účastníka (§ 92 odst. 1) nebo záměnu účastníka (§ 92 odst. 2), a to tak, že účinky koncentrace nastávají ve vztahu s novými účastníky skončením prvního jednání, které bylo nařízeno po přistoupení nebo záměně účastníka a které se ve věci konalo (§ 118b odst. 2). Zákon zde výslovně ukládá povinnost soudu poučit o tom účastníky v předvolání k tomuto jednání. Změna žaloby naopak nemá na účinky koncentrace vliv, což není logické, neboť, jak říká Svoboda, „téměř každá změna žaloby je založena na tom, že žalobce chce a tedy i tvrdí něco navíc.“ (SVOBODA: *Nový režim koncentrace...*, s. 22.) Nemožnost prolomení koncentrace po změně žaloby tedy může žalobce odradit od provedení tohoto úkonu, jak ve svém článku upozorňují i Bartoníčková a Křiváčková (BARTONÍČKOVÁ, KŘIVÁČKOVÁ: *Koncentrace civilního soudního...*, s. 614.)

⁷⁴ BUREŠ, Jaroslav. In DRÁPAL, BUREŠ a kol.: *Občanský soudní řád...*, s. 802, 829 a 840.

(§ 118b odst. 3 in fine) není v zákoně pro tento případ stanoveno, že koncentrace nenastane v případě, že o ní nebyli účastníci poučeni (což je logické vzhledem k tomu, že zákon tuto poučovací povinnost ani nezakotvuje).

Někteří autoři se také zabývají otázkou, jak (a zda) lze případný nedostatek tohoto poučení kompenzovat. Bureš v komentáři z nakladatelství C. H. Beck uvádí, že opomenutí poskytnout poučení v této situaci je vadou, která je samostatným odvolacím důvodem dle § 205 odst. 2⁷⁵, který umožňuje odvolání odůvodnit tím, že soud prvního stupně nepřihlédl k odvolatelem tvrzeným skutečnostem nebo k jím označeným důkazům, ačkoliv k tomu nebyly splněny předpoklady podle § 118b. V posledně zmíněném paragrafu se však mluví pouze o tom, dokdy lze během řízení v prvním stupni uvést rozhodné skutečnosti o věci samé a označit důkazy k jejich prokázání a není tu nic o nutnosti poučit účastníky o této koncentraci. Navíc nepovažují za vhodné, aby tato vada byla napravována až v odvolacím řízení. Bartoníčková a Křiváčková ve svém článku navrhuji, aby se eventuální skutečnosti a důkazy, jež by účastníci chtěli uplatnit po koncentraci, která nastala bez předchozího poučení, podřadily pod výjimku z této koncentrace, podle níž lze uplatnit takové skutečnosti a důkazy, které nemohli účastníci včas bez své viny uvést⁷⁶ (§ 118b odst. 1 poslední věta)⁷⁷. S tímto názorem by se dalo souhlasit, je však otázkou, zda budou soudy takovýto výklad bez výhrad akceptovat. Nejlepší se mi jeví názor Svobody, že „jestliže soud o formální podstatě koncentrace nepoučí, k navození skutkového a důkazního „stopstavu“ vůbec nedojde.“ V okamžiku, se kterým zákon spojuje koncentraci řízení, tedy nastává pouze tzv. formální koncentrace. K té pak musí přistoupit splnění poučovací povinnosti jakožto materiální aspekt koncentrace, aby nastaly účinky koncentrace, tedy nemožnost uvádět nové skutečnosti a důkazy⁷⁸. To znamená, že pokud by soud opomněl splnit svou poučovací povinnost ohledně koncentrace a tuto skutečnost si uvědomil nebo byl na ni upozorněn, měl by akceptovat důkazy a skutečnosti uplatňované účastníky poté, co dle zákona měla koncentrace nastat. S tímto názorem souhlasím, neboť se domnívám, že v souladu se zásadou

⁷⁵ tamtéž, s. 829.

⁷⁶ Zajímavě interpretuje tuto výjimku Svoboda, který interpretuje pojem „vina“ jako zavinění, jež může spočívat i v nevědomé nedbalosti, která znamená, že osoba nevěděla, že svým jednáním může daný následek způsobit, ač to vzhledem k okolnostem a ke svým osobním poměrům vědět měla [srov. § 16 odst. 1 písm. b) zákona č. 40/2009 Sb., trestní zákoník]. Proto by měl soud při zkoumání tohoto zavinění, resp. viny dle Svobody zkoumat kromě objektivních okolností případu i osobní vlastnosti a schopnosti osoby, které může být zavinění přičteno k tíži. To znamená, že má soud věnovat pozornost např. i otázce, zda je účastník zastoupen advokátem či zda má právní vzdělání. (SVOBODA, Karel. Dokdy lze ve sporu tvrdit a prokazovat po 1. 7. 2009. *Právo pro podnikání a zaměstnání*, 2009, roč. 18, č. 7-8, s. 27). S tímto názorem se plně ztotožňuji.

⁷⁷ BARTONIČKOVÁ, KŘIVÁČKOVÁ: *Koncentrace civilního soudního...*, s. 614.

⁷⁸ SVOBODA, Karel. Souhrnná novela občanského soudního řádu jak funguje v praxi. *Právní fórum*, 2009, roč. 6, č. 10, s. 437-438.

předvídatelnosti postupu soudu není možné, aby nastal pro účastníka takto nepříznivý následek, aniž byl před ním varován. Navíc jde dle mého názoru v tomto případě (snad) nikoli o záměr zákonodárce, nýbrž neúmyslnou mezeru v zákoně, tudíž by se mělo postupovat analogicky jako u koncentrace, která nastává koncem přípravného jednání, kde je poučení podmínkou toho, aby koncentrace nastala (viz níže). Pokud přijmeme toto pojetí, není již třeba řešit „kompenzaci“ nedostatku poučení po nastalé koncentraci, neboť koncentrace dle této koncepce ani nenastane. Přesto by bylo žádoucí v zájmu právní jistoty tuto poučovací povinnost v zákoně výslovně stanovit.

Jestliže koncentrace nastává již koncem přípravného jednání, je řešení následků nepoučení účastníka o ní jednodušší, neboť, jak již jsem zmínila, dle § 118b odst. 3 se koncentrace řízení v těchto případech neuplatní a účastníci mohou i po skončení přípravného jednání tvrdit nové skutečnosti a označovat nové důkazy. Bureš ve svém Komentáři dále řeší situaci, kdy si soudce své opomenutí poučit účastníky uvědomí. V tom případě by měl dle názoru autora účastníky naopak poučit, že řízení nebylo koncentrováno, a dále autor dovozuje, přestože to ze zákona přímo nevyplývá, že vzhledem k univerzalitě zásady koncentrace řízení je možné, aby napravit své pochybení tím, že nechá „zkoncentrovat“ další jednání ve věci, pokud ovšem účastníky o této koncentraci tentokrát předem poučí a ponechá jim dostatečnou lhůtu k přípravě na takové jednání⁷⁹. Poučování o tom, že řízení nebylo zkonzentrováno, může na první pohled vypadat nesmyslně, když účastníci většinou ani o možné koncentraci nevědí, ale dle mého názoru může mít vliv na posílení jejich právní jistoty pro případ, že by přece jen s možností koncentrace počítali, ale nevěděli, že její podmínkou je poučení o tomto „stopstavu“ (§ 118b odst. 3 in fine). Možnost „zkonzentrování“ dalšího jednání by byla dle mého názoru přípustná z hlediska principů civilního procesu a neodporovala by ani právu na spravedlivý proces (když jsou o ní účastníci předem poučeni), ale nemá výslovnou oporu v zákoně, přičemž její realizací dochází k omezování procesních práv účastníků, tudíž ji dle mého názoru nelze považovat za dovolenou.

Přestože zákon stanoví, že poučení o koncentraci, která má nastat koncem přípravného jednání, má soud poskytnout před skončením tohoto soudního roku (§ 114c odst. 5), podle mého názoru by bylo vhodné, aby byli účastníci poučeni o budoucí koncentraci stejně jako o svých procesních povinnostech, které se k ní vztahují, již v předvolání k přípravnému jednání, k jehož konci k ní má dojít, aby se mohli s ohledem na tuto skutečnost na tento

⁷⁹ BUREŠ, Jaroslav. In DRÁPAL, BUREŠ a kol.: *Občanský soudní řád...*, s. 828-829.

soudní rok dostatečně připravit a aby soudce nemusel účastníkům poskytovat dodatečnou lhůtu ke splnění jejich procesních povinností. Stejný názor vyjadřuje v komentáři k občanskému soudnímu řádu také Bureš a dodává, že tato povinnost vyplývá přímo z § 5⁸⁰. Domnívám se, že stejně by měl soud postupovat i v případě, kdy koncentrace nastává koncem prvního jednání, u kterého zákon poučovací povinnost vůbec výslovně nestanoví. Tím se také předejde případným problémům spojeným s tím, jak seřadit na konci tohoto jednání poučení o koncentraci, která nastane koncem prvního jednání dle § 118b odst. 1, a poučení o tzv. finální koncentraci řízení na prvním stupni, jak tuto koncentraci ve svém článku trefně nazývají Bartoníčková a Křiváčková⁸¹, dle § 119a (viz níže).

Jedním z nedostatků současné úpravy je skutečnost, že § 205a a § 211a odst. 1, které vymezují, za jakých okolností lze před odvolacím soudem uplatnit novoty, nebyly novelizovány tak, aby bylo možné tyto skutečnosti a důkazy označit v případě, že účastník nebyl poučen o koncentraci, která nastává koncem přípravného jednání nebo prvního jednání ve věci. V § 205a odst. 1 se pod písm. e) mluví pouze o situaci, kdy účastník nebyl poučen dle § 119a odst. 1 o omezení uvádění novot po vyhlášení rozhodnutí soudu prvního stupně, tedy v případném odvolacím řízení. Rovněž lze uvádět nové skutečnosti a navrhopvat nové důkazy v případě, že odvolatel nebyl řádně poučen dle § 118a, pokud těmito novotami má být splněna povinnost tvrzení a povinnost důkazní a za předpokladu, že „pro nesplnění některé z uvedených povinností neměl odvolatel ve věci úspěch“ [§ 205a odst. 1 písm. d)], nepoučení o koncentraci řízení, která nastává dle § 118b však ze zákona není v § 205a jmenováno mezi výjimkami z neúplné apelace. Rozhodnutí, které trpí touto vadou, tedy podle mého názoru nezbyvá než zrušit a vrátit soudu prvního stupně ke zjednání nápravy [§ 219a odst. 1 písm. a) in fine]. Zde budou moci účastníci uvádět dříve neuplatněné skutečnosti a důkazy (a soud k nim bude muset přihlížet), neboť ke koncentraci z důvodu nepoučení nedošlo (viz výše). Toto řešení je však zdlouhavé, a proto považuji za vhodné, aby byl v budoucnu nedostatek poučení o „univerzální“ koncentraci výslovně v zákoně jmenován jako důvod prolomení zásady neúplné apelace, čímž by bylo možné zjednat nápravu této vady řízení již v odvolacím řízení.

Zavedení „univerzální“ koncentrace řízení významně ovlivnilo také aplikaci poučovací povinnosti soudu ohledně povinnosti tvrzení a povinnosti důkazní (§ 118a odst. 1 až 3), což podrobněji rozebírám v následující kapitole.

⁸⁰ BUREŠ, Jaroslav. In DRÁPAL, BUREŠ a kol.: *Občanský soudní řád...*, s. 802.

⁸¹ BARTONÍČKOVÁ, KŘIVÁČKOVÁ: *Koncentrace civilního soudního...*, s. 615.

Poučovací povinnost soudu při jednání (§ 118a)

Zavedení § 118a novelou č. 30/2000 Sb. účinnou od 1. ledna 2011 znamenalo podstatnou změnu v koncepci poučovací povinnosti. Jak píše ve svém článku David, účelem poučovací povinnosti dle § 118a je překlenutí napětí mezi odpovědností účastníků za procesní tvrzení a potřebou soudu mít v těchto tvrzeních úplný základ pro postup během řízení i pro rozhodování⁸². V komentáři z nakladatelství Wolters Kluwer je to vyjádřeno jinými slovy tak, že „soudu musí jít především o to, aby byla sporná látka co nejúplněji a nejsprávněji shromážděna, aniž by se přitom stal vyšetřovatelem⁸³. V zájmu toho musejí být účastníci vyzváni k doplnění nedostatečných a neúplných skutkových údajů, a tak upozorněni na závislost řízení na jejich aktivitě...“⁸⁴ Ústavní soud ve svém nálezu ze dne 3. 10. 2006, sp. zn. I. ÚS 212/06 charakterizoval poučovací povinnost dle § 118a slovy, že jejím smyslem „je, aby účastníkovi nebyla zamítnuta žaloba proto, že neunesl břemeno tvrzení, aniž byl poučen, že takové břemeno má, a že účastníku nelze zamítnout žalobu, protože neunesl důkazní břemeno, aniž by byl poučen, že takové břemeno má.“⁸⁵

Někteří autoři považují § 118a za úpravu poučování o hmotném právu⁸⁶, a to i přesto, že toto ustanovení je *lex specialis* vůči § 5, kde se výslovně mluví pouze o poučování o procesních právech a povinnostech. Tento názor je navíc v rozporu s úmyslem zákonodárce, neboť v důvodové zprávě k § 118a odst. 1–3 se uvádí: „Podle uvedených ustanovení účastníci nebudou přímo poučováni o hmotném právu; to platí i o poučovací povinnosti podle § 118a odst. 2, při níž možnost jiného posouzení věci po právní stránce než podle účastníkov

⁸² DAVID: *Poznámky k poučení...*, s. 625.

⁸³ IŠTVÁNEK, František. In DAVID a kol.: *Občanský soudní řád...*, s. 547.

Autoři zde pravděpodobně narážejí na vyšetřovací zásadu, která znamená, že „za objasnění skutkového stavu, potřebné k požadovanému rozhodnutí, nese odpovědnost soud.“ (WINTEROVÁ, Alena a kol. *Civilní právo procesní*. 3. vydání, Praha: Linde 2004, s. 79.) Civilnímu procesu je vlastní naopak zásada projednací (tamtéž), která znamená, že „skutkový stav je zjišťován v rozsahu účastníky tvrzeném a za pomoci důkazů účastníky označených (navržených).“ (tamtéž, s. 78).

⁸⁴ IŠTVÁNEK. In DAVID a kol.: *Občanský soudní řád...*, s. 547.

⁸⁵ srov. důvodová zpráva k zákonu č. 30/2000 Sb.: „V § 118a je nově upravena poučovací povinnost, kterou soud plní vůči účastníkům v průběhu jednání. Splnění povinnosti tvrzení a povinnosti důkazní a unesení břemene tvrzení a důkazního břemene patří k základním kamenům občanského soudního řízení při zjišťování skutkového stavu. Účastník, který nesplní povinnost tvrzení nebo důkazní povinnost či neunese břemeno tvrzení nebo důkazní břemeno, nemůže mít ve věci úspěch. V zájmu předvídatelnosti soudních rozhodnutí je potřebné, aby o těchto procesních povinnostech byli účastníci náležitě poučeni.“

⁸⁶ SVOBODA, Karel. Hmotněprávní poučovací povinnost soudu mýtus nebo realita?. *Právní fórum*, 2007, č. 2, s. 47.

Autor k tomuto dále na stejné straně uvádí: „Je pravdou, že ze zmíněného ustanovení § 118a OSŘ výslovně nevyplývá, že soud má stranám poučení o hmotném právu poskytnout. Nutnost poskytnutí hmotněprávního poučení ale vyplývá z logiky věci. Těžko může soud po účastníku chtít, aby něco tvrdil nebo prokázal, aniž by mu vysvětlil proč. Osvětlení toho „proč“ se bez hmotného práva neobejde.“

Podobný názor vyjádřil i Jaromír Jirsa ve svém článku: „Ustanovení § 118a odst. 2 v sobě skrývá čistě hmotně právní poučovací povinnost... Trvám na tom, že při poučení podle ustanovení § 118a odst. 2, 3 OSŘ se soudce nemůže vyhnout poučení i o hmotném právu.“ (JIRSA: *Poučovací povinnost soudu po novele...*, s. 23.)

právního názoru je jen důvodem (pohnutkou či motivem), pro který je soud povinen účastníka poučit o povinnosti doplnit vyličení rozhodných skutečností“⁸⁷. Bureš to ve svém Komentáři parafrázuje takto: „Do poučení o důkazním břemeni nebo břemeni tvrzení se... promítá hmotné právo. Proto hmotné právo je východiskem; poučení je promítnuto do procesní podoby, takže účastníku soudce nemusí vysvětlovat, o jaké „možné“ hmotněprávní posouzení jde, ale poučuje ho tehdy, jestliže z jiného „možného“ hmotněprávního posouzení vyplývá potřeba doplnit rozhodná tvrzení.“⁸⁸ Proto někteří autoři raději mluví o poučení „v souvislosti s hmotným právem, nikoli o hmotném právu“.⁸⁹ Domnívám se, že ačkoli to na první pohled vypadá, že jsou názory výše zmíněných autorů v neřešitelném rozporu, ve skutečnosti jde spíše o rozpor ve vyjadřování, neboť při bližším studiu jejich děl jsem zjistila, že často uvádějí podobné příklady přípustného a nepřípustného poučení a rovněž podobně popisují postup při poučování. Tito autoři rovněž neuvádějí, zda mají namysli poučování o subjektivním nebo objektivním hmotném právu. Dle mého názoru bude ve většině případů poučování o subjektivním hmotném právu nepřipustné, neboť se o něm ve sporu teprve rozhoduje, a tudíž považuji za dovolené pouze poučování o objektivním hmotném právu (které ovšem musí být formulováno pro účastníky srozumitelným jazykem), přestože při něm soudce může vycházet ze své předběžné představy o subjektivních právech, o která v řízení jde. V každém případě bych ráda konstatovala, že není tak důležité rozlišovat hmotně- a procesněprávní poučení jako dbát o to, aby byla při poučování zachována zásada rovnosti účastníků, jak již jsem naznačila v první kapitole. Souhlasím se Svobodou, který říká, že „hmotněprávní poučení neznamená, že soud dělá práci za účastníka. Soud totiž není povinen ani oprávněn za účastníka vyhledávat skutečnosti svědčící v jeho prospěch a prokazovat je“⁹⁰. Tím, jak má soud při plnění této poučovací povinnosti postupovat, aby nebyla zmíněná zásada porušena, se zabývám níže, zejména u pojednání o poučovací povinnosti dle § 118a odst. 2.

⁸⁷ Svoboda to demonstuje na konkrétním případě (který se týká konkrétně poučovací povinnosti dle § 118a odst. 1): „Pozůstalý syn žaluje majitele bytu o určení, že na něj přešel nájem bytu po matce. Správně tvrdí a prokazuje, že s matkou v době její smrti žil ve společné domácnosti a pečoval o ni. Neuvede však, zda on sám má nebo nemá vlastní byt. Bez doplnění tohoto tvrzení ze strany žalobce však soud nemůže konstatovat, že jsou splněny podmínky pro přechod nájmu bytu podle § 706 odst. 1 o. z. Tento nedostatek žalobního tvrzení nemůže vést k zamítnutí žaloby, protože je jasné, co, proč a vůči komu žalobce požaduje. Soud v takovém případě musí žalobce vyzvat k doplnění skutkových tvrzení s tím, že pokud žalobce svá vyličení nedoplní, bude žaloba zamítnuta. Rozhodně by však soud neměl žalobci radit, co má tvrdit. V takovém případě by porušil zásadu rovnosti účastníků zakotvenou v ustanovení § 18 odst. 1 o. s. ř. Proto by se soud v tomto konkrétním případě měl žalobce pouze dotázat, zda v době, kdy na něj měl nájem bytu přejít, žalobce měl nebo neměl vlastní byt. Soudce by neměl před položením této otázky žalobci vysvětlovat, proč jej tato okolnost zajímá. Jinak by se mohl dočkat nikoli pravdivé, ale účelové a nepravdivé odpovědi.“ (SVOBODA: *Dokazování*, s. 310-311.)

⁸⁸ BUREŠ. In DRÁPAL, BUREŠ a kol: *Občanský soudní řád...*, s. 830.

⁸⁹ KŘIVÁČKOVÁ, Jana. Překvapivá rozhodnutí jako forma porušení práva na spravedlivý proces. In HAMULÁK, Ondrej (ed). *Olomoucké debaty mladých právníků 2008*. Olomouc: Iuridicum Olomucensis, o. p. s., 2008, s. 74-78. Dostupné také na <<http://odmp.upol.cz/sborniky/sbornik-odmp-2008/>>, s. 76.

⁹⁰ SVOBODA, Karel. *Přehled judikatury: Poučovací povinnost soudu a koncentrace řízení*. Praha: ASPI, 2009, s. 12.

Nyní k jednotlivým „typům“ poučovací povinnosti při jednání. První odstavec § 118a řeší situace, kdy účastníkovi hrozí prohra ve sporu z důvodu neunesení břemene tvrzení⁹¹ („účastník nevyličil všechny rozhodné skutečnosti nebo... je uvedl neúplně“). V tom případě soudce postupuje tak, že „vyzve, aby svá tvrzení doplnil, a poučí jej, o čem má tvrzení doplnit a jaké by byly následky nesplnění této výzvy“ (tj. neunesení břemene tvrzení a v důsledku toho prohra ve sporu). Povinnost tvrzení je pro účastníky obecně stanovena v § 101 odst. 1 písm. a) OSŘ. Dále ji najdeme např. v § 79 odst. 1, z něhož vyplývá, že žalobce musí rozhodující skutečnosti uvést již v žalobě a pokud by se soudu již v této fázi jevilo jejich vyličení jako neúplné, má povinnost vyzvat žalobce k opravě žaloby dle § 43 (srov. výše). Proto se postup dle § 118a odst. 1 uplatní zejména v případech, kdy se určitá skutečnost stane významnou až v důsledku obrany žalovaného⁹² nebo pozdějšího dokazování⁹³, v obou případech však může být soud při poučování omezen nastalou koncentrací (ke konci přípravného jednání nebo prvního jednání ve věci – srov. § 118b odst. 1 a kapitolu „Poučení v souvislosti s „univerzální“ koncentrací řízení“). Poučovací povinnost dle § 118a odst. 1 může směřovat i proti žalovanému, pokud svou obranu nestaví na pouhém popírání žalobcových tvrzení, ale aktivně něco tvrdí⁹⁴.

Jak jsem se již zmínila, povinnost tvrzení se vztahuje na tzv. „rozhodné skutečnosti“ [§ 101 odst. 1 písm. a)], tj. skutečnosti rozhodující pro jeho úspěch ve věci⁹⁵. Je otázkou, jak soud vymezí v konkrétním případě okruh těchto skutečností. Ten je omezen zásadou projednací, kterou je ovládán civilní proces (srov. pozn. pod čarou č. 33), soud proto nemůže sám tyto skutečnosti vyhledávat, ale je až na výjimky⁹⁶ (viz níže) odkázán na to, co tvrdí účastníci. Postup při určování okruhu rozhodných skutečností popisuje podle mého názoru výstižně ve svém článku Mikulcová tak, že soud přitom vychází z předmětu řízení vymezeného žalobcem v žalobě, popř. doplněného v průběhu řízení, vyjádření žalovaného k této žalobě, jeho tvrzení a přihlédně též ke skutečnostem, které vyšly v řízení najevo jinak (např. na základě postupu soudu dle § 120 odst. 3, kdy soud zjistí určitou skutečnost na základě důkazu, který vyplývá z obsahu spisu). Takto zjištěný skutkový stav pak dle vlastní

⁹¹ Nelze ovšem ztotožňovat neunesení břemene tvrzení s nesplněním povinnosti tvrzení, neboť, jak upozorňuje Mikulcová, nesplnění povinnosti tvrzení (stejně jako důkazní povinnosti) nemusí mít vždy za následek pro účastníka nepříznivé rozhodnutí ve věci. Soud má totiž povinnost přihlížet ke všemu, co vyšlo v řízení najevo (§ 132 OSŘ), nejen k tomu, co tvrdí účastníci. (MIKULCOVÁ: *Povinnost tvrzení a důkazní povinnost...*, s. 472.)

⁹² IŠTVÁNEK. In DAVID a kol.: *Občanský soudní řád...*, s. 548.

⁹³ DAVID: *Poznámky k poučení...*, s. 625.

⁹⁴ IŠTVÁNEK. In DAVID a kol.: *Občanský soudní řád...*, s. 548.

⁹⁵ MIKULCOVÁ, Lenka. Povinnost tvrzení a důkazní povinnost po novele občanského soudního řádu. *Právní rozhledy*, 2003, roč. 11, č. 9, s. 468.

⁹⁶ Dle § 132 přihlíží soud při hodnocení důkazů ke „všemu, co vyšlo za řízení najevo, včetně toho, co uvedli účastníci.“ Soud tedy musí přihlížet i k tomu, co vyšlo najevo jinak než z tvrzení účastníků.

úvahy podřadí pod určitou hmotněprávní normu (účastníci totiž nemají povinnost právní kvalifikace svých nároků). Až na základě této normy pak určí rozsah rozhodných skutečností, ke kterým se bude vztahovat povinnost tvrzení a důkazní povinnost účastníků⁹⁷. Takto vymezený okruh rozhodných skutečností je klíčový pro určení, zda je namístě poučovací povinnost soudu dle § 118a odst. 1, neboť ta nastupuje, „ukáže-li se, že účastník nevyličil všechny rozhodné skutečnosti nebo že je uvedl neúplně“. Ústavní soud to ve svém nálezu ze dne 2. 9. 2010, sp. zn. II. ÚS 1617/10, parafrázuje slovy, že „má tato poučovací povinnost své místo tam, kde předmět sporu vymezený skutkovými tvrzeními účastníků řízení není zcela pokryt pozdějším právním hodnocením věci soudem.“

Co se týče konkrétní podoby poučení dle § 118a odst. 1, David ve svém článku zdůrazňuje, že nestačí hovořit obecně o potřebě doplnit „neúplná tvrzení nebo „vyličení rozhodných skutečností“, ale je třeba „přínejmenším naznačit či přímo říci, jakým směrem, resp. na základě jaké potenciální právní kvalifikace se má toto doplnění provést“, neboť „bez nezbytné instruktivnosti nelze spoléhat na jasnozřivost účastníků, zejména nezastoupených“⁹⁸. Podobný názor vyslovuje také Svoboda: „Soudce nemůže účastníka poučit o tom, že své povinnosti tvrzení a povinnosti důkazní neunáší, aniž by mu ve stručnosti řekl, proč k takovému závěru dospěl. Odpověď na toto „proč“ nutně musí vést k poučení o hmotném právu upravujícím konkrétní spornou situaci.“⁹⁹ Přestože jsou tyto názory zřejmě v rozporu s úmyslem zákonodárce vyjádřeným v důvodové zprávě k zákonu č. 30/2000 Sb., že dle § 118a nebudou účastníci „přímo poučováni o hmotném právu“, domnívám se, že vykládat poučovací povinnost dle tohoto ustanovení jinak by bylo v rozporu se smyslem novely, neboť by to neumožňovalo žádný posun v pojetí institutu poučovací povinnosti od novely č. 519/1991 Sb.

Druhý odstavec § 118a se uplatní v situacích, kdy lze podle mínění soudce věc po právní stránce posoudit jinak než podle účastníkova právního názoru. V této situaci má soudce účastníka vyzvat, „aby v potřebném rozsahu doplnil vyličení rozhodných skutečností“, přičemž postupuje obdobně jako při plnění poučovací povinnosti dle odst. 1. David ve svém článku píše, že tento odlišný názor soudce může mít původ v „doplněných tvrzeních stran, výsledcích dokazování i v nových úvahách soudce při jinak nezměněném stavu věci“¹⁰⁰. Dále uvádí, že účelem poučovací povinnosti dle § 118a není vyvolání „adekvátní právní analýzy ze

⁹⁷ MIKULCOVÁ: Povinnost tvrzení a důkazní povinnost..., s. 468.

⁹⁸ DAVID: *Poznámky k poučení...*, s. 633.

⁹⁹ SVOBODA: *Dokazování*, s. 308.

¹⁰⁰ DAVID: *Poznámky k poučení...*, s. 629.

strany účastníků, ale má jim dát impuls pro eventuální doplnění skutkových tvrzení.¹⁰¹ Současně však upozorňuje, že není vždy snadné rozlišit skutková tvrzení a právní argumentaci, např. pokud žalobce tvrdí, že s žalovaným uzavřel kupní smlouvu, popisuje skutkový stav, ale zároveň svůj nárok i právně kvalifikuje¹⁰². Někdy pak vzniká otázka, zda účastníky poučit dle § 118a odst. 1 (pouze o potřebě doplnit chybějící tvrzení) nebo dle § 118a odst. 2 (o možné změně právní kvalifikace, s čímž je též spojena potřeba reagovat novými tvrzeními). Podle autora je lepší dát přednost druhé možnosti v zájmu předvídatelnosti rozhodnutí, která je hlavním smyslem úpravy poučovací povinnosti v § 118a odst. 2¹⁰³. Podobný názor vyslovuje i Svoboda: „Oddělení jednotlivých typů hmotněprávní poučovací povinnosti podle § 118a o.s.ř. je ... ve skutečné praxi problematické. Například pokud účastník neuvádí veškeré pro rozhodnutí důležité informace (§ 118a odst. 1 o.s.ř.), musí jej soud nutně poučit i o tom, proč je třeba jeho tvrzení doplnit. Takové poučení však již obsahuje prvky předpokládané ustanovením § 118a odst. 2 o.s.ř.“¹⁰⁴

S předvídatelností rozhodnutí jde ruku v ruce zákaz překvapivých rozhodnutí. Takové rozhodnutí může dle Davida vydat jak soud prvního stupně, tak soud odvolací – soud prvního stupně, pokud žalobci vyhoví, ale z jiného právního titulu, než tvrdil, a odvolací soud, pokud potvrdí rozhodnutí soudu prvního stupně, ale vychází z jiného právního názoru¹⁰⁵. Dle mého mínění by se měly mezi překvapivá rozhodnutí řadit i rozsudky, jimiž odvolací soud mění rozhodnutí soudu prvního stupně z důvodu svého jiného právního názoru, aniž účastníky předem před možnou změnou rozhodnutí „varuje“ prostřednictvím postupu dle § 118a. Domnívám se, že účastníci mají také větší motivaci k procesní aktivitě, pokud znají názor soudu, a vědí tedy, jaký rozsudek jim „hrozí“ – je lepší vědět konkrétně, proč je nutné, aby svá tvrzení doplnili. Z tohoto důvodu jsem přesvědčena, že je žádoucí, aby soud (pokud má potřebu si potvrdit nebo vyvrátit svůj předběžný právní názor) pouze nevyzval účastníka k doplnění vylíčení rozhodných skutečností, ale rovněž svůj názor účastníkům sdělil. Nevidím v tom automaticky porušení či ohrožení rovnosti účastníků (i když je poučení směřováno pouze vůči jednomu účastníku), neboť na názor vyjádřený v poučení mají možnost zareagovat obě strany¹⁰⁶, a myslím si, že je lepší, když se dovědí názor soudce ještě před vyhlášením rozsudku (v němž je rovněž obsažen), neboť tak mohou vývoj sporu alespoň ještě zvrátit ve svůj prospěch. Dle mého názoru by dokonce bylo žádoucí, aby soudce sdělil svůj právní názor

¹⁰¹ tamtéž

¹⁰² tamtéž

¹⁰³ tamtéž

¹⁰⁴ SVOBODA: *Dokazování*, s. 325.

¹⁰⁵ DAVID: *Poznámky k poučení...*, s. 630.

¹⁰⁶ obdobně KŘIVÁČKOVÁ: *Překvapivá rozhodnutí jako...*, s. 76.

ještě před vyhlášením rozsudku vždy, nejenom když se domnívá, že má jiný právní názor než účastníci. Podobné stanovisko zastává i Svoboda, který tvrdí, že „nejpozději před rozhodnutím ve věci je nutné stranám stručně sdělit předběžné hmotněprávní a důkazní hodnocení situace ze strany soudu a jeho důvody (poučovací povinnost v podstatě hmotněprávní). Jedině tak mohou účastníci včas zareagovat na závěry soudce. Včasné a dostatečně konkrétní poučení o hmotněprávní a důkazní situaci v konkrétním sporu je zejména ve složitých sporech nutnou součástí práva na spravedlivý proces.“¹⁰⁷ Tento názor je v rozporu s názorem Nejvyššího soudu vyjádřeném v rozsudku ze dne 29. 4. 2009, sp. zn. 21 Cdo 3090/2008, v němž konstatoval, že „poučení účastníků řízení postupem podle ustanovení § 118a odst. 2 o.s.ř. přichází v úvahu jen tehdy, jestliže možné jiné právní posouzení věci vyžaduje doplnění vyličení rozhodujících skutečností“. S tímto závěrem Nejvyššího soudu nesouhlasím, neboť se domnívám, že pokud soud nepoučí účastníky o svém předběžném právním názoru, který je odlišný od názoru účastníků, tak přestože se domnívá, že má dostatek informací pro to, aby mohl ve věci rozhodnout, mohou zůstat utajeny některé důležité skutečnosti, které by účastníci v případě poučení uplatnili a které by mohly zvrátit výsledek sporu. Aby byly odstraněny pochybnosti o tom, zda může soud sdělit účastníkům svůj předběžný právní názor, byla by třeba změna formulace § 118a. Mohli bychom se inspirovat slovenskou právní úpravou, která v § 100 občianskeho súdneho poriadku in fine soudu umožňuje, aby uvedl, „ako sa na základe doteraz tvrdených a preukazovaných skutočností javí právne posúdenie veci.“

Ještě bych ráda podotkla, že důležitým účelem zakotvení poučovací povinnosti dle § 118a odst. 2 je vedle zabránění vydávání tzv. překvapivých rozhodnutí také zefektivnění a zrychlení soudního řízení, neboť pokud se strany před účinností novely č. 30/2000 Sb. nemohly dozvědět právní názor soudce před vyhlášením rozsudku, vedlo to k častému podávání odvolání, čímž se řízení prodlužovalo¹⁰⁸. Navíc, jak se zmíním níže, odvolací soudy do účinnosti novely č. 59/2005¹⁰⁹ Sb. (a často i poté) odmítaly doplňovat dokazování a v případě svého odlišného právního názoru většinou vracely věc soudu prvního stupně, čímž se řízení prodlužovalo ještě více. Pokud budou účastníci informováni o hodnocení věci soudem, může je to také motivovat k častějšímu uzavírání smíru.

Pokud jde o okamžik, kdy by měl soudce poučení dle § 118a odst. 2 poskytnout, tak stejně jako u ostatních typů poučení by to mělo být tehdy, když potřeba takového poučení

¹⁰⁷ SVOBODA: *Dokazování*, s. 296.

¹⁰⁸ SVOBODA: *Dokazování*, s. 292.

¹⁰⁹ tj. 1. 4. 2005.

vyjde najevo. Každopádně by to mělo být tak, aby měli účastníci čas na toto poučení zareagovat ještě před vyhlášením rozhodnutí. Účastníci by dle mého názoru měli vždy předem vědět, na základě jakých norem bude soud jejich právní vztah, o který v řízení jde, kvalifikovat, aby nedocházelo k vydávání překvapivých rozhodnutí. Se Svobodou pak souhlasím v tom, že je vhodné, aby soud účastníkům sdělil svůj právní názor rovněž před každým okamžikem, ke kterému má nastat koncentrace řízení, neboť poté již budou účastníci značně omezeni ve své možnosti uplatňovat nové skutečnosti¹¹⁰. David ve svém článku naopak/vedle toho doporučuje, aby soudce předestřel všechny možnosti právního posouzení (plynoucí z dosavadních vyjádření účastníků) na samém počátku jednání¹¹¹. Uvedený postup je jistě žádoucí, pokud ovšem dosavadní tvrzení účastníků soudci umožňují vytvořit si již na věc právní názor. S podobným postupem počítá i Svoboda, který jej dává do souvislosti s pokusem soudu o smír (§ 99), o který musí soud vždy usilovat (§ 99 odst. 1 in medio). Poučení dle § 118a odst. 2 je tedy v tomto případě součástí poučovací povinnosti dle § 99. Z textu § 99 nevyplývá, v jaké fázi řízení má soud učinit pokus o smír, ze systematiky OSŘ, kde je toto ustanovení zařazeno ještě před rubrikou „Průběh řízení“ však vyplývá, že by to mělo být co nejdříve, tedy na počátku jednání.

Vašíček a Dvořáček ve svém článku řeší v souvislosti s poučovací povinností dle § 118a odst. 2 problém, když účastník, zejména žalovaný, který podle zvyklosti mluví zpravidla jako poslední¹¹², použije určitý zásadní právní argument až ve své závěrečné řeči (např. uplatní námitku promlčení), čímž prakticky znemožní protistraně na tuto skutečnost reagovat¹¹³. Autoři navíc upozorňují, že zmíněná taktika je poměrně častá. Situace však podle nich není tak bezvýchodná, jak by se mohlo na první pohled zdát, neboť civilní řízení je ovládáno převážně zásadou arbitrárního pořádku¹¹⁴ (přestože v poslední době některé novely zavedly prvky koncentrace) a OSŘ na rozdíl od trestního řádu¹¹⁵ výslovně nestanoví, že dokazování se před závěrečnými řečmi uzavírá. Navíc by byl v takovýchto případech tento postup v rozporu se zásadou rovnosti účastníků řízení. To znamená, že v případě nutnosti může soud vyzvat účastníka k doplnění vyličení rozhodných skutečností dle § 118a odst. 2

¹¹⁰ tamtéž, s. 292. Obdobně SVOBODA: *Nový režim koncentrace...*, s. 23.

¹¹¹ DAVID: *Poznámky k poučení...*, s. 633.

¹¹² v zákoně to není stanoveno, soudy vycházejí zřejmě na základě analogie k § 216 odst. 2 trestního řádu, kde je tento požadavek výslovně zakotven, na což upozorňují ve svém článku Vašíček a Dvořáček. (VAŠÍČEK, DVOŘÁČEK: *"Překvapivé právní hodnocení"...*, s. 221.)

¹¹³ tamtéž

¹¹⁴ To znamená, že „není závazně stanoven sled či postup procesních úkonů“. (WINTEROVÁ a kol.: *Civilní právo...*, s. 82.)

¹¹⁵ § 216 odst. 1 trestního řádu: „Není-li dalších důkazních návrhů nebo bylo-li rozhodnuto, že se další důkazy provádět nebudou, prohlásí předseda senátu dokazování za skončené a udělí slovo k závěrečným řečem.“

OSŘ a v případě potřeby může i provést další důkazy. Poté však musí účastníky znovu poučit dle § 119a, „že všechny rozhodné skutečnosti musí uvést a že důkazy musí být označeny dříve, než ve věci vyhlásí rozhodnutí“ (viz následující kapitola) a vyzvat je, „aby shrnuli své návrhy a aby se vyjádřili k dokazování a ke skutkové a k právní stránce věci“ (§ 119a odst. 2), tedy k závěrečným řečem. V případě potřeby se může celý koloběh znovu opakovat (i když to samozřejmě není žádoucí). Totéž platí, pokud soud dospěje k závěru o určité skutečnosti, k níž musí přihlížet *ex offo* (např. absolutní neplatnost, prekluze – viz předcházející odstavec) až při závěrečné poradě senátu nebo „přemýšlení“ samosoudce před vyhlášením rozsudku¹¹⁶. Soud tedy musí v případě nutnosti poučení dle § 118a odst. 2 i tuto fázi řízení přerušit a vrátit se zpět k projednání věci. Jinak by hrozilo vydání překvapivého rozhodnutí. Domnívám se, že argumentace autorů je natolik přesvědčivá, že nezbyvá než s nimi souhlasit.

Vašíček a Dvořáček ve svém poutavém článku dále podávají příklad toho, kdy by bylo poučení dle § 118a odst. 2 v rozporu se zásadou rovnosti účastníků řízení. Bylo by to v případě, že by soudce věděl o určitém důvodu, proč je smlouva relativně neplatná, a upozornil na to žalovaného z této smlouvy. Totéž by platilo o poučení o možnosti vznést námitku promlčení, čímž se současné pojetí výrazně liší od pojmání poučovací povinnosti za totality (srov. kapitoly „Období 1951–1964 úprava poučovací povinnosti dle občanského soudního řádu z roku 1950“ a „Období 1964-1992 úprava poučovací povinnosti dle občanského soudního řádu z roku 1963 do účinnosti novely č. 519/1991 Sb.“). Naopak pokud soud zjistí, že je smlouva absolutně neplatná nebo že došlo k prekluzi práva, není poučení o těchto skutečnostech v rozporu se zásadou rovnosti, byť taková skutečnost je zpravidla v zájmu pouze jednoho účastníka (obvykle žalovaného¹¹⁷), neboť k takovýmto skutečnostem musí soud přihlížet ze zákona (*ex offo*) a bylo by „nefér“ nedat účastníkům (zejména žalobci) možnost na toto zjištění soudu zareagovat a sdělit jim ho až při vyhlášení rozsudku. Proto je naopak v tomto případě poučení nezbytné v zájmu zachování zásady rovnosti, i když to znamená prolomení zásady projednací¹¹⁸ (viz pozn. pod čarou č. 87).

Hranice poučovací povinnosti dle § 118a se snaží stanovit i judikatura. Krajský soud v Ústí nad Labem v rozsudku ze dne 27. 11. 2008, sp. zn. 10 Co 344/2007 konstatoval: "ust. § 118a odst. 2 o. s. ř. doléhá na právní situace, kdy účastník nevymezil v žalobě, resp. ve svém podání některou z podstatných (pro rozhodnutí ve věci) zásadně významných

¹¹⁶ VAŠÍČEK, DVOŘÁČEK: "Překvapivé právní hodnocení" ..., s. 221-222.

¹¹⁷ Dá se však rovněž říci, že přihlídnutí k těmto skutečnostem je i v obecném zájmu, neboť v případě prekluze je to nutné z důvodu dodržení zásady právní jistoty a ochrany nabytých práv a v případě absolutní neplatnosti je to proto, že úkon trpí tak závažnými vadami, že mu nelze přiznat právní účinky, i když se účastník této neplatnosti nedovolá.

¹¹⁸ (VAŠÍČEK, Milan, DVOŘÁČEK, Dan. "Překvapivé právní hodnocení" ve světle zásady kontradiktornosti. *Právní rozhledy*, 2004, č. 6, s. 223.)

skutečností, při jejichž osvědčení by bylo lze takto (v důkazním řízení) zverifikovaný skutek subsumovat pod jiné pravidlo chování, které soud v rámci aplikační úvahy našel k užití, nikoliv na situaci, kdy z pohledu účastníkem sledovaného procesního výsledku je třeba v zásadě významných skutkových momentech zcela změnit (tedy nikoliv pouze doplnit) nejen skutkovou podstatu věci, ale též i (z ní vycházející) žalobní návrh (podání), který by měl soud při osvědčení takto vylíčeného skutku převzít do svého rozhodnutí." Podobný názor vyslovil ve svém rozhodnutí Nejvyšší soud. Dle něj „nespadá do poučovací povinnosti podle ustanovení § 118a odst.2 o.s.ř. objasňování, zda jeden z účastníků nemá vůči druhému jinou pohledávku, ukáže-li se, že jím uplatněný nárok není po právu.“¹¹⁹

S výše zmíněným závěrem by se dalo obecně souhlasit, někdy je však obtížné vymezit žalobcem uplatňovaný nárok a tím i předmět řízení, z něhož se odvozuje přípustný rozsah tohoto poučení. To se ukázalo např. v případě, který řešil Ústavní soud ve svém nálezu ze dne 18. 3. 2010¹²⁰. Zde se žalobce (stěžovatel) domáhal náhrady škody způsobené úhynem ryb na určitém úseku řeky Bystřice vůči Vodárnám a kanalizacím Karlovy Vary, a. s., ke které došlo v důsledku vypuštění znečištěných vod. Svůj nárok opíral o tvrzené vlastnictví ryb, jelikož „do svého vlastnictví nakoupil násady jednotlivých druhů ryb stejně jako ryb generačních a tyto ryby nasadil do jím obhospodařovaného toku řeky Bystřice“. Výše škody byla určena hodnotou uhynulých ryb a ztrátou produkce. Soud prvního stupně mu v plném rozsahu vyhověl, ale žalovaný se odvolal a odvolací soud konstatoval, že ryby v tekoucích vodách jsou věci ničí a do vlastnictví je lze nabýt až ulovením jakožto originárním způsobem nabytí vlastnického práva, a proto nemá z tohoto titulu žalobce nárok na náhradu skutečné škody, ale pouze ušlého zisku. Proto uložil soudu prvního stupně, aby dle § 118a odst. 2 vyzval žalobce k doplnění skutkových tvrzení a navržení důkazů s ohledem na tento závěr odvolacího soudu. Soud prvního stupně se tímto závazným závěrem a pokyny odvolacího soudu řídil a v důsledku toho větší část nároku žalobce zamítl. Ten podal proti tomuto rozsudku odvolání, ale odvolací soud potvrdil rozsudek soudu prvního stupně a dovolací soud dovolání zamítnul. Přitom v obdobné věci dospěl Nejvyšší soud k závěru, dle něhož „kromě nároku na úhradu ušlého zisku je založen i nárok na náhradu skutečné škody, jež není dána hodnotou uhynulých ryb z titulu jejich vlastnictví, nýbrž náklady, které poškozený ze svého majetku vynaložil zbytečně“. Dle stěžovatele i Ústavního soudu proto odvolací soud svým poučením neoprávněně „zúžil stěžovatelem uplatněný nárok a tím i vymezení předmětu řízení v rozporu s judikaturou Nejvyššího soudu“, resp. hmotným právem a tím porušil stěžovatelovo právo na

¹¹⁹ Rozsudek Nejvyššího soudu České republiky ze dne 29. 4. 2009, sp. zn. 21 Cdo 3090/2008.

¹²⁰ Nález Ústavního soudu České republiky ze dne 18. 3. 2010, sp. zn. III.ÚS 2809/09.

spravedlivý proces. K tomuto stanovisku však připojil své odlišné stanovisko předseda senátu Vladimír Kůrka, který tvrdí, že žalobce (stěžovatel) ušlý zisk v podobě zbytečně vynaložených nákladů nepožadoval a že tento nárok je nezávislý na „původním náhradovém skutku (ztotožněným s množstvím a cenou uhynulých ryb)“, tudíž by dle jeho názoru soud, který by žalobce vyzval k doplnění rozhodujících skutečností ohledně tohoto nároku „naváděl žalobce, jaký další nárok má proti žalovanému uplatnit (a že pak mu bude vyhověno), což je ... "nepřípustným poučením o hmotném právu", které porušuje princip nestrannosti soudu, jakož i rovnosti účastníků.“

S výše zmíněným úzkým výkladem § 118a odst. 2 se neztotožňuji. Podle mého názoru vyjádřil žalobce jasně svou vůli, aby získal náhradu škody, která mu vznikla v důsledku úhynu ryb a neměl by být „trestán“ za to, že nedokázal svůj nárok správně právně kvalifikovat (což ani není jeho povinností¹²¹). Zvláštní okolností tohoto případu, která rovněž dle mého názoru musí být zohledněna, je navíc skutečnost, na kterou upozornil stěžovatel, že mu stát ukládá „při výkonu rybářského práva povinnost s rybami hospodařit na své náklady“ (jde o veřejnoprávní vztah), tudíž by bylo nanejvýš nespravedlivé, pokud by se nemohl domoci ochrany v případě, že mu v souvislosti s výkonem tohoto práva vznikla škoda, kterou navíc způsobil subjekt, který má ze zákona povinnost jednat ve veřejném zájmu¹²². I Nejvyšší soud v jednom ze svých rozsudků¹²³ shledal, že v případě, že bylo prokázáno plnění, ale žalobci se nepodařilo dokázat, že byla uzavřena smlouva, je soud povinen vyzvat žalobce k doplnění vylíčení skutečností rozhodných pro posouzení jeho nároku jako nároku z bezdůvodného obohacení, přičemž nárok ze smlouvy je jistě také odlišný od nároku z bezdůvodného obohacení. V jiném svém rozsudku dokonce výslovně řekl, že „jestliže soud rozhoduje o nároku na peněžité plnění, který vychází ze skutkových tvrzení, jež umožňují posoudit uplatněný nárok po právní stránce i podle jiných norem, než jak je žalobcem navrhováno, popř. dovolují-li výsledky provedeného dokazování podřadit uplatněný nárok pod jiné hmotněprávní ustanovení, než jakého se žalobce dovolává, je povinností soudu takto nárok posoudit, a to bez ohledu, zda je v žalobě právní důvod požadovaného plnění uveden či nikoliv.“ Fojtík k tomu doplňuje, že za skutkové tvrzení je třeba považovat „nikoli tvrzení, že byla např. uzavřena kupní smlouva, ale právě tvrzení, že jedna strana dodala plnění a strana

¹²¹ to potvrzuje např. i Bureš v komentáři z nakladatelství C. H. Beck (BUREŠ. In DRÁPAL, BUREŠ a kol: *Občanský soudní řád...*, s. 827.)

¹²² § 1 odst. 2 zákona č. 274/2001 Sb., o vodovodech a kanalizacích, ve znění pozdějších předpisů: „Vodovody a kanalizace pro veřejnou potřebu se zřizují a provozují ve veřejném zájmu.“

¹²³ Rozsudek Nejvyššího soudu České republiky ze dne 25. 5. 2006, sp. zn. 32 Odo 196/2005.

druhá plnění přijala, nicméně protiplnění neposkytla.¹²⁴ S tímto názorem souhlasím, neboť vůlí žalobce je získat od žalovaného peněžité plnění v souvislosti s určitými právními úkony či skutečnostmi a není pro něj důležité, jak bude věc soud právně kvalifikovat (a nemá ani povinnost sám svůj nárok kvalifikovat)¹²⁵. Žalovaný by v případě zamítnutí žaloby rovněž neměl „vyhráno“, protože žalobce by mohl podat žalobu z jiného titulu (když dle názoru soudu nejde o tentýž nárok)¹²⁶. To by však bylo nevýhodné i pro žalobce, protože by těmito spory přišel zbytečně o mnoho času a peněz (na nákladech řízení) a navíc by se v mezidobí mezi oběma spory mohl jeho nárok promlčet.

Jendreják v této souvislosti rozebírá, proč by soud v takových případech neměl postupovat v souladu se zásadou „neznalost práva neomlouvá“ (ale naopak podle zásady „iura novit curia“ – „soud zná právo“). Upozorňuje, že „v dnešnej dobe legislatívneho optimizmu nestíhajú sledovať legislatívne zmeny právnicki, nie to ešte neprávnicki.“¹²⁷ Proto je dle jeho názoru nutné „uplatniť pravidlo in dubio mitius (v pochybnostiach miernejšie), ktoré je jednou z právnych zásad a v prípade pochybností prijať výklad v prospech práva žalobcu na súdnu ochranu“¹²⁸. Dále je dle jeho názoru nutné přihlídnout k požadavku efektivity práva a společenským důsledkům rozhodnutí soudu¹²⁹, které také odůvodňují postup soudu, kdy nedojde k zamítnutí žaloby při odlišném názoru soudce na právní kvalifikaci. S těmito názory se plně ztotožňuji.

Třetí odstavce § 118a se vztahuje k situaci, kdy „účastník dosud nenavrhl důkazy potřebné k prokázání všech svých sporných tvrzení“, tedy neunáší své důkazní břemeno. Bureš v komentáři k OSŘ z nakladatelství C. H. Beck tvrdí, že toto poučení se uplatní nejen v případech, kdy účastník, kterého důkazní břemeno zatěžuje, sice něco tvrdí, ale nenavrhuje k prokázání těchto svých tvrzení žádné důkazy (jak říká zákon), ale i tehdy, je sice navrhuje, ale jsou zjevně nezpůsobilé jeho tvrzení prokázat (a proto je soud zamítne) nebo kdy soud navržené důkazy provede, ale výsledek dokazování neprokáže tvrzení účastníka¹³⁰. S tímto názorem souhlasím, neboť se domnívám, že účastník by měl dostat možnost reagovat na pro něj procesně nepříznivou situaci novými důkazními návrhy, aby měl soud k dispozici co

¹²⁴ FOJTÍK, Luboš. *Praktické projevy zásady iura novit curia v českém civilním soudním řízení*. [online]. elaw.cz, 21. dubna 2011, [cit. 15. června 2011]. Dostupné na: <<http://www.elaw.cz/cs/obchodni-pravo/457-prakticke-projevy-zasady-iura-novit-curia-v-eskem-civilnim-soudnim-rizeni.html>>.

¹²⁵ BUREŠ. In DRÁPAL, BUREŠ a kol: *Občanský soudní řád...*, s. 827.

¹²⁶ jinak by bylo porušeno žalobcovo právo na soudní ochranu, což tvrdí i Jendreják (JENDREJÁK, Peter. Je súd povinný oboznámiť účastníkov konania, že súd mieni posúdiť vec právne inak ako účastníci? Alebo o výklade práva s ľudskou tvárou. *Justičná revue*. 2006, roč. 58, č. 11, s. 1735.

¹²⁷ tamtéž, s. 1731.

¹²⁸ tamtéž

¹²⁹ tamtéž

¹³⁰ BUREŠ. In DRÁPAL, BUREŠ a kol: *Občanský soudní řád...*, s. 831.

nejvíce informací, na základě nichž bude zjišťovat skutkový stav a mohl tak dospět ke spravedlivému rozhodnutí.

Co se týče pojmu „sporná tvrzení“¹³¹ použitého v textu § 118a odst. 3, Derka ve svém článku tvrdí, že sporná jsou pouze tvrzení, proti nimž se druhá strana nějak brání (tedy předloží tvrzení a důkazy, které mají zpochybnit tvrzení druhé strany), tedy mlčení podle něj znamená souhlas¹³². Uvedený postoj je však v rozporu se současným pojetím civilního procesu, kdy povinnost tvrzení a důkazní povinnost ohledně určité skutečnosti má pouze ta strana, kterou tíží břemeno tvrzení a důkazní břemeno. Jak tvrdí Mikulcová, nečinnost účastníka, kterého netíží důkazní břemeno, může mít pro něj nepříznivé právní následky, jen pokud to občanský soudní řád výslovně stanoví¹³³, např. v případě nevyhovění kvalifikované výzvě dle § 114b, kdy občanský soudní řád nastoluje fikci uznání nároku, na základě níž lze vydat rozsudek pro uznání dle § 153a odst. 3 OSŘ – srov. kapitolu „3.2.7 Některé další případy poučovací povinnosti v občanském soudním řádu“. Souhlasím tedy i s autory Komentáře z nakladatelství Wolters Kluwer, že výraz „sporné skutečnosti“ je nutné vykládat jako „neprokázané skutečnosti“¹³⁴, lépe řečeno takové neprokázané skutečnosti, které jedna strana tvrdí a na nichž se účastníci neshodnou, protože dle § 120 odst. 4 může soud vzít za svá též shodná tvrzení účastníků (aniž by bylo nutné prokazovat jejich pravdivost).

Současnou koncepci poučovací povinnosti o důkazním břemeni kritizuje ve svém článku Jirsa, neboť je prý v rozporu s kontradiktorním charakterem sporného civilního řízení a zásadou rovnosti stran¹³⁵. Dále to upřesňuje tak, že „situace, kdy se ocitne účastník v důkazní nouzi, je ... v první řadě důsledkem jeho vlastního chování v průběhu řízení, mnohdy zcela nezodpovědného. ... Je třeba si uvědomit, že účastník musí nést v kontradiktorním sporném řízení odpovědnost za to, že se nechová tak, aby se staral o výsledek sporu, musí pocítit důsledky toho, že v pravý okamžik nezareaguje na situaci v řízení a není schopen dostatečně obhájit své argumenty.“¹³⁶ Domnívám se, že autor má pravdu v tom, že v současném pojetí civilního procesu je kladen důraz na odpovědnost účastníků za výsledek sporu (zejména v souladu se zásadou projednací). Na druhou stranu dle

¹³¹ Pokud jde o pojem „tvrzení“, Slovník spisovné češtiny ho definuje pouze pomocí synonym, jako např. výrok nebo výpověď. Toto vymezení je však pro účely civilního procesu nepoužitelné, neboť výpověď má jiný právní význam. ŠKÁROVÁ se v komentáři k občanskému soudnímu řádu z nakladatelství Linde zabývá rozdílem mezi tvrzením účastníků a jejich výpovědi: „tvrzení účastníků, je-li důležité a pochybné, tvoří předmět dokazování, kdežto výpověď účastník je procesním důkazním prostředkem o důležitém a pochybném tvrzení účastníků“. (ŠKÁROVÁ, Marta. In WINTEROVÁ (ed.), a kol.: *Občanský soudní řád s...*, s. 287.)

¹³² DERKA, Ladislav. Hranice neúplné apelace. *Právní rozhledy*, 2003, roč. 11, č. 6, s. 297.

¹³³ MIKULCOVÁ: Povinnost tvrzení a důkazní povinnost..., s. 469.

¹³⁴ DAVID a kol.: *Občanský soudní řád...*, s. 549.

¹³⁵ JIRSA: Poučovací povinnost soudu po novele..., s. 23.

¹³⁶ tamtéž, s. 24.

mého názoru není účelem civilního řízení „trestat“ stranu, která se chová neodpovědně, tím, že prohraje spor (byť by to přispělo k urychlení řízení), ale spravedlivé rozhodování, které je možné, pouze pokud je pečlivě zjišťován skutkový stav, k čemuž má právě sloužit mj. i poučovací povinnost dle § 118a, včetně odst. 3. Podobný názor, byť v souvislosti s koncentrací řízení dle § 118b ve znění novely č. 30/2000 Sb., vyslovuje ve svém článku i Prof. Macur¹³⁷. Pokud jde konkrétně o vztah kontradiktornosti a poučovací povinnosti dle § 118a, Svoboda tvrdí, že cílem kontradiktornosti je „vyostření sporu, které strany donutí uvádět veškerá skutková a právní tvrzení ve svůj prospěch ... Aby však tento mechanismus mohl být opravdu účinný, musí strany vědět, co po nich soud chce a v čem dosud neunesly své břemeno tvrdit a prokazovat.“¹³⁸

Poté, co jsem rozebrala jednotlivé typy poučovací povinnosti dle § 118a odst. 1–3, bych se ráda vrátila k tomu, co mají tyto dílčí poučovací povinnosti společné. Považuji za důležité upozornit, že dle právní teorie má právo na poučení podle § 118a odst. 1–3 pouze účastník, který se dostavil k jednání¹³⁹ (dle Bureše to vyplývá ze systematického zařazení § 118a i slov „v průběhu jednání“ použitých v textu tohoto paragrafu). Naopak účastník, který se k jednání nedostavil a ani nepožádal z důležitého důvodu o odročení jednání, právo na poskytnutí tohoto poučení nemá a soud není ani povinen (ani oprávněn) sdělovat mu toto poučení jinak nebo z tohoto důvodu odročovat jednání¹⁴⁰. Dle mého názoru ovšem musí soud zohledňovat zvláštní okolnosti případu. Také Ústavní soud konstatoval, že i z tohoto pravidla existují výjimky, kdy by lpění na tomto výkladu představovalo přepjatý formalismus na úkor práva účastníka na spravedlivý proces, např. v případě, kdy je účastník omezen ve způsobilosti k právním úkonům a jeho opatrovník se z jednání omluví z důvodu nařízené lázeňské léčby (což též doloží lékařským potvrzením), aniž však požádá o odročení jednání, a účastník z tohoto důvodu nedostane poučení dle § 118a odst. 2. Dle Ústavního soudu měl soud v dané situaci buď poučení dle § 118a poskytnout jiným vhodným způsobem, např. písemně, nebo odročit jednání¹⁴¹. Podle mého mínění rozhodl Ústavní soud správně, neboť zde šlo o velmi specifickou situaci, v níž bylo nepřiměřeně potlačeno právo na spravedlivý proces, které mj. zahrnuje i princip předvídatelnosti rozhodnutí, jak z tohoto nálezu rovněž vyplývá. Soud vždy musí v podobných případech vyvažovat tento princip

¹³⁷ „Účelem civilního procesu není trestání osob zúčastněných na řízení a obsahem občanského soudního řádu není ukládání trestů, jež se mohou uplatnit jen zcela okrajově a výjimečně (uložení pořádkové pokuty nebo vykázání z jednací místnosti apod.)“ (MACUR, Josef. K problematice urychlování civilního soudního řízení. *Právní rozhledy*, 2002, č. 3, s. 125.)

¹³⁸ SVOBODA: *Dokazování*, s. 310.

¹³⁹ BUREŠ. In DRÁPAL, BUREŠ a kol: *Občanský soudní řád...*, s. 831.

¹⁴⁰ tamtéž

¹⁴¹ nálezu Ústavního soudu České republiky ze dne 3. 10. 2006, sp. zn. I. ÚS 173/06.

s principem rychlosti a hospodárnosti a v některých případech může být princip předvídatelnosti rozhodnutí potlačen, nemělo by se tak však dle mého názoru dít v případech, kdy je zřejmé, že účastník neporušil svoje procesní povinnosti a nesnaží se pouze způsobovat průtahy a nedává najevo lhostejnost k průběhu řízení.

Jak plyne ze systematického zařazení § 118a, poučovací povinnost upravená v tomto paragrafu se uplatní zejména při jednání. Od novely č. 7/2009 Sb. se však uplatní i při přípravném jednání, jak vyplývá z § 114c odst. 3 písm. b) poslední věta. Dlouho bylo sporné, zda se poučovací povinnost dle § 118a může uplatnit i v odvolacím řízení. Svoboda upozorňuje na to, že před účinností novely č. 59/2005 Sb.¹⁴² odvolací soudy v případě jiného právního názoru rozsudek zrušily a vrátily věc soudu prvního stupně (pokud bylo dle jejich názoru třeba doplnit dokazování) místo toho, aby doplnily dokazování samy, v případě potřeby poučily účastníky dle § 118a a ve věci samy rozhodly, čímž docházelo k průtahům řízení. Odvolávaly se na zásadu dvojinstančnosti, ze které dovozovaly, že zjišťování skutkového stavu a provádění dokazování je věcí soudů prvního stupně a ne soudů odvolacích¹⁴³.

Novela č. 59/2005 Sb. mj. zavedla do § 213 OSŘ nový odst. 4, který dovoluje, aby odvolací soud doplnil dokazování „o účastníky navržené důkazy, které dosud nebyly provedeny, ukazuje-li se to potřebné ke zjištění skutkového stavu věci“ (což neplatí, pokud by mělo „být provedeno rozsáhlé doplnění dokazování a jestliže ke skutečnosti, jež jimi má být prokázána, dosud nebylo provedeno žádné nebo zcela nedostatečné dokazování“). Navíc byl zaveden § 213b, který v odstavci 1 výslovně stanoví, že „v odvolacím řízení se postupuje podle § 118a“ (přitom však platí omezení skutečností, které lze před odvolacím soudem uplatnit, dle § 205a a 211a), čímž by mělo dojít ke změně praxe odvolacích soudů, i když se tak neděje vždy.

Jindy zase docházelo (a dochází) k situacím, kdy odvolací soud dospěl na základě skutkového stavu zjištěného soudem prvního stupně k jinému právnímu názoru a věc rozhodl (bez provedení dokazování), aniž dal účastníkům možnost na svůj nový právní názor zareagovat možností doplnit svá tvrzení (čímž došlo k vydání tzv. překvapivého rozhodnutí – srov. níže). Tento názor bohužel podpořil i Nejvyšší soud, když ve svém rozhodnutí ze dne 30. 4. 2008 konstatoval, že „Postup podle ustanovení § 118a o. s. ř. přichází v úvahu jen tehdy, jestliže účastníky uvedená tvrzení a navržené (případně i nenavržené, ale provedené¹⁴⁴)

¹⁴² tj. 1. 4. 2005.

¹⁴³ SVOBODA: *Dokazování*, s. 316-317.

¹⁴⁴ § 120 odst. 3 OSŘ

důkazy nepostačují k tomu, aby byl objasněn skutkový stav věci; postačují-li v řízení uskutečněná tvrzení a navržené (či nenavržené, ale provedené¹⁴⁵) důkazy pro objasnění skutkové stránky věci i při případném jiném právním názoru soudu, není třeba k poučení podle ustanovení § 118a odst. 2 o. s. ř. přistupovat.¹⁴⁵ Je zajímavé, že ve svém dřívějším rozsudku ze dne 5. 12. 2002 (tedy ještě před účinností novely č. 59/2005 Sb.) vyjádřil Nejvyšší soud jiný názor, když judikoval, že „odlišný právní názor odvolacího soudu, ... který vyústil ve změnu rozhodnutí soudu prvního stupně, ... ve svém důsledku způsobuje nesplnění poučovací povinnosti soudem dle ust. § 118a o. s. ř. ve vztahu k žalobci a tím i zbavení žalobce možnosti doplnit skutková tvrzení a předložit důkazy“ k prokázání svých tvrzení, což dle Nejvyššího soudu představuje vadu, která mohla mít za následek nesprávné rozhodnutí ve věci, jež je dovolacím důvodem dle § 241a odst. 2 písm. a) OSŘ¹⁴⁶. Podobný názor vyjádřil ve svém nálezu ze dne 28. 3. 2006, sp. zn. I.ÚS 503/05 také Ústavní soud, který konstatoval, že pokud odvolací soud dospěje k jinému právnímu názoru než prvostupňový soud a změní rozsudek, aniž dá účastníkovi možnost zareagovat na nové závěry soudu prostřednictvím poučení dle § 118a, dojde k vydání tzv. překvapivého rozhodnutí, které dle Ústavního soudu představuje dokonce porušení práva účastníka na spravedlivý proces dle čl. 36 odst. 1 Listiny základních práv a svobod.

Když mluvím o odvolacím řízení, považuji rovněž za důležité zabývat se tím, za jakých okolností může být nesplnění poučovací povinnosti soudem prvního stupně odvolacím důvodem a jaký vliv má toto pochybení na možnost uplatnit nové skutečnosti a důkazy před odvolacím soudem. Novela č. 30/2000 Sb. omezila odvolací důvody pouze na ty, které jsou taxativně vyjmenovány v § 205 odst. 2. Mezi těmito důvody není výslovně uvedeno nesplnění poučovací povinnosti dle § 118a, ale šlo by podřadit pod důvod dle písm. c) – „řízení je postiženo jinou vadou, která mohla mít za následek nesprávné rozhodnutí ve věci“, což potvrzuje i Waltr v komentáři z nakladatelství Linde¹⁴⁷ nebo Drápal v komentáři z nakladatelství C. H. Beck¹⁴⁸. Nejvyšší soud navíc ve svém rozsudku ze dne 27. 2. 2007, sp. zn. 32 Odo 1291/2005, judikoval, že „poučovací povinnost dle § 118a o. s. ř. je vybudována na objektivním principu. Znamená to, že poskytnutí potřebného poučení není závislé na tom, zda se soud prvního stupně o potřebě poučení vůbec dozvěděl. Nebylo-li účastníkovi potřebné poučení poskytnuto, ačkoliv se tak mělo z objektivního hlediska stát, došlo k porušení ustanovení § 118a o. s. ř., a řízení před soudem prvního stupně je z tohoto

¹⁴⁵ Rozsudek Nejvyššího soudu České republiky ze dne 30. 4. 2008, sp. zn. 33 Odo 783/2006.

¹⁴⁶ Rozsudek Nejvyššího soudu České republiky ze dne 5. 12. 2002, sp. zn. 29 Odo 667/2002.

¹⁴⁷ WALTR, Robert. In WINTEROVÁ (ed.), a kol.: *Občanský soudní řád*, s. 614.

¹⁴⁸ DRÁPAL. In DRÁPAL, BUREŠ a kol.: *Občanský soudní řád...*, s. 1724.

důvodu postiženo vadou; to platí i tehdy, jestliže poznatky o tom vyšly najevo až v odvolacím řízení.“ Totéž platí, „měla-li absence takového poučení původ v jiném právním posouzení věci“¹⁴⁹. Tyto názory jsou jistě správné, neboť v řízení nejde o posuzování „zavinění“ soudu, ale především o to, aby byla co nejlépe zajištěna ochrana práv účastníků.

Ustanovení § 205a, který byl rovněž zaveden novelou č. 30/2000 Sb., taxativně vyjmenovává, které skutečnosti a důkazy, jež nebyly uplatněny před soudem prvního stupně, mohou být odvolacím důvodem. Tímto zmíněná novela nastolila systém neúplné apelace, což znamená, že odvolací soud sice smí přezkoumávat skutková zjištění soudu prvního stupně, ale pouze na základě důkazů navržených a skutečností tvrzených před soudem prvního stupně, z čehož vyplývá, že účastníci nemohou před tímto soudem až na výjimky uplatnit nové skutečnosti a důkazy, tzv. novoty či nova¹⁵⁰. Z tohoto důvodu je také důležité, aby účastníci dostatečně plnili svou povinnost tvrzení a povinnost důkazní již před prvostupňovým soudem, čemuž má pomoci právě poučovací povinnost dle § 118a odst. 1–3. Jak již jsem naznačila, § 205a vymezuje výjimky ze systému neúplné apelace, tedy určuje, za jakých podmínek lze před odvolacím soudem uplatnit skutečnosti a důkazy, jež nebyly uplatněny před soudem prvního stupně. Jednou z okolností, která může znamenat průlom do zákazu novot, je také skutečnost, že účastník nebyl řádně poučen podle § 118a odst. 1–3, což je logické, neboť pokud nebyl účastník dostatečně upozorněn na své břemeno důkazní či břemeno tvrzení, může to mít za následek, že soud prvního stupně nedostatečně zjistí skutkový stav. A jelikož k tomu nedošlo zaviněním účastníka, neměl by být „trestán“ zákazem uplatnění novot.

Ohledně nesplnění poučovací povinnosti soudem prvního stupně je třeba vzhledem k aplikaci § 205a rozlišovat dvě situace upravené v § 213b. První je, když „odvolatel nebyl řádně poučen podle §118a odst. 1 až 3“ a v důsledku toho neunesl břemeno tvrzení či břemeno důkazní a prohrál spor [§ 205a odst. 1 písm. d)]. Tato vada je v odvolacím řízení napravitelná tím, že poučení dle § 118a poskytne odvolací soud¹⁵¹. Druhá situace nastane, když účastník z pohledu soudu prvního stupně splnil svou povinnost tvrzení a povinnost důkazní (ať už po poučení dle § 118a odst. 1–3 nebo bez něj), ale odvolací soud věc právně posoudí jinak, a tudíž z pohledu odvolacího soudu porušil soud prvního stupně svou poučovací povinnost (viz objektivní „odpovědnost“ soudu za porušení poučovací povinnosti). V tomto případě nelze použít § 205a odst. 1 písm. d), neboť nelze říct, že účastník z důvodu nesplnění poučovací povinnosti soudem prvního stupně neměl ve věci úspěch (většinou půjde

¹⁴⁹ Rozsudek Nejvyššího soudu České republiky ze dne 11. 10. 2006, sp. zn. 29 Odo 1166/2004.

¹⁵⁰ srov. důvodová zpráva k zákonu č. 30/2000 Sb. (k bodu 266)

¹⁵¹ DRÁPAL. In DRÁPAL, BUREŠ a kol.: *Občanský soudní řád...*, s. 1725.

naopak o případy, kdy měl účastník ve věci úspěch a dle právního názoru odvolacího soudu tomu mělo být obráceně). Tuto situaci nelze podřadit ani pod jiný důvod prolomení zákazu novot, a proto by nemělo smysl, kdyby účastníky dle § 118a odst. 1–3 poučil odvolací soud, neboť by účastníci na jeho poučení stejně nemohli reagovat doplněním svých tvrzení. Proto musí v tomto případě odvolací soud postupovat tak, že rozhodnutí soudu prvního stupně zruší a vrátí věc soudu prvního stupně s pokynem, aby poučil účastníky dle § 118a odst. 1–3 v souladu s právním názorem odvolacího soudu [§ 219a odst. 1 písm. a) in fine]. Jak již jsem se zmínila, aplikace poučovací povinnosti dle § 118a odst. 1–3 byla významně dotčena zavedením „univerzální“ koncentrace řízení koncem přípravného jednání nebo prvního jednání ve věci novelou č. 7/2009 Sb. (srov. § 118b odst. 1). Zákon dnes stanoví, že pokud se ve věci koná přípravné jednání, uplatní se při něm obdobně poučení dle § 118a [viz § 114c odst. 3 písm. b) in fine]. Poté, co již došlo ke koncentraci řízení, ať již koncem přípravného jednání nebo prvního jednání ve věci, je soud při uplatňování poučovací povinnosti ohledně povinnosti tvrzení a povinnosti důkazní omezen touto koncentrací. Bureš v komentáři z nakladatelství C. H. Beck uvádí, že soud „poučení odpovídající postupu podle § 118a odst. 1 a 3¹⁵² poskytne v těchto případech jen tehdy, jestliže by ve vztahu ke skutečnostem nebo důkazům, které by na základě takového poučení účastníci mohli uplatnit či navrhnout, platilo, že se na ně vztahuje některá z výjimek z koncentrace řízení¹⁵³“.¹⁵⁴

Musím se přiznat, že si neumím představit, jak soud zjistí, že by účastník mohl takovéto skutečnosti či důkazy uplatnit. Podle mého názoru by za současné právní úpravy měl soud po nastalé koncentraci v případě potřeby poučit účastníky obecně o tom, že neunášejí důkazní břemeno či břemeno tvrzení s upozorněním na omezení možnosti uplatňovat některé skutečnosti a důkazy vzhledem ke koncentraci řízení. Pokud by účastníci chtěli následně uplatnit skutečnosti a důkazy, na které se nevztahují výjimky z koncentrace řízení, tak by k nim soud prostě nepřihlížel s tím, že by účastníkům sdělil, proč to není možné. Pokud by soud poučil účastníky v rozporu s touto koncentrací, zakládalo by to však dle Drápala „vadu, která může mít za následek nesprávné rozhodnutí ve věci“, která je odvolacím důvodem dle § 205 odst. 2 písm. c)¹⁵⁵. Tento pojem však není v daném případě přesný, neboť i kdyby soud

¹⁵² Ale poučovací povinnost dle § 118a odst. 2 se uplatní bez omezení, neboť soudce si svůj právní názor může vytvořit až poté, co dojde ke zkoncentrování řízení, a účastníci by měli mít možnost na něj reagovat.

¹⁵³ „K později uvedeným skutečnostem a označeným důkazům smí soud přihlídnout, jen jde-li o skutečnosti nebo důkazy, jimiž má být zpochybněna věrohodnost provedených důkazních prostředků, které nastaly po přípravném jednání nebo které účastník nemohl bez své viny včas uvést, jakož i ke skutečnostem nebo důkazům, které účastníci uvedli poté, co byl některý z nich vyzván k doplnění rozhodujících skutečností podle § 118a odst. 2.“ (§ 118b odst. 1 poslední věta)

¹⁵⁴ BUREŠ. In DRÁPAL, BUREŠ a kol.: *Občanský soudní řád...*, s. 828.

¹⁵⁵ DRÁPAL. In DRÁPAL, BUREŠ a kol.: *Občanský soudní řád...*, s. 1631.

přihlédl k tvrzením nebo důkazům, které by s ohledem na koncentraci neměl brát na zřetel, nemůže to způsobit nesprávnost rozhodnutí, naopak v některých případech to umožní úplnější zjištění skutkového stavu a tím pádem je větší naděje, že soud rozhodne spravedlivě. Skutečnost, že se nedodržení koncentrace považuje za odvolací důvod, je odůvodněno dle mého názoru spíše potřebou jisté sankce za nedodržení procesních předpisů, byť to může být ve prospěch účastníků (pokud nebereme v úvahu možné průtahy).

Zvláštní kategorií je § 118a odst. 4, který stanoví, že „při jednání předseda senátu poskytuje účastníkům poučení též o jiných jejich procesních právech a povinnostech“, což však neplatí, pokud je účastník zastoupen advokátem nebo notářem. Toto ustanovení tedy zakotvuje obecné pravidlo ohledně poučování, proto jej Svoboda řadí mezi typy obecné poučovací povinnosti¹⁵⁶ a konstatuje, že smyslem tohoto ustanovení je „snaha o zúžení poučovací povinnosti ve vztahu k advokátům“¹⁵⁷. Toto omezení je dle důvodové zprávy k novele č. 30/2000 Sb. odůvodněno tím, že zastoupení advokátem nebo notářem „zaručuje, že se účastníkům dostane správné a úplné právní pomoci (právní služby) od jejich zástupců a že budou moci svá procesní práva a povinnosti řádně a včas vykonat (splnit)“. Toto zúžení poučovací povinnosti však neplatí pro poučování dle § 118a odst. 1-3, tedy poučování ohledně povinnosti tvrzení a povinnosti důkazní. Tvůrci novely č. 30/2000 Sb. při koncipování tohoto ustanovení zřejmě vycházeli z předpokladu, že právní zástupci znají dokonale obsah procesních norem, a proto se mohou dostatečně postarat, aby nebyl jejich klient poškozen z důvodu, že neuplatní nějaké své procesní právo nebo si neuvědomí svou procesní povinnost. Oproti tomu hmotněprávní kvalifikace věci, která je rozhodující pro stanovení rozhodných skutečností, k nimž se vztahuje povinnost tvrzení a povinnost důkazní, je zřejmě složitější a spornější i pro osoby znalé práva (proto se také stává, že soudci na různých stupních soudní soustavy posoudí stejný případ jinak), a tudíž se omezení poučovací povinnosti na nezastoupené účastníky nevztahuje na poučovací povinnost dle předchozích odstavců § 118a.

Bureš v Komentáři k OSŘ shodně s důvodovou zprávou k novele č. 30/2000 Sb.¹⁵⁸ uvádí, že „mimo jednání poučuje soud účastníky o jejich procesních právech a povinnostech způsobem, který zákon stanoví v souvislosti s úpravou toho či onoho procesního institutu,

¹⁵⁶ SVOBODA: *Dokazování*, s. 294 a 309.

¹⁵⁷ tamtéž, s. 309.

¹⁵⁸ Zde se uvádí: „Mimo jednání bude soud povinen poskytnout účastníkům (včetně těch, kteří jsou zastoupeni advokátem nebo notářem) poučení v případech, které jsou výslovně stanoveny (viz např. § 15a, § 30 odst.1, 43 odst.1 aj.).“

a jen v případech výslovně zákonem stanovených¹⁵⁹. Zřejmě k tomu dospěl výkladem a contrario ze znění § 118a odst. 4, kde se stanoví, že „při jednání předseda senátu poskytuje účastníkům poučení též o jiných jejich procesních právech a povinnostech“. Podle mého názoru však toto ustanovení takto vykládat nelze, neboť § 5 kategoricky stanoví, že „soudy poskytují účastníkům poučení o jejich procesních právech a povinnostech“ a vzhledem k tomu, že tento paragraf je v OSŘ zařazen mezi základní ustanovení, která se uplatní ve všech fázích civilního procesu (navíc se toto ustanovení považuje za jednu ze záruk spravedlivého procesu dle čl. 36 Listiny) a též s ohledem na jeho jednoznačnou formulaci, nelze dle mého názoru § 118a odst. 4 pokládat za lex specialis v tom smyslu, že by „rušil“ § 5 jakožto lex generalis. Myslím, že tato ustanovení nejsou ve vzájemném konfliktu. Proto by měl soud účastníky v případě potřeby poučit mimo jednání i o těch jejich procesních právech a povinnostech, ohledně kterých není zákonem stanovena zvláštní poučovací povinnost, byť tyto případy budou výjimečné a neumím si ani představit konkrétní příklad takové situace.

Poučení o neúplné apelaci (§ 119a odst. 1 OSŘ)

Jak již jsem zmínila, novela č. 30/2000 Sb. zavedla v odvolacím řízení systém neúplné apelace, což znamená, že před odvolacím soudem nemohou účastníci až na výjimky uplatňovat skutečnosti a důkazy, které neuplatnili před soudem prvního stupně (tzv. novoty či nova) – srov. § 205a a 211a. Na tuto skutečnost samozřejmě musejí být účastníci předem upozorněni, a z toho důvodu byla rovněž zavedena příslušná poučovací povinnost do § 119a, kde se stanoví, že „před skončením jednání¹⁶⁰ je předseda senátu povinen, s výjimkou věcí vyjmenovaných v § 120 odst. 2, účastníky přítomné při jednání poučit, že všechny rozhodné skutečnosti musí uvést a že důkazy musí být označeny dříve, než ve věci vyhlásí rozhodnutí, neboť později uplatněné skutečnosti a důkazy jsou odvolacím důvodem jen za podmínek uvedených v § 205a“, což je vyjádřením principu tzv. neúplné apelace. Pokud by to soud opomněl udělat, mělo by to za následek, že účastník, který podá proti rozsudku odvolání, může v odvolacím řízení přijít se skutečnostmi a důkazy, které neuplatnil před soudem prvního stupně [§ 205a odst. 1 písm. e)]. Poučovací povinnost dle § 119a se uplatní před skončením jednání a dle důvodové zprávy k novele č. 30/2000 Sb. je jejím smyslem „poskytnout účastníkům ještě „poslední“ možnost ke splnění povinnosti tvrzení a důkazní

¹⁵⁹ BUREŠ. In DRÁPAL, BUREŠ a kol: *Občanský soudní řád...*, s. 832.

¹⁶⁰ Vzhledem k systematickému zařazení tohoto ustanovení na konec první hlavy části třetí s názvem „Průběh řízení“, textu tohoto odstavce, kde se mluví o vyhlášení rozsudku, jakož i logice věci lze usuzovat, že zákonodárce nemá na mysli každé jednání, nýbrž poslední jednání ve věci před soudem prvního stupně.

povinnosti v řízení před soudem prvního stupně¹⁶¹. Na svou povinnost tvrzení a povinnost důkazní by měli být účastníci upozorňováni již v průběhu jednání dle § 118a v okamžiku, kdy tato potřeba vyjde najevo, proto je poučovací povinnost dle § 119a „poslední pojistkou“ toho, že účastníci tyto své povinnosti splní.

Od poučovací povinnosti dle § 118a se kromě okamžiku, kdy se uplatňuje, liší i svým účelem, kterým je upozornění na to, že v případě, že se účastníci proti rozsudku odvolají, nebudou moci (až na výjimky) uplatňovat skutečnosti a důkazy, které neuvedli a neoznámili před soudem prvního stupně. Oproti tomu poučovací povinnost dle § 118a se dle mého názoru vztahuje nikoli k odvolacímu řízení, ale k rozsudku soudu prvního stupně, a to v tom smyslu, že má zabránit vydání rozsudku, který bude pro účastníky překvapivý, tedy nebude předvídatelný (což má samozřejmě vliv i na odvolací řízení, protože pokud nebudou rozsudky překvapivé, mělo by to teoreticky vést ke snížení počtu odvolání). Vzhledem k tomu, že soud má povinnost poučovat účastníky ohledně jejich povinnosti důkazní i povinnosti tvrzení průběžně dle § 118a odst. 1–3 a rovněž vzhledem k současné univerzální koncentraci dle § 118b odst. 1, o níž jsou účastníci rovněž předem poučeni, nemělo by často docházet k případům, kdy účastníci po poučení dle § 119a začnou tvrdit nové skutečnosti a navrhopvat nové důkazy. Stejně jako v případě poučení dle § 118a platí, že na poučení nemá nárok účastník, který se bez omluvy nedostaví k jednání (§ 119a)¹⁶². Také se tato poučovací povinnost neuplatní v případě, že soud rozhoduje rozsudkem pro uznání (§ 153a) nebo pro zmeškání (§ 153b), neboť v případě jejich vydání nerozhoduje soud na základě výsledku dokazování¹⁶³.

Stejně jako u § 118a, také aplikaci tohoto ustanovení významně ovlivnila novela č. 7/2009 Sb., která zavedla systém univerzální koncentrace řízení ke konci přípravného jednání, pokud se věci konalo, nebo prvního jednání ve věci. Okamžik, kdy je namíste poučení dle § 119a, zpravidla přijde až poté, co je řízení „zkonzentrováno“ dle § 118b. Bureš tvrdí, že pokud nedojde k situaci, kdy soud opomene účastníky poučit o této koncentraci, a ta tudíž nenastane (alespoň v případě koncentrace ke konci přípravného jednání, kde je tento následek výslovně stanoven v § 118b odst. 3), platí stejně jako u výše zmíněného poučení dle § 118a odst. 1 a 3, že soud může účastníkovi poučení dle § 119a poskytnout pouze, pokud by se na nové skutečnosti a důkazy, které by mohli účastníci na základě poučení navrhopvat, vztahovala některá z výjimek koncentrace dle § 118b odst. 1 (viz § 119a odst. 1 poslední

¹⁶¹ Důvodová zpráva k novele OSŘ provedené zákonem č. 30/2000 Sb. Sněmovní tisk č. 257/0. Dostupné na: <<http://www.psp.cz/sqw/text/orig2.sqw?idd=28011>>.

¹⁶² tamtéž, s. 855.

¹⁶³ tamtéž

věta)¹⁶⁴. Podle mého názoru však nemůže soud vždy vědět, zda mají účastníci k dispozici skutečnosti či důkazy, na které by se mohly tyto výjimky vztahovat, a proto by měl toto poučení poskytnout vždy, a to v obecné podobě s upozorněním, že nemohou tvrdit jakékoli skutečnosti a navrhopvat jakékoli důkazy, ale jen ty, na které se vztahují výjimky z koncentrace dle § 118b (které by měl obecně a srozumitelně vymežit). Každopádně pokud soud řádně poučil účastníky o koncentraci dle § 118b, může pak přihlížet pouze k takovým skutečnostem a důkazům, na které se vztahují výjimky z této koncentrace.

Pokud dojde k vyhlášení rozsudku po prvním jednání¹⁶⁵, k jehož konci má dojít ke koncentraci řízení, vzniká otázka vztahu obou koncentrací a s nimi spojených poučovacích povinností, když k nim dojde prakticky ke stejnému okamžiku. Svoboda ve svém článku¹⁶⁶ tvrdí, že v tomto případě dojde ke koncentraci podle § 119a, a nikoli dle § 118b odst. 1, protože zákon vztah obou těchto koncentrací neřeší a ke koncentraci dle § 119a dojde dříve (neboť soud vyhláší rozsudek ještě před ukončením prvního jednání ve věci), tudíž by měla mít posledně zmíněná koncentrace přednost. To má potom dle autora za následek, že pokud se účastník odvolá a odvolací soud vrátí věc soudu prvního stupně, účastníci mohou uvádět nové skutečnosti a důkazy, neboť na rozdíl od koncentrace dle § 118b koncentrace dle § 119a pomine, jestliže odvolací soud zruší rozsudek soudu prvního stupně a vrátí mu věc k dalšímu řízení, neboť se důsledky této koncentrace uplatní pouze v odvolacím řízení (srov. § 119a, 205a a 211a). Tento důsledek Svoboda kritizuje, neboť má za následek diskriminaci účastníků, v jejichž sporu soud nerozhodl při prvním jednání (což nemusí být vždy vinou účastníků) a jsou proto omezeni koncentrací dle § 118b i po případném vrácení věci soudu prvního stupně ze strany odvolacího soudu. S tímto názorem na vztah obou koncentrací nesouhlasím. Myslím si, že uvedený závěr je v rozporu s úmyslem zákonodárce i logikou, a to pro výše zmíněný absurdní závěr (jehož důsledky sám autor kritizuje). Domnívám se, že je možný jiný výklad vztahu obou koncentrací, a to takový, že se uplatní obě dvě současně, pod podmínkou, že o nich byli účastníci předem řádně poučeni (což však není, jak již jsem zmínila, u koncentrace, která má nastat koncem prvního jednání ve věci, zákonem výslovně vyžadováno¹⁶⁷). Mám za to, že tento výklad respektuje jak účel zákonné úpravy, tak zájem

¹⁶⁴ tamtéž

¹⁶⁵ což by dokonce mělo být dle § 114a odst. 1 pravidlem

¹⁶⁶ SVOBODA: Souhrnná novela občanského soudního..., s. 437.

¹⁶⁷ V této souvislosti mě napadlo, zda není náhodou důvodem opomenutí zákonodárce výslovně upravit tuto poučovací povinnost právě spoléhání se na to, že v případě, že soud rozhodne při prvním jednání (o což by měl dle § 114a odst. 1 usilovat), bude řízení koncem tohoto jednání „zkoncentrováno“ v souvislosti se skončením řízení v prvním stupni, o čemž musí soud účastníky poučit dle § 119a. Tento závěr by však nebyl logický, neboť obě koncentrace, jak již jsem zmínila výše, se liší ve svých účincích v případě, že se účastník odvolá a odvolací soud pak rozsudek zruší a vrátí věc soudu prvního stupně k dalšímu řízení, proto nelze nahrazovat poučení o koncentraci dle § 118b, která by měla

účastníků na spravedlivém procesu. Jak již jsem zdůraznila, je však nutné, aby účastníci byli uvědomeni o svých právech a povinnostech spojených s těmito „stopstavy“ předem. V případě koncentrace dle § 118b považuji za vhodné, aby bylo poučení včleněno již do předvolání k prvnímu jednání. Poučení dle § 119a pak stačí poskytnout před skončením jednání. Jak již jsem uvedla, dle důvodové zprávy je smyslem tohoto ustanovení „poskytnout účastníkům ještě „poslední“ možnost ke splnění povinnosti tvrzení a důkazní povinnosti v řízení před soudem prvního stupně“¹⁶⁸, proto by bylo nesmyslné poskytovat je dříve. Pokud by byli účastníci poučováni dříve, mohli by poučení do konce jednání zapomenout. Navíc není nutné vyhradit účastníkům čas k reakci na poučení, neboť o povinnosti tvrzení a povinnosti důkazní jsou poučováni už dříve dle § 118a a navíc je možnost uvádět nové skutečnosti a důkazy omezená nastalou koncentrací dle § 118b.

„V případě, že soud opomene účastníky poučit o koncentraci řízení dle § 114c odst. 5 OSŘ, splní ovšem svou poučovací povinnost dle § 119a OSŘ, jedná se sice o procesní vadu, která však nemá za následek nesprávné rozhodnutí ve věci dle § 205 odst. 2 písm. c) OSŘ.“¹⁶⁹ Účastníci se proto nemohou z tohoto důvodu odvolat, ale mohou uvádět nové skutečnosti a důkazy do vyhlášení rozhodnutí. Pokud se však soud chová, jako kdyby bylo řízení zkoncentrováno ke konci přípravného jednání, a nebude k takovým skutečnostem a důkazům přihlížet, mohou účastníci podat odvolání na základě § 205 odst. 2 písm. b) OSŘ, tedy z důvodu, že „soud prvního stupně nepřihlédl k odvolatelem tvrzeným skutečnostem nebo k jím označeným důkazům, ačkoliv k tomu nebyly splněny předpoklady podle §118b“. Analogicky by se dle mého názoru měla řešit situace, kdy soud nepoučí účastníky o koncentraci, která má nastat koncem prvního jednání ve věci, ale poučí je dle § 119a, přestože, jak již jsem zmínila, prvně jmenovaná poučovací povinnost není v zákoně výslovně zakotvena¹⁷⁰. Pokud by soud naopak splnil svou poučovací povinnost dle § 114c odst. 5, ale ne dle § 119a, mohli by se účastníci odvolat z důvodu dle § 205 odst. 2 písm. c), tedy že řízení je postiženo jinou vadou, která mohla mít za následek nesprávné rozhodnutí ve věci, a z důvodu, že „dosud zjištěný skutkový stav neobstojí, neboť tu jsou další skutečnosti nebo

nastat koncem prvního jednání, poučením dle § 119a. Vedlo by to k diskriminaci účastníků, kteří byli poučeni i o koncentraci koncem prvního jednání ve věci. Vycházím přitom z názoru, že toto poučení, i když není zákonem výslovně vyžadováno, je podmínkou toho, že tato koncentrace nastane, jinak by to bylo vůči všem účastníkům, v jejichž sporu má nastat koncentrace koncem prvního jednání, nespravedlivé a navíc by je to bezdůvodně znevýhodňovalo proti účastníkům, v jejichž sporu se konalo přípravné jednání, kde je poučovací povinnost o koncentraci zakotvena v § 114c odst. 5.

¹⁶⁸ Důvodová zpráva k novele OSŘ provedené zákonem č. 30/2000 Sb. Sněmovní tisk č. 257/0. Dostupné na: <<http://www.psp.cz/sqw/text/orig2.sqw?idd=28011>>.

¹⁶⁹ KŘIVÁČKOVÁ, HAMULÁKOVÁ: *Devět měsíců...*, s. 446.

¹⁷⁰ obdobně tamtéž

jiné důkazy, které nebyly dosud uplatněny“ (písm. f), přičemž tyto skutečnosti a důkazy dovoluje před odvolacím soudem použít § 205a odst. 1 písm. e), který stanoví výjimku z neúplné apelace právě pro případy, že „odvolatel nebyl řádně poučen podle §119a odst. 1“ V odvolacím řízení však budou moci uplatnit pouze takové důkazy a skutečnosti, na které se nevztahuje koncentrace dle § 114b¹⁷¹. Konečně, pokud soud nepoučí účastníky ani o jedné z těchto koncentrací, uplatní se stejný postup jako v předchozím případě až na to, že účastníci mohou i v odvolacím řízení uvádět nové skutečnosti a důkazy bez omezení, neboť nejsou omezeni žádnou koncentrací¹⁷².

Poučovací povinnost o opravných prostředcích

Soud má poučovací povinnost ohledně opravných prostředků jednak v rámci vyhlášení rozsudku a jednak v rámci jeho písemného vyhotovení. Poučení v rámci vyhlášení rozsudku upravuje § 156, kde se mluví pouze o poučení o odvolání, zatímco písemné vyhotovení rozsudku musí dle § 157 obsahovat „poučení o tom, zda je přípustný opravný prostředek nepočítaje v to žalobu na obnovu řízení a pro zmatečnost, a o lhůtě a místu k jeho podání“¹⁷³. To znamená, že rozsudky odvolacích soudů musejí obsahovat poučení o dovolání¹⁷⁴. Před účinností novely č. 30/2000 Sb. mělo písemné vyhotovení rozsudku dle § 157 obsahovat pouze poučení o odvolání, přesto Ústavní soud ve svém nálezu ze dne 31. 5. 1994, sp. zn. III. ÚS 65/93, konstatoval, že je povinností odvolacího soudu poučit účastníky v písemném vyhotovení rozsudku i o možnosti podat proti němu dovolání, což dle názoru Ústavního soudu vyplývá z obecné úpravy poučovací povinnosti v § 5 OSŘ. Při zdůvodňování, proč má soud poučovat o dovolání, když nepoučuje např. o obnově řízení, která je též mimořádným opravným prostředkem, Ústavní soud argumentoval ve svém nálezu tak, že „připuštění dovolání ve smyslu § 238 odst. 1 občanského soudního řádu, totiž na rozdíl kupř. od obnovy řízení není nikterak vázáno na splnění další (omezující) podmínky, takže o tom, zda dovolání účastník podá nebo nikoli, rozhoduje výlučně on sám, aniž by byl jakkoli vázán stanoviskem soudu či jinými okolnostmi.“¹⁷⁵ Je nutné poznamenat, že v tomto případě bylo dovolání přípustné automaticky dle § 239 odst. 1 OSŘ (v tehdejší znění, tj. před účinností novely č. 238/1995 Sb.), neboť odvolací soud změnil rozsudek soudu prvního

¹⁷¹ tamtéž

¹⁷² tamtéž

¹⁷³ Totéž platí dle § 169 odst. 1 OSŘ pro usnesení.

¹⁷⁴ Důvodová zpráva k novele OSŘ provedené zákonem č. 30/2000 Sb. Sněmovní tisk č. 257/0. Dostupné na: <<http://www.psp.cz/sqw/text/orig2.sqw?idd=28011>>.

¹⁷⁵ Nález Ústavního soudu České republiky ze dne 31. 5. 1994, sp. zn. III. ÚS 65/93.

stupně, a tudíž stačilo v poučení pouze konstatovat, že proti usnesení je přípustné dovolání.

Pokud by rozsudek potvrdil, bylo by dovolání dle tehdejší úpravy přípustné, jen pokud by odvolací soud ve svém potvrzujícím usnesení přípustnost dovolání vyslovil z důvodu, že dle jeho názoru jde o rozhodnutí po právní stránce zásadního významu [§ 239 odst. 2 písm. a) OSŘ v tehdy účinném znění]. Po novele č. 238/1995 Sb. existovala možnost, aby v případě, že účastník podá odvolacímu soudu nejpozději před vyhlášením rozsudku nebo usnesení, kterým bylo rozhodnuto ve věci samé, návrh na vyslovení přípustnosti dovolání a odvolací soud tomuto návrhu nevyhoví, Nejvyšší soud rozhodl, že podané dovolání je přípustné, pokud shledá, že „napadené rozhodnutí odvolacího soudu má po právní stránce zásadní význam“. V těchto případech by byla eventuelní formulace poučení o dovolání složitější. Proto Ústavní soud v odůvodnění prvně zmíněného nálezu konstatoval, že poučovací povinnost (dle § 5) se musí vztáhnout na řízení dle části třetí OSŘ („Řízení v prvním stupni“), ale pouze „pokud zákon bez omezujících podmínek další opravný prostředek (dovolání) připouští.“¹⁷⁶ Přesto se domnívám, že minimálně účastníky právně nezastoupené by byl soud mohl a měl stručně a obecně poučit o dovolání, resp. podmínkách jeho přípustnosti i ve výše jmenovaných případech (po účinnosti novely č. 238/1995 Sb. ovšem dříve než v písemném vyhotovení rozsudku, protože potom už by to bylo účastníkovi k ničemu – viz výše). Tím by poučený účastník nebyl nepřiměřeně zvýhodňován, neboť v konečné fázi tak jako tak záleželo pouze na soudu, zda dovolání připustí.

Za současné právní úpravy bude formulace poučení o dovolání nejsložitější v případě rozhodnutí odvolacího soudu, jímž byl rozsudek soudu prvního stupně potvrzen. Zde je totiž dovolání přípustné¹⁷⁷, jen jestliže dovolací soud dospěje k závěru, že napadené rozhodnutí má ve věci samé po právní stránce zásadní význam [§ 237 odst. 1 písm. c)]. Nejvyšší soud judikoval ve shodě s mým výše zmíněným názorem, že v takovýchto situacích by měl odvolací soud účastníky o možnosti podat dovolání poučit (což již dnes zákon výslovně vyžaduje – srov. § 157 odst. 1) a v tomto poučení stručně vymežit podmínky přípustnosti dovolání, když konstatoval, že „odvolací soud je povinen v písemném vyhotovení rozhodnutí účastníky poučit v tom směru, že dovolání není přípustné, ledaže na základě dovolání podaného do dvou měsíců od doručení rozhodnutí k Nejvyššímu soudu prostřednictvím v poučení označeného soudu prvního stupně, dospěje dovolací soud k závěru, že napadené

¹⁷⁶ Nález Ústavního soudu České republiky ze dne 31. 5. 1994, sp. zn. III. ÚS 65/93.

¹⁷⁷ Pokud nejde o tzv. skrytou diformitu, tedy že „bylo potvrzeno rozhodnutí soudu prvního stupně, kterým soud prvního stupně rozhodl ve věci samé jinak než v dřívějším rozsudku (usnesení) proto, že byl vázán právním názorem odvolacího soudu, který dřívější rozhodnutí zrušil“ [§ 237 odst. 1 písm. b)], kdy je dovolání přípustné automaticky.

rozhodnutí má ve věci samé po právní stránce zásadní význam.¹⁷⁸ Zároveň ale toto usnesení konstatuje, že „nesprávné poučení odvolacího soudu o tom, že dovolání je přípustné bez dalšího, přípustnost dovolání nezakládá, účastníku řízení však uběhne lhůta pro podání dovolání až uplynutím čtyř měsíců od doručení rozhodnutí (§ 240 odst. 3 o. s. ř.)“¹⁷⁹

Jak již jsem naznačila výše, absence poučení o odvolání či dovolání nebo nesprávné poučení o něm má dle OSŘ vliv na délku lhůty k podání daného opravného prostředku. Pokud je poučení nesprávné, např. soud uvede v poučení delší lhůtu a účastník kvůli tomu podá opravný prostředek opožděně, považuje se tento opravný prostředek za podaný včas (§ 204 odst. 2 u odvolání, § 240 odst. 3 u dovolání). Pokud rozsudek neobsahuje poučení o odvolání, o lhůtě k odvolání nebo o soudu, u něhož se podává, nebo obsahuje-li nesprávné poučení o tom, že odvolání není přípustné, lze podat odvolání do tří měsíců od doručení (§ 204 odst. 2 in fine). U dovolání je tato lhůta čtyřměsíční (§ 240 odst. 3 in fine). Na rozdíl od těchto situací není zákonem pro případ nesprávného poučení o odvolání či dovolání (kromě případu nesprávného poučení o tom, že není přípustné – viz výše) stanovena žádná maximální lhůta, takže je teoreticky možné, že když soud v poučení konstatuje, že lhůta k podání opravného prostředku je deset let, je v této lhůtě odvolání či dovolání přípustné. Tato skutečnost mě poněkud zaráží vzhledem k tomu, že v případě nesprávného poučení o opravném prostředku se účastník alespoň dozví, že takovýto opravný prostředek je obecně přípustný, zatímco ve druhém případě se to ani nedozví (leđa jinak než z poučení soudu) nebo žije v přesvědčení, že takový prostředek není přípustný (pokud si neudělá vlastní právní analýzu), a přitom je omezen maximální objektivní lhůtou, ve které může opravný prostředek podat, kdežto v prvním případě tomu tak není, což je navíc v rozporu s principem právní jistoty (zejména vzhledem k ostatním účastníkům řízení). Proto bych považovala za vhodné, aby i pro případ nesprávného poučení byla upravena maximální objektivní lhůta, i když by mohla být v zájmu dobré víry nesprávně poučeného účastníka poměrně dlouhá.

Vztahem poučovací povinnosti o opravných prostředcích a délky lhůty k jejich podání se zabýval i náleží Ústavního soudu ze dne 20. 2. 2002, sp. zn. II. ÚS 618/01. Tento případ je složitý v tom, že během řízení došlo ke změně právní úpravy délky dovolací lhůty v § 240, neboť nabyl účinnosti zákon č. 30/2000 Sb., který ji prodloužil z jednoho na dva měsíce a stanovil nově moment, od kterého se tato lhůta počítá (nově běží od doručení rozhodnutí namísto jeho právní moci). Zde odvolací a dovolací soud rozhodovaly již za účinnosti nové

¹⁷⁸ Usnesení Nejvyššího soudu České republiky ze dne 27. 6. 2002, sp. zn. 29 Odo 425/2002.

¹⁷⁹ tamtéž

úpravy, ale na základě přechodných ustanovení této novely (bod 15.¹⁸⁰ a 17.¹⁸¹) se mělo v tomto případě postupovat ještě dle původní úpravy. Odvolací soud však nesprávně poučil stěžovatele, že může proti jeho rozsudku podat dovolání ve lhůtě dvou měsíců (což odpovídalo úpravě nové). Stěžovatel se tímto poučením řídil, proto podal dovolání sice v dvouměsíční lhůtě od doručení rozhodnutí, ale později než 1 měsíc od právní moci rozhodnutí, a dovolací soud toto dovolání odmítl jako opožděné. Stěžovatel mj. namítal, že Nejvyšší soud měl postupovat analogicky¹⁸² jako v případě, kdy by bylo v důsledku nesprávného poučení podáno opožděně odvolání (dle § 204 odst. 2 o. s. ř., které stanoví, že „odvolání je podáno včas také tehdy, jestliže bylo podáno po uplynutí patnáctidenní lhůty proto, že se odvolatel řídil nesprávným poučením soudu o odvolání.“), s čímž souhlasím, neboť tu jde o zřejmou mezeru právní úpravy. Ústavní soud usnesení Nejvyššího soudu o odmítnutí dovolání zrušil a konstatoval, že vadné poučení nemůže jít k tíži účastníka řízení. S tímto závěrem se plně ztotožňuji a domnívám se, že se dá aplikovat nejen na poučování o opravných prostředcích.

Pro pojednání o poučovací povinnosti týkající se opravných prostředků je rovněž důležité ustanovení § 204 odst. 1 poslední věta, které říká, že pokud soud vydá opravné usnesení týkající se výroku rozhodnutí, běží lhůta k podání odvolání proti tomuto rozhodnutí (ne proti opravnému usnesení!) znovu od právní moci tohoto usnesení¹⁸³. Nejvyšší soud ve svém usnesení ze dne 28. 1. 2004, zdůraznil, že „začíná-li doručením¹⁸⁴ opravného usnesení znovu běžet lhůta k podání odvolání proti opravenému rozhodnutí nebo jeho opravené části..., musejí být účastníci řízení též znovu poučeni o možnosti podat v příslušné lhůtě proti opravenému (výroku) rozhodnutí odvolání. Jestliže se tak nestane, je poučení o odvolání obsažené v opravném usnesení neúplné a tudíž i nesprávné“¹⁸⁵. To má pak za důsledek

¹⁸⁰ „Odvolání proti rozhodnutím soudu prvního stupně vydaným přede dnem nabytí účinnosti tohoto zákona nebo vydaným po řízení provedeném podle dosavadních právních předpisů se projednají a rozhodnou podle dosavadních právních předpisů.“

¹⁸¹ „Dovolání proti rozhodnutím odvolacího soudu vydaným přede dnem nabytí účinnosti tohoto zákona nebo vydaným po řízení provedeném podle dosavadních právních předpisů se projednají a rozhodnou podle dosavadních právních předpisů.“

¹⁸² V té době totiž na rozdíl od doby po účinnosti novely č. 30/2000 Sb. (§ 240 odst. 3) neexistovalo podobné ustanovení u dovolání.

¹⁸³ Totéž platí dle § 240 odst. 1 poslední věta i pro dovolání.

¹⁸⁴ Do dne účinnosti novely č. 30/2000 Sb. (tj. 1. 1. 2001) neběžela tato lhůta od právní moci opravného usnesení, ale od jeho doručení. Dle bodu 11. přechodných ustanovení zákona č. 30/2000 Sb. platí, že „při opravě rozhodnutí vydaných přede dnem nabytí účinnosti tohoto zákona [v tomto případě to bylo 25. října 1999] nebo vydaných po řízení provedeném podle dosavadních právních předpisů se postupuje podle dosavadních právních předpisů“, proto se tu použila ještě úprava dle OSŘ ve znění před novelou 30/2000 Sb. To však dle mého názoru nemění nic na tom, že pokud soud v opravném prostředku nepoučí o možnosti podat v nově započaté lhůtě odvolání proti rozsudku, prodlouží se tato lhůta na tři měsíce (tato speciální prodloužená lhůta pro případ nepoučení byla v § 204 odst. 2 již před novelou), byť dnes běží od jiného okamžiku.

¹⁸⁵ Usnesení Nejvyššího soudu České republiky ze dne 28. 1. 2004, sp. zn. 32 Odo 648/2003.

skutečnost, že odvolatel není vázán patnáctidenní lhůtou k podání odvolání (počítanou od právní moci¹⁸⁶ opravného usnesení), ale může podat odvolání dokonce ve lhůtě tří měsíců od právní moci¹⁹⁴ opravného usnesení (§ 204 odst. 2¹⁸⁷).

Některé další případy poučovací povinnosti v občanském soudním řádu

Ve své diplomové práci se nemohu z důvodu rozsahu zabývat všemi typy poučovací povinnosti, proto se v následující kapitole zaměřím na případy poučovací povinnosti, kterými se judikatura ani odborná literatura nezabývá v tak velké míře jako u předchozích kapitol, a proto mé pojednání o nich není natolik rozsáhlé, aby šly zařadit do samostatných kapitol, přesto však mohou mít velký význam pro postavení účastníků a jsou v určitém směru sporné, bez ohledu na to, v jaké části OSŘ jsou upraveny. Jsou to konkrétně poučovací povinnosti o právu vyjádřit se k osobám soudců a přísedících (§ 15a odst. 1), o možnosti žádat o ustanovení zástupce (§ 30 odst. 1), o následcích nevyhovění kvalifikované výzvě (§ 114b odst. 5), o následcích nedostavení se bez omluvy k přípravnému jednání (§ 114c odst. 6 a 7), o následcích nedostavení se k prvnímu jednání v souvislosti s možností vydání rozsudku pro zmeškání (§ 153b odst. 1) a obecná poučovací povinnost ve vykonávacím řízení (§ 254 odst. 3).

Novela č. 30/2000 Sb. přinesla kromě výše zmíněných typů poučovací povinnosti mj. zakotvení **poučovací povinnosti o právu vyjádřit se k osobám soudců a přísedících**, resp. o možnosti podat námitku podjatosti dle § 15a odst. 2. Tuto námitku mohou účastníci uplatnit nejpozději při prvním jednání, kterého se zúčastnil soudce (přísedící), o jehož vyloučení jde; nevěděl-li účastník v této době o důvodu vyloučení nebo vznikl-li tento důvod později, mohou účastníci tuto námitku vznést do 15 dnů po té, co se o něm dozvěděli (tamtéž)¹⁸⁸. Později může námitku podjatosti účastník uplatnit jen tehdy, jestliže nebyl soudem o svém právu vyjádřit se k osobám soudců (přísedících) vůbec poučen. Steiner ve svém článku vyslovuje názor, že tato nová úprava je v rozporu s čl. 6 Evropské úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod¹⁸⁹ stanovícím, že každý má právo na to, aby jeho záležitost byla spravedlivě, veřejně a v přiměřené lhůtě projednána nezávislým a nestranným soudem, a článkem 36 Listiny základních práv a svobod, podle něhož se každý může

¹⁸⁶ dříve od doručení

¹⁸⁷ Jde totiž o případ chybějícího poučení o odvolání.

¹⁸⁸ Přestože to ze znění zákona nevyplývá, domnívám se, že by měli být účastníci v souladu se zásadou předvídatelnosti postupu soudu dopředu upozorněni i na tuto skutečnost (lhůtu k uplatnění námítky).

¹⁸⁹ která má na základě čl. 10 Ústavy aplikační přednost před zákonem

stanoveným postupem domáhat svého práva u nezávislého a nestranného soudu. To znamená, že vyloučený soudce by neměl o věci rozhodovat ani v případě, že účastník tuto námitku neuplatní včas. Upozorňuje také na to, že soudce má dle § 15 odst. 1, jakmile se dozví o skutečnosti, pro kterou je vyloučen, oznámit ji sám neprodleně předsedovi soudu¹⁹⁰. Podle mého názoru si však tyto dvě úpravy neodporují. Možnost uplatnit námitku vyloučení je pouze pojistkou pro případ, kdyby soudce opomněl na možnost svého vyloučení upozornit (což může být i nezaviněné, neboť si nemusí důvod, pro který by mohl být vyloučen, uvědomit). A pokud účastník tuto námitku neuplatní, přestože tu je důvod k vyloučení soudce, neznamená to, že tento nedostatek již nelze napravit. Jak upozorňuje také Winterová, skutečnost, že ve věci nesmí rozhodovat vyloučený soudce, patří k podmínkám řízení, a to, zda byla naplněna, může být přezkoumáváno v odvolacím řízení [§ 205 odst. 2 písm. a)] a rovněž v řízení o žalobě pro zmatečnost [§ 229 odst. 1 písm. e) – zde se mluví přímo o vyloučení soudce] a v dovolacím řízení (na základě § 242 odst. 3)¹⁹¹. Pokud jde o samotnou poučovací povinnost o právu namítat podjatost, její nesplnění je sice procesní vadou, ale důvodem pro zrušení rozsudku soudu prvního stupně odvolacím soudem je jen tehdy, pokud mohla mít za následek nesprávné rozhodnutí ve věci¹⁹² [§ 205 odst. 2 písm. c), § 212a odst. 5].

Další novinkou, které novela v oblasti poučovací povinnosti přinesla, je např. povinnost soudu poučit účastníka, u něhož jsou předpoklady, aby byl soudem osvobozen od soudních poplatků (§ 138), **o možnosti žádat o ustanovení zástupce** (§ 30 odst. 1 in fine). Této problematice se věnoval Nejvyšší soud ve svém usnesení ze dne 21. 3. 2002, sp. zn. 21 Cdo 777/2001. V dovolání, kterým se soud v tomto případě zabýval, dovolatel namítal, že mu byla odňata možnost jednat před soudem [před novelou č. 30/2000 Sb. to byl dovolací důvod dle § 237 odst. 1 písm. f)] tím, že nebyl soudem poučen o možnosti žádat ustanovení zástupce dle § 30, přestože u něj byly splněny podmínky k osvobození od soudních poplatků. Nejvyšší soud v odůvodnění svého usnesení konstatoval, že poučovací povinnost soudu není bezbřehá v tom smyslu, že by měl soud, např. na počátku řízení seznámit účastníka „se všemi jeho myslitelnými procesními právy a povinnostmi, bez zřetele k tomu, zda procesní situace, ve které by mohl svá procesní práva v řízení realizovat, vůbec nastane a bez ohledu na to, zda účastník projevuje vůli k realizaci procesního práva

¹⁹⁰ STEINER, Marek. Jsou všechny změny a doplňky občanského soudního řádu v souladu s ústavním pořádkem?. *Bulletin advokacie*, 2001, č. 6, s. 105-106.

¹⁹¹ WINTEROVÁ a kol.: *Civilní právo...*, s. 110.

¹⁹² viz též rozsudek Nejvyššího soudu České republiky ze dne 17. 5. 2005, sp. zn. 21 Cdo 2520/2004.

směřující.¹⁹³ Dále soud shledal, že ohledně práva na ustanovení zástupce má soud poučovací povinnost pouze tehdy, „zjistí-li v průběhu řízení, že pro ochranu práv a oprávněných zájmů takového účastníka je zapotřebí zástupce (v případě věci po skutkové a právní stránce složité i z řad advokátů)... Jestliže tedy v daném případě žalobce sám o ustanovení zástupce nežádal a soudy s přihlédnutím k povaze věci nepovažovaly za nezbytné, aby žalobce musel být k ochraně svých zájmů zastoupen, nelze tuto okolnost označit za nesprávný (vadný) postup, kterým by byla účastníku řízení odňata možnost jednat před soudem“¹⁹⁴. Dle Nejvyššího soudu tudíž nebyl naplněn dovolací důvod dle § 237 odst. 1 písm. f) OSŘ (v tehdy účinném znění), a proto dovolání usnesením odmítl jako nepřipustné. Z toho vyplývá, že pokud nevyjdou najevo okolnosti, které by odůvodňovaly ustanovení zástupce dle § 30, tak i kdyby tyto důvody existovaly, není nepoučení účastníka a neustavení zástupce soudem dle § 30 takovou vadou řízení, která by odůvodňovala zrušení rozsudku. Touto problematikou se zabýval také Ústavní soud, např. ve svém nálezu ze dne 4. 11. 2002, sp. zn. IV. ÚS 707/2000, kde sice konstatoval, že tím, že soud navrhovatelku, u které byly splněny předpoklady osvobození od soudních poplatků, nepoučil o možnosti ustavení zástupce, nedošlo k porušení stěžovatelčina práva na spravedlivý proces (proto také její stížnost zamítl), ale soudu nic nebránilo v tom, aby navrhovatelku o této možnosti poučil (tehdy ještě na základě obecného ustanovení v § 5 OSŘ, neboť novela č. 30/2000 Sb. ještě nebyla účinná). Soud tedy porušil svou poučovací povinnost a postupoval protizákonně, i když ne protiústavně. Ústavní soud zde tedy vyslovil odlišný názor než Nejvyšší soud ve výše citovaném usnesení. Winterová v Komentáři z nakladatelství Linde u § 30 odst. 1 říká, že soudce má o možnosti podat žádost o ustanovení zástupce poučit každého nezastoupeného účastníka a poučení uvést do protokolu¹⁹⁵. Domnívám se, že správný postup soudu by měl spočívat v tom, že soudce poučí všechny nezastoupené účastníky, že jsou-li u nich splněny předpoklady pro osvobození od soudních poplatků, mají právo na ustanovení zástupce, na počátku řízení a vedle toho již konkrétně v případě, že vyjdou najevo okolnosti odůvodňující ustanovení zástupce. Tímto postupem se podle mého názoru minimalizuje nebezpečí, že účastník bude zkrácen na svém právu na právní pomoc (čl. 37 odst. 2 Listiny základních práv a svobod), které se v ustanovení § 30 OSŘ odráží.

Výše zmíněná novela rovněž zavedla do OSŘ § 114b upravující tzv. **kvalifikovanou výzvu k vyjádření k žalobě**. Tato výzva představuje jeden z institutů, které mají zrychlit

¹⁹³ Usnesení Nejvyššího soudu České republiky ze dne 21. 3. 2002, sp. zn. 21 Cdo 777/2001.

¹⁹⁴ *tamtéž*

¹⁹⁵ WINTEROVÁ, Alena. In WINTEROVÁ, Alena (ed.), a kol. *Občanský soudní řád s vysvětlivkami a judikaturou*. 3., aktualizované vydání. Praha: Linde Praha, 2007, s. 65.

a zefektivnit ochranu práv v civilním soudním řízení. Tento institut umožňuje předsedovi senátu (samosoudci) za určitých podmínek¹⁹⁶ žalovanému usnesením uložit, aby se ve věci písemně vyjádřil a aby v případě, že nárok uplatněný v žalobě zcela neuzná, ve vyjádření vylíčil rozhodující skutečnosti, na nichž staví svou obranu, a k vyjádření připojil listinné důkazy, jichž se dovolává, popřípadě označil důkazy k prokázání svých tvrzení, a určit mu k podání vyjádření lhůtu, která nesmí být kratší než 30 dnů, s poučením, že pokud se bez vážného důvodu na tuto výzvu včas nevyjádří¹⁹⁷ a ani ve stanovené lhůtě soudu nesdělí, jaký vážný důvod mu v tom brání, bude se mít za to, že nárok, který je proti němu žalobou uplatňován, uznává. To znamená, že soud nerozhoduje na základě „skutkových zjištění, která jsou výsledkem dokazování z podnětu účastníků řízení“, ale na základě „uznaných“ žalobních tvrzení¹⁹⁸. Jak uvádí Bureš, „fikce uznání zde vlastně nahrazuje nespornost skutkových tvrzení ve smyslu § 120 odst. 3“¹⁹⁹. Rozsudek pro uznání však nelze vydat, pokud jsou splněny předpoklady pro odmítnutí žaloby nebo zastavení řízení (§ 114b odst. 5 in fine). Podmínkou toho, aby mohla nastat fikce uznání, je, že je žalovaný o tomto následku předem poučen. V zákoně (odst. 5) se sice říká jen, že o tomto následku musí být žalovaný poučen, ale důvodová zpráva k novele č. 30/2000 Sb. říká, že „soud rozhodne a žalobě vyhová rozsudkem pro uznání, jestliže žalovaný byl o tomto následku poučen“. Shodného názoru je

¹⁹⁶ „vyžaduje-li to povaha věci nebo okolnosti případu, jakož i tehdy, bylo-li o věci rozhodnuto platebním rozkazem, elektronickým platebním rozkazem nebo evropským platebním rozkazem.“ (§ 114b odst. 1; bližší vysvětlení viz níže) Tuto výzvu také nelze vydat nebo doručit po přípravném jednání podle § 114c nebo po prvním jednání ve věci (§ 114c odst. 3) a naopak nelze nařídit přípravné jednání, pokud soud již vydal výzvu dle § 114b, jak vyplývá z § 114c odst. 1. Bureš to vysvětluje tím, že „oba instituty jsou ... spojeny s fikcí uznání žalovaného a vzájemně se vylučují.“ (BUREŠ. In DRÁPAL, BUREŠ a kol: *Občanský soudní řád...*, s. 790.) Během přípravy jednání však k fikci uznání nemusí vždy dojít. Ta nastane pouze, „Nedostaví-li se žalovaný ..., ačkoliv byl řádně a včas předvolán nejméně 20 dnů předem a řádně mu byla doručena žaloba, aniž by se včas a z důležitého důvodu omluvil“ (§ 114c odst. 6). Křiváčková a Hamuláková ve svém článku uvádějí, že zákonodárce se zakotvením nemožnosti této duplicity zřejmě chtěl „vyhnout nadbytečnému zatěžování účastníků řízení a nevhodnému vrstvení těchto institutů, když oba mají sloužit ke stejnému účelu“ (KŘIVÁČKOVÁ, Jana, HAMULÁKOVÁ, Klára. Devět měsíců účinnosti nové právní úpravy koncentrace v civilním soudním řízení z pohledu praxe. *Právní rozhledy*, 2010, č. 12, s. 444.) Dle jejich názoru by však mohlo být posouzení vhodnosti nařízení přípravného jednání po použití kvalifikované výzvy „ponecháno na úvaze soudu, při zohlednění všech okolností případu a s přihlédnutím k tomu, zda by takovýmto postupem opravdu nedocházelo k nadměrnému zatěžování žalovaného.“ (tamtéž). S tímto názorem souhlasím, neboť tento postup, pokud nebude zneužíván v rozporu se zásadou rovnosti, může přispět k větší efektivitě soudního řízení.

¹⁹⁷ Je otázkou, jaké požadavky musí toto „vyjádření“ splňovat, aby byla odvrácena hrozba fikce uznání nároku. Bureš v komentáři z nakladatelství C. H. Beck říká, že „povinnosti vyjádřit se dostojí žalovaný tím, že v písemném podání uvede ty skutkové okolnosti, na kterých buduje svou obranu proti žalobě, aby soud mohl stanovit okruh sporných skutečností, které budou předmětem dokazování.“ (BUREŠ. In DRÁPAL, BUREŠ a kol: *Občanský soudní řád...*, s. 793.) Fikce uznání tedy může nastat i tehdy, pokud se žalovaný vyjádří nebo dokonce konstatuje, že nárok neuznává, ale neuvede alespoň v základních obrysech skutečnosti, na nichž staví svou obranu. Není však třeba, aby současně navrhnul důkazy k prokázání těchto svých tvrzení (tamtéž, s. 794.)

¹⁹⁸ BUREŠ. In DRÁPAL, BUREŠ a kol: *Občanský soudní řád...*, s. 791.

¹⁹⁹ tamtéž

i Bureš²⁰⁰. S tímto výkladem souhlasím, neboť dle mého mínění není možné, aby takto fatální následek nastal, aniž byl před ním účastník varován.

Další významnou novelou, která přinesla novinky nejen v oblasti poučovací povinnosti, byla novela provedená zákonem č. 7/2009 Sb. Kromě změn, kterými jsem se zabývala v předcházejících kapitolách, zavedla mj. **následky toho, když se jedna ze stran nedostaví k případnému jednání²⁰¹, aniž by se včas a z důležitého důvodu omluvila** (§ 114c odst. 6 a 7). V případě žalovaného je tímto následkem fikce uznání nároku (pokud nejsou splněny podmínky pro odmítnutí žaloby nebo zastavení řízení), v případě žalobce je to zastavení řízení. O těchto následcích musejí být **poučeni** v předvolání k přípravnému jednání, které musí být doručeno nejméně 20 dnů předem a rovněž jim musí být doručena žaloba. Skopal ve svém článku upozorňuje, že toto ustanovení je převratné v tom, že se tu poprvé zavádí sankce za nečinnost nejen pro žalovaného, ale i pro žalobce.²⁰² V tom lze dle mého názoru tuto úpravu přivítat. Autor si však také klade otázku, zda nejsou zmíněná ustanovení v rozporu se zásadou rovnosti účastníků vyjádřenou v čl. 96 Ústavy a § 18 OSŘ. Upozorňuje při tom na to, že „za stejné pochybení (nedostavení se k nařízenému přípravnému jednání) zavádí zákon pro žalobce a žalovaného zcela jiné sankce a z nich plynoucí důsledky. Zatímco žalovaný je stížen fikcí uznání nároku, na jehož základě lze vydat rozsudek pro uznání, tedy meritorní rozhodnutí, tvořící překážku věci rozsouzené, proti němuž jsou podle ustanovení § 205b o. s. ř. významně omezeny odvolací důvody²⁰³, žalobce je stížen „pouze“ nemeritorním rozhodnutím o zastavení řízení, přičemž je mu vrácen i zaplacený soudní poplatek.“²⁰⁴ Autor proto de lege ferenda navrhuje, aby byla jako sankce za nedostavení se žalovaného k přípravnému jednání zavedena možnost vydat rozsudek pro zmeškání (nikoli rozsudek pro uznání na základě fikce uznání nároku), neboť zatímco v případě rozsudku pro uznání soud hodnotí pouze, zda byly splněny předpoklady pro jeho vydání (§ 153b) a nerozhoduje na základě dokazování²⁰⁵, „v případě rozsudku pro zmeškání hodnotí žalobcova „nesporná“ tvrzení a jím předložené důkazy a na základě tohoto hodnocení teprve rozhodne ve věci samé.“²⁰⁶ I dle mého názoru by bylo vhodnější v daném případě zakotvit

²⁰⁰ BUREŠ. In DRÁPAL, BUREŠ a kol: *Občanský soudní řád...*, s. 794.

²⁰¹ Tyto následky se však neuplatní ve věcech uvedených v § 120 odst. 2, v případě žalovaného navíc ve věcech, v nichž nelze uzavřít a schválit smír (§ 99 odst. 1 a 2), tedy zejména v nesporných řízeních.

²⁰² SKOPAL, Roman. *Nové procesní instituty provedené novelou OSŘ koncentrace řízení* [online]. juristic.cz, 20. června 2009 [cit. 27. září 2010]. Dostupné na <<http://obcanske.juristic.cz/665063/clanek/obcan5>>.

²⁰³ dle § 205b jsou to jen vady uvedené v § 205 odst. 2 písm. a), tj. skutečnosti a důkazy se týkají podmínek řízení, věcné příslušnosti soudu, vyloučení soudce (přisedícího) nebo obsazení soudu, a skutečnosti nebo důkazy, jimiž má být prokázáno, že nebyly splněny předpoklady pro jejich vydání (§ 153a, 153b).

²⁰⁴ tamtéž

²⁰⁵ v. t. usnesení Nejvyššího soudu České republiky ze dne 30. 4. 2001, sp. zn. 20 Cdo 1053/2000.

²⁰⁶ srov. § 153a odst. 1 a § 153b odst. 1 OSŘ

možnost vydání rozsudku pro zmeškání. Zdá se mi nelogické, že sankcí za nedostavení se k prvnímu jednání ve věci je možnost vydání rozsudku pro zmeškání (§ 153b viz níže), zatímco u přípravného jednání lze vydat rozsudek pro uznání. Bureš ve svém Komentáři navrhuje jiné řešení než změnu zákona, když uvádí, že podmínky pro to, aby mohla nastat fikce uznání nároku, by se dle jeho názoru měly vykládat i s ohledem na předpoklady fikce nespornosti žalobcových tvrzení u rozsudku pro zmeškání²⁰⁷, přestože to zákon výslovně nevyžaduje. Je však otázkou, zda soudy budou uvedený názor respektovat, proto se domnívám, že vhodnější by bylo provést novelizaci tohoto ustanovení.

Dalším příkladem poučovací povinnosti soudu, která má za cíl varovat účastníka před podobně fatálními následky je **poučení o následcích nedostavení se k prvnímu jednání v souvislosti s možností vydání rozsudku pro zmeškání** (§ 153b odst. 1). Toto poučení bude zpravidla součástí předvolání k jednání. § 153b odst. 1 stanoví, že předvolání musí být doručeno do vlastních rukou²⁰⁸, náhradní doručení však není vyloučeno (na rozdíl od předvolání k přípravnému jednání § 114b odst. 2 in fine). Tudíž je možné, že se účastník ve skutečnosti s obsahem poučení neseznámí, a přesto bude vydán rozsudek pro zmeškání. Zákonost takového postupu potvrzuje i usnesení Nejvyššího soudu ze dne 24. 9. 2003²⁰⁹, z něž vyplývá, že dojde-li k náhradnímu doručení, nebrání skutečnost, že žalovaný ve skutečnosti není poučen o následcích svého nedostavení se k jednání, vydání tohoto druhu rozsudku. Zmíněný postup proto nelze dle Nejvyššího soudu považovat za odnětí možnosti jednat před soudem [která byla dle tehdy účinné úpravy, tedy dle OSŘ před novelou č. 30/2000 Sb., zmatečnostní vadou dle § 237 odst. 1 písm. f), kterou bylo možné uplatnit i v dovolacím řízení na základě § 241 odst. 3 písm. a)]. S tímto názorem Nejvyššího soudu nesouhlasím. Domnívám se, že následky vydání rozsudku pro zmeškání jsou pro žalovaného natolik zásadní, že by bylo žádoucí, aby mu bylo vždy umožněno se s nimi dopředu skutečně seznámit. Souhlasím s dovolatelem, že fikce doručení ještě neznamená fikci poučení²¹⁰.

Poučovací povinnost má soud i **ve vykonávacím řízení**. § 254 odst. 3 stanoví, že „při výkonu rozhodnutí soud poskytuje účastníkům, jakož i dalším osobám, kterých se výkon rozhodnutí týká, poučení o jejich procesních právech a povinnostech“. Toto ustanovení je svým zněním velmi podobné § 5 OSŘ rovněž zakotvujícímu obecnou poučovací povinností. Kdyby toto ustanovení, které bylo zavedeno až novelou č. 30/2000 Sb., v části upravující

²⁰⁷ BUREŠ, Jaroslav. In DRÁPAL, BUREŠ a kol.: *Občanský soudní řád: komentář. I. díl (§ 1 – 200za)*, s. 805.

²⁰⁸ musí se tak stát nejméně deset dnů předem a stejným způsobem i ve stejné lhůtě je třeba doručit žalovanému i žalobu, aby mohly být splněny předpoklady pro vydání tohoto rozsudku (§ 153b odst. 1).

²⁰⁹ Usnesení Nejvyššího soudu České republiky ze dne 24. 9. 2003, sp. zn. 29 Odo 166/2002.

²¹⁰ tamtéž

výkon rozhodnutí chybělo, neznamenalo by to, že soud v tomto typu řízení poučovací povinnost nemá, neboť § 5 je zakotven v části „obecná ustanovení“, která se uplatní ve všech řízeních dle dalších částí OSŘ, a navíc § 254 odst. 1 výslovně stanoví, že „na výkon rozhodnutí se užije ustanovení předcházejících částí, není-li v této části uvedeno jinak“. Proto jsem nejdříve nerozuměla tomu, proč bylo nutné obecnou poučovací povinnost upravit zvlášť pro vykonávací řízení. Potom jsem si však uvědomila, že se od sebe § 5 a § 254 odst. 3 liší v jedné zásadní věci: zatímco § 5 se vztahuje pouze k účastníkům, § 254 odst. 3 upravuje poučovací povinnost i vůči „dalším osobám, kterých se výkon rozhodnutí týká“²¹¹. Možná však stačilo v § 254 odst. 3 říci pouze, že „při výkonu rozhodnutí soud poskytuje poučení i dalším osobám, kterých se výkon rozhodnutí týká“, zbytek tohoto ustanovení je poněkud nadbytečný (protože pouze opakuje to, co vyplývá z § 5), a proto může čtenáře mást. Stejně jako § 5 mluví § 254 odst. 3 pouze o procesních právech a povinnostech, ale dle mého názoru toto omezení neplatí (stejně jako § 5) absolutně. Jak totiž plyne z již zmiňovaného § 254 odst. 1, „na výkon rozhodnutí se užije ustanovení předcházejících částí“, tudíž i tam upravené případy poučovací povinnosti, pokud nestanoví OSŘ v části upravující výkon rozhodnutí jinak. Proto se tu může uplatnit např. i § 118a, který je mnohými považován za úpravu poučování o hmotném právu nebo alespoň poučování vycházejícího z hmotného práva. Ze systematického zařazení i smyslu tohoto ustanovení však vyplývá, že se uplatní pouze při jednání a § 253 odst. 2 pro vykonávací řízení stanoví, že „soud nařídí jednání, jen považuje-li to za nutné nebo stanoví-li to zákon.“ Proto je použití tohoto typu poučení ve vykonávacím řízení omezené. Navíc z povahy poučení dle § 118a vyplývá, že se uplatní, pouze pokud soud provádí dokazování, což nebude ve vykonávacím řízení příliš časté²¹².

²¹¹ viz též DRÁPAL, Ljubomír. In DRÁPAL, BUREŠ a kol.: *Občanský soudní řád...*, s. 2094.

²¹² viz též Usnesení Nejvyššího soudu České republiky ze dne 29. 8. 2001, sp. zn. 20 Cdo 1020/99.

Historický vývoj poučovací povinnosti

Období do roku 1950 – počátky poučovací povinnosti

Poučovací povinnost soudu byla s účinností pro naše území poprvé výslovně upravena v zákoně o soudním řízení v občanských rozepřích právních (civilním řádu soudním - dále též jen ČŘS) z roku 1895 (zákon č. 113/1895 ř. z., účinný od 1. 1. 1898), který v českých zemích díky recepční klauzuli obsažené v článku 2 zákona č. 11 z roku 1918²¹³ zůstal v účinnosti i po vzniku samostatného Československa, a to až do 1. ledna 1951, kdy ho vystřídal zákon o řízení ve věcech občanskoprávních (občanský soudní řád), č. 142/1950 Sb. Civilní řád soudní obsahoval jak obecnou (byť ve značně omezené podobě), tak zvláštní poučovací povinnost soudu.

Obecná poučovací povinnost byla zakotvena v § 432 ČŘS jehož první odstavec zněl: „Soudce má dáti, je-li toho třeba, stranám práva neznalým a advokátem nezastoupeným potřebný návod ku provedení jejich procesních úkonů a poučiti je o právních následcích spojených s jejich jednáními nebo opomenutími.“ Na první pohled to vypadá, že poučovací povinnost soudu byla pojata velmi velkoryse, ale jak ve svém článku poukazuje současný soudce Ústavního soudu Stanislav Balík²¹⁴, toto ustanovení se nepoužilo pro řízení před jinými články soudní soustavy, než byly okresní soudy²¹⁵, přičemž z § 49 zákona č. 111/1895 Sb., o vykonávání moci soudní a o příslušnosti řádných soudů v občanských věcech právních (tzv. jurisdikční normy), vyplývá, že věcná příslušnost okresních soudů v této době byla velmi omezená. Navíc, jak vyplývá ze znění výše zmíněného odstavce, poučovací povinnost se nevztahovala na účastníky, kteří byli zastoupeni advokátem nebo byli právně vzdělaní.

Jedním z ustanovení, ve kterém lze najít zárodek zvláštní poučovací povinnosti, byl § 182 odst. 2²¹⁶. Ze systematiky ČŘS vyplývá, že se toto ustanovení vztahuje k ústnímu

²¹³ „Veškeré dosavadní zemské a říšské zákony a nařízení zůstávají prozatím v platnosti.“

²¹⁴ tamtéž

²¹⁵ To vyplývá ze skutečnosti, že daný paragraf najdeme v části třetí ČŘS, která upravuje řízení právě před okresními soudy (jak vyplývá přímo z názvu této části). Navíc, jak také plyne ze zmíněného ustanovení a jak se dále zmíním v hlavním textu, tato poučovací povinnost se neuplatnila v případech, kdy byl účastník právně zastoupen, přičemž § 27 ČŘS vymezoval případy povinného zastoupení advokátem tak, že se vztahovalo s výjimkou taxativně uvedených případů na všechna řízení před sborovými soudy první stolice, před samosoudci, kteří jsou povoláni u těchto sborových soudů k výkonu soudní pravomoci a před všemi soudy vyšší stolice, a „před sborové soudy první stolice náležejí [m. j.] všechny občanské právní rozepře, které nejsou přikázány soudům okresním“. (§ 50 jurisdikční normy), takže vylučovací metodou dojdeme k tomu, že právní zastoupení nebylo povinné v zásadě pouze před okresními soudy, tudíž jen v řízení u těchto soudů se mohla uplatnit poučovací povinnost dle § 432 ČŘS (pokud se nenechal účastník právně zastoupit dobrovolně).

²¹⁶ „Když se některá strana ve svém přednesu uchýlí od obsahu přípravného podání, jež učinila, nebo když se přednesy stran nesrovnávají s procesními spisy, k nimž jest přihlížeti jinak z úřední povinnosti, má předseda na to upozorniti. Rovněž má vytknouti pochybnosti, které tu jsou o věcech, k nimž nutno hleděti z úřední povinnosti.“

jednání v řízení ve všech člancích soudní soustavy (na rozdíl od § 432, který upravuje tento institut pouze v rámci řízení před okresními soudy) a rovněž se vztahuje jak na strany zastoupené advokátem, tak na ty, jež se hájí samy (srov. § 432 – viz dále). Jak plyne ze znění daného ustanovení, obsahem tohoto poučení bylo pouze upozornění, že se strana odchýlila od dosavadních skutkových zjištění soudu. Jak říká ve svém článku Svoboda²¹⁷, toto ustanovení lze považovat za předchůdce dnešního poučení vycházejícího z hmotného práva dle § 118a odst. 1–3 občanského soudního řádu, na rozdíl od OSŘ však v ČRS chybí poučení o následcích nesplnění povinnosti důkazní a povinnosti tvrzení.

V § 435 ČRS je upravena poučovací povinnost soudu ve vztahu k vadám žaloby, tedy předchůdce dnešního § 43 OSŘ. Odstavec první tohoto paragrafu zní: „Jestliže by písemně podaná žaloba podle mínění soudce potřebovala v některém směru doplnění nebo vysvětlení, nebo jsou-li pochybnosti o tom, má-li být řízení zavedeno, má soudce dáti žalobci, není-li zastoupen advokátem, před vyřízením žaloby potřebný návod ku příslušným doplněním nebo opravám.”

Druhý odstavec paragrafu 435 je *lex specialis* vůči prvnímu, neboť se vztahuje pouze na případy, kdy byla žaloba daná ústně do protokolu²¹⁸. Zde upravená poučovací povinnost se týká případů, které jsou v tomto ustanovení konkrétně specifikovány, a to za prvé, když se žaloba „jeví nepřipustnou” z těchto důvodů: pro nepřipustnost pořadu práva²¹⁹, pro nepřipustnost soudu, pro nedostatek osobního oprávnění k žalobě nebo pro nedostatek procesní způsobilosti žalovaného. V těchto případech § 435 odst. 2 speciálně stanovil formu poučení, a to tak, že má být poskytnuto primárně ústně a pouze na žádost písemně. V případech poučení, na které se nevztahuje tento odstavec, není forma poučení zákonem výslovně stanovena, z logiky věci lze však zřejmě dovodit, že bylo poskytováno většinou písemně (i vzhledem k tehdy obecně platné zásadě písemnosti řízení), a účelem speciálního ustanovení v odstavci 2 předepisujícího přednostně ústní formu zřejmě bylo, aby se s obsahem poučení mohli seznámit případně i negramotní občané²²⁰.

Uvedený paragraf dále upravuje postup v situacích, kdy je žaloba dle názoru soudu „zřejmě neodůvodněná”, to znamená, že nešlo o nesplnění jejích formálních náležitostí, ale o její obsah. Soud se tu tedy ještě před zahájením řízení zabýval meritem věci, což je trochu

²¹⁷ SVOBODA: *Dokazování*, s. 297-298.

²¹⁸ To bylo dle § 434 ČRS umožněno pouze stranám nezastoupeným advokátem, takže tu vlastně platí stejné omezení jako v případě prvního odstavce § 435.

²¹⁹ tj. věc nebylo možno projednat v občanském soudním řízení

²²⁰ To souvisí se skutečností, že se toto ustanovení vztahuje pouze na případy, kdy je žaloba podaná ústně do protokolu, přičemž toto „privilegium“ je dle § 434 uděleno výhradně účastníkům nezastoupeným advokátem, což byli logicky zejména lidé, kteří si advokáta nemohli dovolit, tedy lidé chudí, a tudíž i nevzdělání.

kontroverzní. V současnosti u nás platném občanském soudním řádu je takovéto předběžné hodnocení možnosti úspěchu účastníka ze strany soudu možné pouze u řízení o dovolání, které může soud dle § 243b odst. 1 odmítnout, pokud je považuje za „zjevně bezdůvodné“. V § 435 odst. 2 ČŘS se však nepíše o odmítnutí takového podání, ale je tu stanoveno, že v případě „zřejmě neodůvodněné“ žaloby „budiž dáno žalobci ústně přiměřené poučení“, pravděpodobně s cílem ho od podání žaloby odradit. Zřejmě aby toto ustanovení nemohlo být soudy zneužíváno, stanoví však hned další věta, že „sepsání žaloby... nesmí býti odepřeno, trvá-li žalobce přes poučení na protokolování“.

Za předchůdce (sui genesis) dnešního § 43 OSŘ lze dle názoru Balíka²²¹ považovat také § 6 ČŘS, který upravoval situace, kdy nebyly naplněny některé podmínky řízení, mj. nedostatek procesní způsobilosti, a tento nedostatek byl odstranitelný. V tomto případě měl soud „uděliti příkazy“ (což lze zřejmě chápat jako poskytnutí poučení) potřebné k odstranění tohoto nedostatku a stanovit k tomu účastníkovi lhůtu. Pokud hodnotíme pouze text zákona, dojdeme k závěru, že toto ustanovení má blíže dnešnímu § 104 odst. 2 první věta, který také stanoví postup v případě, že nastane nedostatek podmínek řízení, který lze napravit, a to tak, že soud má k odstranění učinit „vhodná opatření“. Z dobové judikatury však vyplývá, že se tímto postupem někdy řešil i nedostatek způsobilosti být účastníkem řízení (tedy způsobilost být nositelem procesních práv a povinností²²²)²²³, který se dnes navíc (na rozdíl od pouhého nedostatku procesní způsobilosti²²⁴) považuje za neodstranitelný nedostatek podmínek řízení²²⁵ vedoucí automaticky k zastavení řízení (§ 104 odst. 1 OSŘ). Proto je správnost tohoto postupu v případě nedostatku způsobilosti být účastníkem řízení sporná. Jisté je nutné rozlišovat mezi vadami žaloby a nedostatky podmínek řízení, jak říká i současný

²²¹ BALÍK: *Advokátské spory a...*, s. 424.

²²² WINTEROVÁ a kol.: *Civilní právo...*, s. 144.

²²³ např. Sb. n. s. civ. 2758: „Žalována-li pozůstalost, nelze žalobu řídit pouze proti některému z více dědiců jako zástupci pozůstalosti. Stalo-li se tak přece, jest postupovati podle § 6 ČŘS.“ (HORA: *Civilní řád soudní a...*, s. 365) nebo Sb. n. s. 2158: „Při lesním společenstvu nejde o právnickou osobu, nýbrž o spoluvlastnictví podle § 825 obč. z. Žalovalo-li společenstvo jako takové a nikoli jednotliví jeho členové, jest je vyzvat k opravě žaloby.“ (HORA: *Civilní řád soudní a...*, s. 360). Zde šlo tedy dokonce o způsobilost žalobce být účastníkem řízení, což vytváří absurdní situaci, kdy soud poučuje žalobce, který z hlediska práva ani není subjektem, o tom, že nemá právní subjektivitu. U tohoto judikátu bych ještě ráda zdůraznila, že je v Komentáři zařazen pod § 6, a nikoli k § 435, který obecně upravuje poučení soudu směřující k opravě vad žaloby (viz výše).

²²⁴ tj. způsobilost vykonávat samostatně procesní úkony, resp. samostatně před soudem jednat (WINTEROVÁ a kol.: *Civilní právo...*, s. 145.)

ČŘS ji stejně jako dnešní OSŘ odvozuje z hmotného (konkrétně občanského) práva:

§ 1 ČŘS: „Každý jest potud způsobilý jednati samostatně před soudem jako strana (způsobilost procesní), pokud se může samostatně platně zavazovati...“ srov. § 20 odst. 1 OSŘ: „Každý může před soudem jako účastník samostatně jednat (procesní způsobilost) v tom rozsahu, v jakém má způsobilost vlastními úkony nabývat práv a brát na sebe povinnosti.“

Způsobilost být účastníkem řízení ČŘS neupravuje, dá se však předpokládat, že jí stejně jako v současné úpravě (§ 20 odst. 1 OSŘ) disponoval ten, kdo měl způsobilost být nositelem práv a povinností (opět dle hmotného práva).

²²⁵ WINTEROVÁ a kol.: *Civilní právo...*, s. 145.

Nejvyšší soud např. ve svém usnesení ze dne 9. 3. 2004, sp. zn. 22 Cdo 18/2004. Na druhou stranu Ústavní soud v několika případech konstatoval, že nelze takto formalisticky argumentovat v případech, kdy by tím bylo ohroženo právo na spravedlivý proces, a tudíž je dle jeho názoru obecný soud v těchto případech povinen umožnit účastníkovi žalobu opravit i v případech, kdy byl jako žalovaný označen „subjekt“, který ve skutečnosti neexistuje, i když bez konkrétního uvedení, kdo má být žalovaným²²⁶. Blíže se touto problematikou zabývám v kapitole „3.2.1 Poučovací povinnost při odstraňování vad podání (§ 43 OSŘ)“.

Civilní řád soudní obsahuje ustanovení o poučovací povinnosti také v souvislosti s odvolacím řízením. Je to v první řadě § 465 odst. 3²²⁷, který se však uplatnil pouze „na místech, v nichž nesídlí alespoň dva advokáti“ a strana z toho důvodu podává odvolání ústně do protokolu. V tomto případě měl soud „stranu zvláště vyzvati, aby přesně udala odvolací důvody, aby učinila určitý odvolací návrh, jakož i aby uvedla okolnosti a důkazy, jež míní pro odvolací důvody nově přednésti, a má ji poučiti o právních následcích, jež nastanou, když tyto údaje opomene učiniti.“ Tato poučovací povinnost tedy zahrnovala za prvé pomoc se sestavováním odvolání (kde soud musel do značné míry suplovat chybějícího advokáta²²⁸, což bychom dnes považovali za porušování zásady rovnosti) a za druhé poučení o právních následcích nesplnění náležitostí odvolání.

Mám-li shrnout význam ČRS z hlediska úpravy poučovací povinnosti, je třeba konstatovat, že je to první kodex svého druhu na našem území, kde byl tento institut upraven²²⁹. Stejně jako pozdější úpravy zde již byla zakotvena jak poučovací povinnost obecná, tak zvláštní; použitelnost obecné poučovací povinnosti však byla omezena jak z hlediska článku soudní soustavy, kde se mohla uplatnit, tak z hlediska subjektů, které z ní byly oprávněny. Co se týče případů zvláštní poučovací povinnosti, najdeme tu již mj. i poučení o vadách žaloby, které však bylo poskytováno pouze účastníkům nezastoupeným

²²⁶ např. nález Ústavního soudu České republiky ze dne 5. 8. 2004, sp. zn. II. ÚS 73/03., nález Ústavního soudu České republiky ze dne 27. 10. 1995, sp. zn. IV. ÚS 41/95.

²²⁷ „Soudce, jenž sepisuje protokol, má stranu zvláště vyzvati, aby přesně udala odvolací důvody, aby učinila určitý odvolací návrh, jakož i aby uvedla okolnosti a důkazy, jež míní pro odvolací důvody nově přednésti, a má ji poučiti o právních následcích, jež nastanou, když tyto údaje opomene učiniti.“

²²⁸ Toto pojetí poučovací povinnosti mi připomíná koncepci obecné poučovací povinnosti dle OSŘ z roku 1963 v původním znění, kdy soud měl rovněž pomáhat účastníkům při uplatnění jejich práv a dbát o to, aby nikdo pro nedostatek právních znalostí neutrpěl újmu. Tuto poučovací povinnost měl však soud dle této úpravy vůči všem účastníkům, zatímco v ČRS se výše zmíněná poučovací povinnost uplatňovala pouze ve výjimečných případech – „na místech, v nichž nesídlí alespoň dva advokáti“, což bylo zřejmě zejména v odlehklých a chudých oblastech, takže soud měl tuto poučovací povinnost zejména vůči nevzdělaným a nemajetným občanům. Je však otázkou, zda toto zvláštní ustanovení mělo i své sociální zdůvodnění, nebo bylo tedy zavedeno pouze z praktických důvodů. Je totiž víc než pravděpodobné, že chudí a nevzdělaní občané jistě často žili i v oblastech s větším výskytem advokátů než dva.

²²⁹ V Obecném soudním řádu civilním (Allgemeine Gerichtsordnung) Z roku 1781, který byl první ucelenou kodifikací civilního procesu na našem území (SCHELLEOVÁ, Ilona, SCHELLE, Karel. Vývoj civilního procesu. *Všehrd: časopis spolku českých právníků*. 1998, roč. 29, č. 1, s. 17), upravena nebyla.

advokátem, nebo i zárodek poučení vycházejícího z hmotného práva (ohledně povinnosti tvrzení a povinnosti důkazní). V pozdějších právních předpisech byla úprava poučovací povinnosti ještě značně rozšířena, a to jak z hlediska osobního (komu bylo poučení poskytováno), tak z hlediska případů, v nichž se poučení poskytovalo, a rovněž z hlediska rozsahu poskytovaného poučení

Období 1951-1964 - úprava poučovací povinnosti dle občanského soudního řádu z roku 1950

Tento občanský soudní řád byl přijat dva roky po komunistickém převratu z února 1948, tedy v roce 1950, v rámci tzv. právníkové dvouletky, aby nahradil Civilní řád soudní, jenž byl v účinnosti rovných 53 let (1. 1. 1898 – 1. 1. 1951) a již nevyhovoval novým společenským podmínkám.

Základním a obecným ustanovením zabývajícím se poučovací povinností soudu byl § 7, který byl uvozen rubrikou „Návod a poučení účastníků“. Tyto dva pojmy je třeba rozlišovat. Dobový komentář k občanskému soudnímu řádu definuje návod jako „vysvětlení, jaký úkon je vhodné a možné podle zákona učinit a jak by měl být tedy proveden, aby byl v souladu se zákonem“²³⁰ a poučení jako „objasnění toho, jaké právní následky by mělo provedení úkonu vysvětlovaného v návodu nebo provedení toho či onoho možného úkonu a právní následky jaké by nastaly, kdyby v návodu vysvětlený úkon neprovedl nebo neprovedl žádný z možných úkonů.“²³¹ Z uvedeného vyplývá, že zejména existencí institutu návodu byla značně oslabena zásada projednací a dispoziční, což je zřejmě důvod, proč tento institut v účinném OSŘ již nenajdeme.

Pokud jde o samotný text citovaného paragrafu, ten zní: „soud dává pracujícím potřebný návod k provedení jejich úkonů u soudu, poučuje je o právních následcích spojených s těmito úkony nebo s jejich opomenutím a dbá všestranně o to, aby pro nedostatek všeobecného nebo právníkého vzdělání neutrpěli újmu na svých právech.“ Vidíme, že v OSŘ z roku 1950 existuje rozpor v označení osob, vůči nimž poučení směřuje, jelikož zatímco rubrika používá pojem „účastníci“, v samotném textu paragrafu se mluví o „pracujících“. Je tedy otázkou, zda se má slovo „pracující“ vykládat extenzivně, tedy ve významu „účastník“, anebo doslova. Z důvodové zprávy k zákonu vyplývá, že pojem „pracující“ tu byl použit

²³⁰ RUBEŠ a kol.: *Komentář k občanskému...*, s. 126.

²³¹ tamtéž

záměrně.²³² Lze z ní však dovodit, že by zřejmě nebyl na místě příliš restriktivní výklad pojmu „pracující“ v tom smyslu, že by pod něj nespádali např. všichni lidé, kteří nepracovali z důvodu vysokého věku (důchodci) nebo dlouhodobé nemoci (invalidé). Spíše tímto pojmem měl na mysli příslušníky dělnické třídy v širším smyslu. Soudní praxe dovodila, že „soud nemá poučovací povinnost vůči účastníku, který je třídním nepřítelem lidově demokratického zřízení.“²³³ Je pozoruhodné, že v dalších ustanoveních, která upravují poučovací povinnost soudu (tzv. zvláštní poučovací povinnost), se již termín „pracující“ nepoužívá, z čehož tehdejší soudní praxe vyvodila, že zvláštní poučovací povinnost má soud na rozdíl od té obecné i vůči tomu, kdo není „pracujícím“²³⁴. Právní věda, zřejmě z výkladu pojmu „pracující“, vyvodila i to, že poučení nenáleží účastníkům, kteří jsou sami advokáty²³⁵ (podle mého názoru by pak bylo logické sem zahrnout i jiné právnické profese).

Dále se poučení neposkytuje advokátům účastníků (na rozdíl od jiných zmocněnců než advokátů), avšak s výjimkou případu, kdy advokát podává „zřejmě protizákonný návrh“ – tehdy ho má soud na tuto skutečnost upozornit²³⁶. Ještě je třeba podotknout, že účastníkům, kteří jsou zastoupeni advokáty, se podle tohoto Komentáře poučení poskytuje, pouze pokud s nimi jedná soud osobně, byť třeba za přítomnosti advokáta.²³⁷ Z výše uvedeného výkladu vyplývá, že okruh poučovaných osob byl podobný jako dle § 432 ČRS („strany nezastoupené a práva neznalé“), oproti tomuto ustanovení se však uplatní v řízení před soudy všech článků soudní soustavy a není vázáno jen na strany řízení, resp. účastníky.

Zcela novou je rovněž formulace obsažená v § 7, že soud „dbá všestranně o to, aby [účastníci] pro nedostatek všeobecného nebo právnického vzdělání neutrpěli újmu na svých právech.“ Důvodová zpráva toto ustanovení vysvětlovala a dále rozváděla tak, že „občan nesmí být poškozen jenom proto, že nemá dostatečné všeobecné vzdělání, ať školní nebo mimoškolní, či odborné právnické vědomosti. Stejně ovšem nesmí být poškozen jenom proto, že je nemocen, starý nebo neplnoletý.“ V této souvislosti je významné i ustanovení § 1 odst. 2 cit. zák., které praví, že „při provádění ... úkonů postupuje soud bez zbytečných formalit.“ Tyto myšlenky jsou jistě vznešené, jejich aplikace v praxi byla však z dnešního pohledu

²³² V ní se uvádí: „Buržoazní soud byl v podstatě namířen proti dělnické třídě a proti pracujícím masám. Lidově demokratický soud naopak hájí zájmy dělnické třídy a pracujícího lidu, o něž lidově demokratické zřízení opírá svou moc. V souladu s touto třídní funkcí **pomáhá lidově demokratický soud každému příslušníku pracujících mas, kdykoli je toho třeba, při uplatňování jeho práv a jeho oprávněných zájmů.** Informuje ho především o jeho procesních právech a procesních povinnostech.“

²³³ RUBEŠ a kol.: *Komentář k občanskému...*, s. 125.

²³⁴ tamtéž, s. 125-126.

²³⁵ tamtéž, s. 125

²³⁶ tamtéž

²³⁷ tamtéž

mnohdy kontroverzní, neboť takto pojatá poučovací povinnost prakticky neznala hranic, což vedlo k tomu, že soudce často nahrazoval oběma procesním stranám (pokud byly obě „pracující“) advokáta, čímž se ocitl ve značně schizofrenní situaci, a bylo velmi obtížné hodnotit, zda byla zachována zásada rovnosti účastníků a nestrannosti soudu. Nepovažuji však za zcela nejšťastnější příklad porušení této zásady poučení o možnosti uplatnit námitku promlčení (jakožto poučení o hmotném právu)²³⁸, jak uvádějí někteří autoři²³⁹. Podle mého názoru je nepřipustné, aby byl výsledek sporu závislý jen na tom, zda si účastník uvědomí, že má uplatnit tuto námitku.²⁴⁰ A co se týče poučování o hmotném právu, ztotožňuji se s názorem vyjádřeným např. v Komentáři z nakladatelství Wolters Kluwer pod § 5 OSŘ, že hranice mezi přípustným a nepřipustným poučením by neměla nespočívat v rozlišování práv hmotných a procesních, ale mělo by rozhodovat kritérium nestrannosti.²⁴¹ Spornějším se mi jeví dobový výklad, podle kterého má soud upozorňovat advokáta, že podává (dle názoru soudu) zřejmě protizákonný návrh²⁴², neboť tímto docházelo k nepřipustnému narušení do zásady dispoziční²⁴³, která je pro sporné řízení příznačná.

Vedle obecné poučovací povinnosti najdeme v OSŘ z roku 1950 i mnoho ustanovení upravujících zvláštní poučovací povinnost, mj. § 45 odst. 1, kde byla upravena poučovací povinnost ohledně vad podání. Toto ustanovení znělo: „Předseda senátu se stará o odstranění vad písemných podání. Nelze-li vady odstranit jinak, vrátí podání účastníkovi, aby podle pokynu vady v přiměřené lhůtě odstranil, a poučí ho o následcích spojených s jejich neodstraněním. Oproti předchozí úpravě je zde tedy zakotveno i poučení o tom, jaké následky bude mít, když podatel nebude tyto pokyny, resp. návod soudu respektovat a podání řádně a včas neopraví a vada brání „věcnému vyřízení písemného podání“. Tato změna je jistě žádoucí, neboť posiluje u účastníka vědomí vlastní odpovědnosti za výsledek řízení

²³⁸ které text § 7 výslovně nedovoluje ani nezakazuje – srovnej výše

²³⁹ BUREŠ, Jaroslav, DRÁPAL, Ljubomír. Co se změnilo na poučovací povinnosti soudu v občanském soudním řízení?. *Právní praxe*, 1994, č. 9, s. 532.

srov. též důvodová zpráva k novele č. 519/1991 (komentář k § 5)

²⁴⁰ Podle mého názoru by bylo žádoucí zrušit institut promlčení a zachovat pouze prekluzi, k níž musí soud přihlížet z úřední povinnosti, popř. spojit s promlčením účinek zániku práva jako u prekluze, čímž by se předešlo případným sporům okolo poučování o námitce promlčení. Souhlasím s názorem Mgr. Baudyše, že dnešní koncepce institutu promlčení nutí soudy vědomě lhát. „Podle této koncepce totiž ve výroku musí soud prohlásit jménem republiky, že promlčené právo tu není, ač každý ví, že promlčené tu právo je, ale pouze v oslabené formě.“ (BAUDYŠ, Petr. Promlčení – oslabení nebo zánik práva?. *Právní rozhledy*, 2002, č. 7, s. 330.)

²⁴¹ MACKOVÁ, LAVICKÝ. In DAVID a kol.: *Občanský soudní řád...*, s. 11.

²⁴² RUBEŠ a kol.: *Komentář k občanskému...*, s. 125.

²⁴³ Jak uvádí Winterová, zásada dispoziční znamená, že „procesní iniciativa je dána do rukou účastníků, nikoli soudu, nebo jiných subjektů. Je založena na ideji právního zájmu, to znamená, že iniciativu má ten, kdo uplatňuje či brání svůj vlastní právní zájem.“ (WINTEROVÁ a kol.: *Civilní právo...*, s. 76.)

a motivuje jej k respektování pokynů soudu. Zřejmě proto najdeme tento druh poučení i v současné právní úpravě (§ 43 z. č. 99/1963, občanský soudní řád).

Zajímavá je poučovací povinnost dle § 78 odst. 2: „Vyzve-li soud účastníka, aby se vyjádřil o určitém návrhu, může připojit doložku, že nevyjádří-li se účastník v určené lhůtě, bude se předpokládat jeho souhlas.“ Toto ustanovení vyvolává podezření, že odporuje tehdy prosazované zásadě materiální pravdy a připomíná současný § 114b, kde je upravena kvalifikovaná výzva soudu k vyjádření k žalobě. V případě, že žalovaný této výzvě nevyhoví, nastane dle odst. 3 tohoto paragrafu fikce uznání nároku (o čemž musí být žalovaný samozřejmě předem poučen). V dobovém Komentáři k občanskému soudnímu řádu se však dozvíme, že § 78 odst. 2 OSŘ z roku 1950 byl interpretován jinak: „V zákoně není řečeno, zda návrhem, o kterém se má účastník vyjádřit, možno rozumět i návrh učiněný ve věci samé, či jen jiné návrhy významné s hlediska procesně právního. ... V postatě možno říci, že ustanovení § 78 odst. 2 lze použít tam, kde účastník má být slyšen o jednoduchých návrzích, týkajících se spíše jen postupu a úpravy řízení a nikoliv tam, kde by se účastník měl vyjadřovat přímo o existenci či neexistenci návrhem uplatněného nároku²⁴⁴ ... Slyšení účastníka podle § 78 odst. 2 nebude zajisté možno použít ani k tomu, aby soud podle tohoto ustanovení předpokládaným souhlasem si získal základy svého skutkového zjištění, neboť to by bylo přímo proti zásadě materiální pravdy²⁴⁵.“

Závěrem je nutno upozornit, že podstatnější změny v pojetí poučovací povinnosti po roce 1950 než samotná zákonná úprava přinesla právní teorie a judikatura, které vykládaly text zákona dosti pružně, což se projevilo např. ve vymezení subjektů, jimž náleží poučení, a rozsahu poučení v tom smyslu, že bylo v některých případech přípustné i poučení o hmotném právu (např. o námitce promlčení). To, co autoři v této době ještě pouze tušili a naznačovali, se za účinnosti OSŘ z roku 1963 často již (zřejmě i díky ustálené soudní praxi) považovalo za samozřejmost.

²⁴⁴ RUBEŠ a kol.: *Komentář k občanskému...*, s. 379.

²⁴⁵ tamtéž

Období 1964-1992 - úprava poučovací povinnosti dle občanského soudního řádu z roku 1963 do účinnosti novely č. 519/1991 Sb.

V roce 1963 byl přijat nový občanský soudní řád s účinností od 1. 4. 1964 v reakci na přijetí nové ústavy, Ústavy Československé socialistické republiky z roku 1960, která v preambuli (část „Prohlášení“) konstatovala: „Socialismus v naší vlasti zvítězil!“ Těmto (údajně) novým společenským podmínkám bylo třeba přizpůsobit právní řád, a proto byly opět zhruba po deseti letech přijaty nové základní kodexy všech právních odvětví včetně občanského soudního řádu. Tento zákoník je v účinnosti dodnes, kvůli mnoha novelám však ve značně pozměněném znění.

Obecným ustanovením upravujícím poučovací povinnost je v tomto zákoně § 5, který v původním znění stanovil: „Soudy poskytují občanům i organizacím poučení o jejich právech a povinnostech, pomáhají jim při uplatnění jejich práv a dbají všestranně o to, aby nikdo pro nedostatek právních znalostí neutrpěl újmu.“ Když porovnáme text tohoto ustanovení s § 7 OSŘ z roku 1950, dojdeme k závěru, že se liší ve vymezení okruhu poučovaných. Zatímco v roce 1950 to byli účastníci, resp. „pracující“, v roce 1963 to jsou „občané a organizace“, dnes bychom řekli fyzické a právnické osoby. Občanský soudní řád v souvislosti s poučovací povinností tedy poprvé výslovně zmiňuje právnické osoby, tehdy nazývané organizace, resp. socialistické organizace²⁴⁶. Tento pojem na rozdíl od roku 1950 zahrnoval všechny tehdy existující právnické osoby, neboť občanský zákoník v tehdy účinném znění s jiným typem právnických osob již nepočítal²⁴⁷ (zřejmě proto, že dle preambule ústavy z roku 1960 socialismus v naší zemi již zvítězil, jak jsem již zmínila výše).

Je zajímavé, že zákonodárce v § 5 OSŘ pro vymezení procesních subjektů použil výrazů používaných ve hmotném právu – „občané a organizace“ (tedy v podstatě fyzické a právnické osoby) namísto procesněprávního pojmu „účastníci řízení“. Vymezení účastníků obsahoval § 19: „Způsobilost být účastníkem řízení má ten, kdo má způsobilost mít práva a povinnosti; jinak jen ten, komu ji zákon přiznává.“ Kdo má způsobilost mít práva a povinnosti, tedy právní subjektivitu, v té době upravoval již z. č. 40/1964 Sb., občanský zákoník, který nabyl účinnosti stejný den jako OSŘ, tedy 1. 4. 1964²⁴⁸. Dle jeho § 19 v původním znění „socialistické organizace vystupují v občanskoprávních vztazích svým jménem a mají majetkovou odpovědnost z těchto vztahů vyplývající...“, jinými slovy mají

²⁴⁶ Dle § 18 zákona č. 40/1964, občanský zákoník, v původním znění jimi byly „státní, družstevní a společenské organizace, jakož i jiné organizace, jejichž činnost přispívá k rozvoji socialistických vztahů.“

²⁴⁷ srov. § 18 a násl. z. č. 40/1964, občanský zákoník, v původním znění.

²⁴⁸ srov. § 510, dnes 880 z. č. 40/1964 Sb., občanský zákoník.

právní subjektivitu²⁴⁹, tudíž nebylo nutné právnické osoby v § 7 OSŘ výslovně zmiňovat a stačilo použít univerzálního pojmu „účastník řízení“. Navíc takto vznikala interpretační problém, zda se mohla poučovací povinnost dle § 5 vztahovat i na jiné subjekty vystupující před soudem, než jsou účastníci. Prof. Macur v Komentáři z roku 1985 dovozuje, že soud má poučovací povinnost vůči vedlejšímu účastníkovi, neboť ten pomáhá hlavnímu účastníkovi k vítězství ve sporu, nemá ji však např. vůči prokurátorovi²⁵⁰ nebo národnímu výboru²⁵¹, který podal návrh na zahájení řízení nebo do řízení vstoupil, neboť nikdo z nich nemůže utrpět občanským soudním řízením újmu na svých právech, což však samozřejmě neplatilo, pokud byl národní výbor přímo účastníkem řízení²⁵². Vycházel při tom zřejmě z faktu, že účelem obecné poučovací povinnosti bylo dle poslední věty § 5 to, aby nikdo v důsledku nedostatku právních znalostí neutrpěl újmu na svých právech.²⁵³ Vůči osobám, které zájem na výsledku řízení nemají (svědkům, znalcům, tlumočnickům nebo třetí osobě zúčastněné na řízení), měl soud v zákonem stanovených případech pouze zvláštní poučovací povinnost, která tuto funkci postrádá.²⁵⁴

Jak upozorňují také Bureš a Drápal ve svém článku²⁵⁵, dalším rysem změny ve vymezení subjektů oprávněných z poučovací povinnosti je, že oproti OSŘ z roku 1950 tu chybí třídní aspekt (subjekt oprávněný z poučovací povinnosti již není vymezen jako „pracující“), což znamená, že poučení se mělo při doslovném výkladu zákona poskytovat např. i „třídnímu nepříteli“. Zřejmě zákonodárce vycházel z přesvědčení, že socialismus již v naší zemi zvítězil (viz preambule tzv. socialistické ústavy), takže nebylo již třeba podporovat třídní boj a někoho z(ne)výhodňovat. Se zmizením pojmu „pracující“ souvisí i fakt, že na rozdíl od předcházejícího OSŘ se mělo poučení poskytovat všem bez ohledu na to, zda mají právnické vzdělání, a to jak účastníkům, tak jejich zákonným zástupcům i zmocněncům včetně advokátů. Dobový komentář to zdůvodňuje takto: „I v případech, kdy účastník nebo jeho zástupce je odborně vzdělaným právníkem, může nastat situace, že jde o právníka specializovaného v jiné než justiční oblasti, který nemá plné předpoklady k tomu, aby sám vyřešil určitou právní otázku spojenou s projednáváním příslušné věci. Proto i přesto,

²⁴⁹ způsobilost „občanů“, tedy fyzických osob, mít práva a povinnosti vyplývala z § 7 OZ

²⁵⁰ § 35 odst. 1: „Má-li prokurátor za to, že to vyžaduje zájem společnosti nebo ochrana práv občanů, může podat návrh na zahájení řízení nebo může kdykoli do řízení vstoupit.“

²⁵¹ § 32: „Má-li národní výbor za to, že to vyžaduje zájem společnosti, může podat návrh na zahájení řízení nebo může kdykoli do řízení vstoupit. Návrh na zahájení řízení však nemůže podat, jde-li o ryze osobní právo občana.“

²⁵² MACUR, Josef. In HANDL, Vlastimil, RUBEŠ, Josef a kol. *Občanský soudní řád: Komentář. I. díl.* 1. vydání. Praha: Panorama, 1985, s. 49.

²⁵³ tamtéž

²⁵⁴ tamtéž

²⁵⁵ BUREŠ, DRÁPAL: *Co se změnilo...*, s. 533.

že účastník nebo jeho zástupce má odborné právnické vzdělání, může být účastník ohrožen újmou pro nedostatek právních znalostí. Konečně i v případě zastoupení advokátem může např. z důvodu nepozornosti vzniknout situace, kdy je žádoucí uplatnění poučovací povinnosti soudu (např. o promlčení určitého nároku).²⁵⁶ Autor zde zřejmě vycházel z požadavku zákona, aby soudy dbaly „všestranně o to, aby nikdo pro nedostatek právních znalostí neutrpěl újmu“ (§ 5 OSŘ v původním znění, poslední věta). Z těchto citací vyplývá, že v té době převládalo značně ochranné pojetí role soudu, o němž by se dalo říci totéž, co jsem psala v předchozí kapitole o formulaci, že soud „dbá všestranně o to, aby pro nedostatek všeobecného nebo právnického vzdělání neutrpěli [pracující] újmu na svých právech“ (§ 7 OSŘ z roku 1950, poslední věta). Jak opět poukazují i Bureš a Drápal ve svém článku, obě tyto formulace představovaly „cíl, který měl soud sledovat poskytováním poučení a pomoci účastníkům“²⁵⁷, obsahuje tedy spíše teleologickou normu.

Další změnou oproti OSŘ z roku 1950 bylo, že se zde již oproti předchozím úpravám obecné poučovací povinnosti nevyskytuje slovo „návod“. Objevuje se tu však formulace, že soudy „pomáhají [občanům a organizacím] při uplatnění jejich práv“, což je v podstatě totéž, jako když měly poskytovat „vysvětlení, jaký úkon je vhodné a možné podle zákona učinit a jak by měl být tedy proveden, aby byl v souladu se zákonem“²⁵⁸, což byla definice návodu dle Komentáře k OSŘ z roku 1950. Autoři komentáře k OSŘ pocházejícímu z roku 1963 dokonce definují pomoc jako „vysvětlení, které procesní úkony by měli [účastníci] podle zákona provést a jakým způsobem, aby odpovídaly zákonu“²⁵⁹, tedy prakticky totožně s dřívější definicí návodu. Šlo tedy ve skutečnosti o změnu pouze terminologickou. Jediným rozdílem mezi těmito definicemi bylo, že ve vymezení pojmu „pomoc“ dle komentáře k OSŘ přijatému v roce 1963 se mluví pouze o procesních úkonech. Jak ovšem vyplývá hned z následujícího odstavce tohoto Komentáře²⁶⁰, zahrnovaly se sem i úkony vycházející z hmotněprávní úpravy a mající hmotněprávní důsledky, např. již zmíněná námitka promlčení. Poučování v podstatě o hmotném právu se tedy uplatňovalo v mnohem více případech než v době účinnosti OSŘ z roku 1950 a stalo se běžnou praxí. Zejména poučení o možnosti uplatnit námitku promlčení se stalo v současnosti často opakovaným příkladem nepřipustného poučení. I důvodová zpráva k novele OSŘ č. 519/1991 Sb. K § 5 uváděla: „Dosavadní formulace poučovací povinnosti vedla k závěru, že je třeba účastníky poučit např.

²⁵⁶ MACUR, Josef. In HANDL, RUBEŠ a kol.: *Občanský soudní...*, s. 48.

²⁵⁷ BUREŠ, DRÁPAL: *Co se změnilo...*, s. 534.

²⁵⁸ RUBEŠ a kol.: *Komentář k občanskému...*, s. 126.

²⁵⁹ MACUR, Josef. In HANDL, RUBEŠ a kol.: *Občanský soudní...*, s. 48.

²⁶⁰ „Pomoc a poučení podle § 5 se může vztahovat jak na úkony relevantní z hlediska ustanovení procesního práva, tak i z hlediska ustanovení hmotného práva, např. O promlčení.“ (tamtéž)

i o možnosti vznést námitku promlčení. Tak daleko promítnutá poučovací povinnost však vedla k tomu, že se počínání soudu muselo účastníkům jevit jako porušení jeho nestrannosti.²⁶¹ Je však nutno podotknout, jak upozorňovali ve svém článku Černý a Halouzka, že tehdy účinná právní úprava obsahovala i záruky proti zneužití námitky promlčení, zejména čl. VII občanského zákoníku (z. č. 40/1964 Sb.) v tehdejší znění, kde byla zakotvena zásada zákazu zneužití práva: „Nikdo nesmí zneužívat svých práv proti zájmům společnosti nebo spoluobčanů...“²⁶² Z této zásady autoři vyvozovali, že soud nemusí přihlížet k námitce promlčení, pokud by její uplatnění bylo v rozporu s touto zásadou, např. když by se dlužník záměrně vyhýbal plnění svého závazku, popř. se dokonce vymlouval na různé překážky s úmyslem nechat uplynout promlčecí dobu²⁶³. Pokud přijmeme argumentaci, že soud v těchto případech neměl přihlížet k námitce promlčení, musíme podle mého názoru dospět logicky k závěru, že v případě, že by takovýto účastník opomněl námitku promlčení sám uplatnit, neměl by ho soud o možnosti tuto námitku vznést ani poučovat. Touto problematikou se rovněž zabývám v předchozí kapitole. K otázce poučování o hmotném právu obecně rovněž odkazuji na kapitolu „2.1 Obecně o poučovací povinnosti“.

²⁶¹ Důvodová zpráva k zákonu č. 519/1991 Sb., kterým se mění občanský soudní řád. ASPI, LIT28126CZ. Pramen: PSP. Tisk č. 679.

²⁶² ČERNÝ, Miroslav, HALOUZKA, Vladimír. Námitka promlčení a zneužití práva. *Právník*, 1983, č. 10, s. 908.

²⁶³ I v současné době soudy v některých případech uznaly, že uplatnění námitky promlčení může být neplatné z důvodu rozporu s dobrými mravy (tedy jinými slovy uplatnění této námitky by bylo zneužitím práva) dle § 3 z. č. 40/1964 Sb., občanský zákoník. To znamená, že soud potom musí k této neplatnosti přihlížet z moci úřední a naopak nepřihlédně k uplatněné námitce promlčení.

srov. např. náleží Ústavního soudu České republiky ze dne 15. 1. 1997, sp. zn. II. ÚS 309/95: „Ustanovení § 3 občanského zákoníku, dle kterého výkon práv nesmí být v rozporu s dobrými mravy, platí i pro výkon práva vznést námitku promlčení.“ nebo rozsudek Nejvyššího soudu České republiky ze dne 31. 10. 2007, sp. zn. 33 Odo 561/2006: „Jestliže by výkon práva namítat promlčení uplatněného nároku byl pouze prostředkem umožňujícím poškodit jiného účastníka právního vztahu, zatímco dosažení vlastního smyslu a účelu sledovaného právní normou by pro něj zůstalo vedlejší a z hlediska jednajícího by bylo bez významu, jednalo by se sice o výkon práva, který je formálně se zákonem v souladu, avšak šlo by o výraz zneužití tohoto subjektivního práva (označované rovněž jako šikana) na úkor druhého účastníka, a tedy o výkon v rozporu s dobrými mravy.“

Vzhledem k odlišnému pojetí civilního procesu (větší důraz na odpovědnost účastníků za výsledek sporu) po roce 1989 však množství takovýchto případů tedy nebude tak velké jako za minulého režimu. To potvrzuje i citovaný rozsudek Nejvyššího soudu, který dodává: „O jednání vykazující znaky přímého úmyslu poškodit druhého účastníka by bylo možno uvažovat jen z konkrétních okolností, za nichž byla námitka promlčení tohoto nároku uplatněna. Tyto okolnosti musí být naplněny v natolik výjimečně intenzitě, aby byl odůvodněn tak významný zásah do principu právní jistoty, jakým je odepření práva uplatnit námitku promlčení.“ Je však nutno upozornit, že obě zmíněná rozhodnutí se týkala restitučních sporů, a jak konstatoval Ústavní soud ve svém nálezu ze dne 29. 10. 2009, sp. zn. I. ÚS 1688/09, „v dané věci se jedná o aplikaci zákona restitučního, kterým se demokratická společnost snaží alespoň částečně zmírnit následky minulých majetkových a jiných křivd, spočívajících v porušování obecně uznávaných lidských práv a svobod ze strany státu. Proto je na místě přistupovat k věci tak, aby nedocházelo k nemorálním, formalistickému přístupu soudu, který hrozí případnou další křivdou. Restituční nároky jsou nároky mimořádnými, a to do té míry, že to odůvodňuje i mimořádný postup soudů.“

srov. též NEZDAŘIL, Aleš. *Námitka promlčení v rozporu s dobrými mravy?* [online]. pravniciradce.ihned.cz, 27. března 2008, č. 3 [cit. 23. srpna 2010]. Dostupné na <http://pravniciradce.ihned.cz/c4-10077440-23578510-F00000_d-namitka-promlцени-v-rozporu-s-dobrymi-mravy>.

Z dalších kontroverzních příkladů poučovací povinnosti bych ráda zmínila některé uvedené v dobovém článku JUDr. Ondreičky. V první řadě je to upozornění účastníků na to, že jiný účastník nemá právní subjektivitu²⁶⁴ (půjde zřejmě zejména o poučení žalobce o tom, že žalovaný nemá právní subjektivitu). Dnes by takovýto postup byl zřejmě většinou považován za porušování zásady rovnosti účastníků, neboť se jím vlastně pomáhá žalobci, a navíc je v rozporu se současným zněním § 5 OSŘ, že soud má poučovat jen o procesních právech, přičemž právní subjektivita je hmotněprávní institut, který je předpokladem způsobilosti být účastníkem řízení (nestanoví-li zákon pro určitý případ, že účastníkem je „někdo“, kdo právní subjektivitu nemá – srov. § 19 OSŘ). Nejvyšší soud ve svém usnesení z roku 2004²⁶⁵ konstatoval, že je třeba rozlišovat podmínky řízení, na jejichž splnění soud dohlíží z úřední povinnosti (§ 103, 104) a vady žaloby, které lze odstranit postupem dle § 43. Sem patří i nesprávné označení účastníků řízení, např. zkomolení jména žalovaného, nikoli však uvedení někoho, kdo vůbec nemá právní subjektivitu, jako žalovaného. Přesto se po revoluci vyskytly případy, kdy Ústavní soud shledal, že soudy jsou povinné toto poučení poskytnout i ve druhém jmenovaném případě, paradoxně nejvíce v souvislosti se spory kolem zmírnění majetkových křivd, které se udály za minulého režimu [srov. kapitolu „3.2.1 Poučovací povinnost při odstraňování vad podání (§ 43 OSŘ)“].

Dalším příkladem kontroverzního uplatnění poučovací povinnosti z dob minulého režimu je poučení žalobce, který se chystá vzít žalobu zpět, o tom, že jeho nároky jsou oprávněné a má proto velkou naději na úspěch ve sporu²⁶⁶. Tato povinnost nebyla zákonem soudu speciálně uložena, dle Ondreičky však vyplývala z § 96 odst. 2 věta první OSŘ: „Soud nepřipustí vzetí návrhu zpět, jestliže to je v rozporu se zájmem společnosti.“²⁶⁷ Ondreička to vysvětluje tako: „Uvedené ustanovenie sleduje, aby právne vzťahy zodpovedali zákonu a aby nedochádzalo k porušovaniu záujmov spoločnosti ani práv občanov a organizácií. Je nesporné v záujme spoločnosti, aby súdy priznali účastníkom ich oprávnené nároky.“²⁶⁸ Pojem „zájem společnosti“ byl tedy vykládán velmi extenzivně, často šlo spíše o zájem žalobce. Takovýto postup lze považovat za popření dispozičního principu a z dnešního pohledu nepřipustné

²⁶⁴ ONDREIČKA, Jaroslav. Poučovací povinnost' podľa § 5 o. s. p. v súdnej praxi. *Socialistické súdnictvo*, 1976, roč. XXVIII, č. 8, s. 15.

²⁶⁵ usnesení Nejvyššího soudu České republiky ze dne 9. 3. 2004, sp. zn. 22 Cdo 18/2004.

²⁶⁶ ONDREIČKA: *Poučovací povinnost'...*, s. 16.

²⁶⁷ Dnes může soud v souladu se zásadou dispoziční zpětvzetí žaloby žalobcem zablokovat pouze v případě, že ostatní účastníci se zpětvzetím návrhu z vážných důvodů nesouhlasí. (§ 96 odst. 3 OSŘ v aktuálním znění) Není již tedy rozhodující zájem společnosti, ale jednotlivců, kteří jsou ve věci zainteresováni.

²⁶⁸ Autor zřejmě vycházel z účelu OSŘ vyjádřeného v § 1, jímž bylo zajištění spravedlivé ochrany práv a oprávněných zájmů občanů a organizací, jakož i výchova k zachovávání zákonů a pravidel socialistického soužití, k čestnému plnění povinností a k úctě k právům spoluobčanů.

zasahování státního orgánu do soukromoprávních vztahů.²⁶⁹ Rovněž tím docházelo k porušování jedné z hlavních zásad civilního procesu, a to zásady rovnosti účastníků řízení. Je otázkou, jak by soud byl postupoval, kdyby žalobce přes dané poučení trval na zpětvzetí své žaloby. Z výše zmíněného § 96 odst. 2 vyplývá, že by přesto neměl zpětvzetí připustit. V tom případě nevím, jaký význam má v této souvislosti žalobce poučovat, když na jeho vůli tak jako tak nezáleželo. Snad jen psychologický, aby účastník nebyl zmatený z toho, že soud zpětvzetí nepřipustil.

Bureš a Drápal ve svém článku takovéto pojetí poučovací povinnosti kritizují ze tří důvodů. Prvním je, že toto pojmání „nerespektovalo úkoly soudu a jeho reálné možnosti při rozhodování sporů a jiných věcí v občanském soudním řízení. ... Není a nemůže být úkolem soudu poskytovat účastníkům právní pomoc, vysvětlovat jim, jak by se měli za dané procesní situace zachovat nebo je dokonce přesvědčovat, aby určitým způsobem jednali.“²⁷⁰ S tímto názorem v podstatě souhlasím. Takovýmto pojetím poučovací povinnosti docházelo částečně ke stírání rozdílu mezi rolí soudce a právního zástupce, přičemž soudce se musel často vžít do role advokáta obou stran, čímž mohlo docházet ke střetu zájmů. Dalo by se tu zopakovat to, co jsem napsala v předchozí kapitole o formulaci, že „[soud] dbá všestranně o to, aby [účastníci] pro nedostatek všeobecného nebo právního vzdělání neutrpěli újmu na svých právech.“ Rovněž lze souhlasit s názorem autorů, že je problematické dávat právní rady ještě předtím, než bylo dokončeno dokazování, tedy nebyl ještě úplně zjištěn skutkový stav.²⁷¹ Názor soudu na právní kvalifikaci skutku se totiž může v průběhu dokazování měnit.

Jako další zápor úpravy poučovací povinnosti dle OSŘ do novely č. 519/1991 Sb. autoři výše zmíněného článku hodnotí to, že „soud při poskytnutí pomoci a poučení účastníku vlastně účastníkům naznačuje, jaký předběžný názor si vytvořil na projednávanou věc“²⁷² a konstatují, že „předběžné vyjádření názoru na věc (vyslovení názoru soudem na věc dříve než v rozhodnutí) je třeba považovat za nepřípustné“. V tomto se liší od názoru některých jiných současných autorů, například Svobody, který ve svém článku naopak tvrdí, že „nejpozději před vyhlášením rozsudku je soudce povinen sdělit stranám, jak a proč hodlá rozhodnout.“²⁷³ Zřejmě při tom vychází z předpokladu, že jiný postup by byl porušením principu předvídatelnosti rozhodnutí, který je součástí práva na spravedlivý proces (čl. 36

²⁶⁹ Dle současné právní úpravy je oproti tomu přípustné (a zároveň povinné) pouze poučení žalobce o konkrétních důvodech hrozící prohry ve sporu dle § 118a odst. 1–3. (srov. např. rozsudek Nejvyššího soudu České republiky ze dne 20. 3. 2003, sp. zn. 21 Cdo 1491/2002.)

²⁷⁰ BUREŠ, DRÁPAL: *Co se změnilo...*, s. 535.

²⁷¹ *tamtéž*

²⁷² BUREŠ, DRÁPAL: *Co se změnilo...*, s. 536.

²⁷³ SVOBODA, Karel. Soud je povinen poučovat. *Právní rádce*, 2007, č. 9, s. 16-18.

LPS). Bureš a Drápal se zase pravděpodobně domnívají, že sdělením právního názoru soudu by mohlo dojít k porušení zásady rovnosti účastníků. Podle mého názoru tomu tak však nemusí být vždy, neboť, jak říká i Křiváčková ve svém příspěvku²⁷⁴, poučení má možnost slyšet i druhá strana a může tomu přizpůsobit svůj další postup v řízení. Myslím si, že je pro obě strany lepší, když budou seznámeny s názorem soudu v době, kdy ještě není nezvratný²⁷⁵. Nemělo by to však být výše zmíněným způsobem, že soud upozorní účastníka, který hodlá vzít žalobu zpět, že bude mít pravděpodobně ve věci úspěch. Je též nutno poukázat na fakt, že autoři Komentáře z roku 1985 (tedy z doby před novelou č. 519/1991 Sb.) pamatovali i na důležitost zachování zásady rovnosti účastníků a nestrannosti soudu při poskytování poučení, když konstatovali, že „žádná z povinností stanovených v ustanovení § 5 nemůže být ... vykládána tak, aby ve skutečnosti vedla k nadržování určitému účastníkovi a tím k porušení zásady rovnosti účastníků před soudem. Svou aktivitou soud pouze umožňuje účastníkovi, aby poznal svá procesní práva a povinnosti i důsledky, které právo spojuje s realizací nebo opomenutím výkonu těchto práv a povinností. Pouze v tomto smyslu je účastník činností soudu podle § 5 chráněn před újmou. Jestliže účastník postupuje podle poučení soudu, nemusí to ovšem ještě vždy znamenat, že rozhodnutí ve věci samé bude pro něj příznivé.“²⁷⁶ Problémem obecné poučovací povinnosti dle § 5 OSŘ v původním znění však byla, jak jsem uvedla výše, formulace, že soudy pomáhají občanům a organizacím při uplatnění jejich práv. S touto povinností bylo pro soudy často obtížné chovat se tak, aby nevznikla pochybnost o jejich nestrannosti.

Třetí námitkou Bureše a Drápala proti původnímu pojetí poučovací povinnosti v OSŘ je to, že „poskytováním takové pomoci účastníkům soud vlastně na sebe bere odpovědnost za výsledek řízení a že tak na sebe bere odpovědnost, která zejména ve sporném řízení náleží jen účastníkům.“²⁷⁷ To mj. znamená, že je oslabena zásada projednací ve prospěch zásady vyšetřovací (srov. poznámka pod čarou č. 83). Zásada projednací však nepatří k zásadám, které tvoří součást práva na spravedlivý proces²⁷⁸ (čl. 36 LPS) a její potlačení tak nelze považovat za jednoznačně negativní jev. Je ovšem pravda, jak říká i Winterová, že „z povahy věci je spornému civilnímu řízení vlastní zásada projednací“²⁷⁹ (a nespornému naopak zásada vyšetřovací), neboť ve sporném řízení převládá

²⁷⁴ KŘIVÁČKOVÁ: Překvapivá rozhodnutí jako..., s. 76.

²⁷⁵ Tomuto problému se budu blíže věnovat v kapitole „Poučovací povinnost soudu při jednání (§ 118a)

“

²⁷⁶ MACUR, Josef. In HANDL, RUBEŠ a kol.: *Občanský soudní...*, s. 48.

²⁷⁷ BUREŠ, DRÁPAL: *Co se změnilo...*, s. 537.

²⁷⁸ srov. WINTEROVÁ a kol.: *Civilní právo...*, s. 61-63.

²⁷⁹ srov. tamtéž, s. 79.

soukromý zájem účastníků nad zájmem veřejným na výsledku řízení. Právní úprava před novelou č. 171/1993 Sb., která změnila mj. § 120 odst. 2, rozdíl mezi sporným a nesporným řízením setřela, aby byly umožněny intervence veřejného sektoru do civilního řízení.²⁸⁰ Posílení zásady projednací bezesporu vede k zajištění větší rychlosti a hospodárnosti řízení, což je jeden z ústavních principů²⁸¹ a požadavků řádného fungování soudnictví, na druhé straně dodržování zásady vyšetřovací zvyšuje pravděpodobnost pravdivého zjištění skutkového stavu. Na první pohled to vypadá, že zásada vyšetřovací je pro účastníky výhodnější, neboť nemusejí tolik přemýšlet, jaké navrhnou důkazy a rozhodovat se, které skutečnosti uvedou, ale Bureš a Drápal ve svém článku upozorňují i na možné nevýhody – např. možnost, že soud účastníka poučí nesprávně, ten se tímto poučením řídí a v odvolacím řízení již nelze zjednat nápravu, neboť uplyne prekluzivní lhůta, nebo možné přesvědčování účastníků soudem, že mají vzít zpět opravný prostředek, který dle tvrzení soudu nemá naději na úspěch.²⁸² Soud měl zkrátka větší možnost účastníky manipulovat.

Nesplnění poučovací povinnosti soudem mělo závažné následky, neboť mohlo být důvodem podání opravného prostředku. Tím bylo v první řadě odvolání jakožto řádný opravný prostředek. Na rozdíl od současné úpravy nebyl odvolatel omezen taxativním výčtem odvolacích důvodů (srov. § 205 odst. 2 OSŘ v současném znění) a odvolací soud měl povinnost přezkoumávat celé napadené rozhodnutí (kromě výroků, které již nabyly právní moci), k vadám řízení (tedy i nesplnění poučovací povinnosti) však mohl přihlížet jen tehdy, jestliže mohly mít vliv na rozhodnutí²⁸³ (§ 212 odst. 1 poslední věta OSŘ v původním znění), což platilo i pro stížnost pro porušení zákona jakožto tehdejší mimořádný opravný prostředek (§ 236 odst. 2 OSŘ v původním znění). Ondreička ve svém článku²⁸⁴ upozorňuje, že nesplnění poučovací povinnosti může být i pohnutkou k podání návrhu na obnovu řízení z důvodu, že účastníku byla postupem soudu odňata možnost před ním jednat [§ 228 odst. 1 písm. c)]. Tento důvod obnovy řízení již dnes OSŘ nezná.

Z druhů zvláštní poučovací povinnosti upravoval OSŘ z roku 1963 stejně jako předchozí kodexy mj. poučovací povinnost v případě vadných podání, která je třeba opravit, a to v § 43. Na rozdíl od předchozí úpravy § 43 nestanovil způsob, jak měl soud upozornit

²⁸⁰ srov. tamtéž, s. 54-55.

²⁸¹ čl. 38 odst. 2 Listiny základních práv a svobod

²⁸² BUREŠ, DRÁPAL: *Co se změnilo...*, s. 535.

²⁸³ což je podobné současné úpravě, neboť porušení poučovací povinnosti je vadou řízení, která však může být důvodem odvolání, jen pokud mohlo mít za následek nesprávné rozhodnutí ve věci (§ 205 odst. 2 písm. c), přičemž k této vadě musí soud přihlížet, i když ji odvolatel neuplatnil (§ 212a odst. 5)

²⁸⁴ ONDREIČKA: *Poučovací povinnost...*, s. 14.

účastníka, že podání trpí vadami a poučit ho, jak je odstranit. Dobový Komentář²⁸⁵ však navrhuje stejné postupy, o jakých mluvil Komentář k OSŘ z roku 1950 (srov. kapitulu „Období 1951-1964 - úprava poučovací povinnosti dle občanského soudního řádu z roku 1950“).

Zajímavým institutem v původním znění OSŘ z roku 1963 byly tzv. pohovory, které se v některých ohledech s trochou nadsázky blížily mediaci. Jejich účelem totiž bylo předcházet sporům tím, že se občané přimějí k dobrovolnému splnění svých povinností, přičemž postup soudu byl zcela neformální a jeho výsledkem nebylo vykonatelné rozhodnutí (čímž se pohovory liší od smírčího řízení). Od smírčího řízení se pohovory odlišovaly také tím, že k nim soud mohl přistoupit i bez návrhu (§ 62, poslední věta). Mluvím tu o nich proto, že i v tomto typu řízení měl soud poučovací povinnost, která byla navíc zvláštní tím, že se bez obalu poučovalo o hmotném právu. To vyplývá z § 63 odst. 2: „Ukáže-li se, že občan porušil své povinnosti, vysvětlí mu předseda senátu, v čem jeho povinnosti záleží, poukáže na následky jejich neplnění z hlediska zájmů společnosti a spoluobčanů a vyzve jej, aby nadále své povinnosti plnil a napravil, co bylo zanedbáno.“

Obdobná úprava (pouze se namísto pohovorů mluvilo o „upozornění“) platila i vůči organizacím, v jejichž činnosti zjistil soud nedostatky, „jež vedly nebo by mohly vést k ohrožení nebo porušení práv někoho jiného a popřípadě i ke vzniku sporu“²⁸⁶. Takové organizace soud dle § 65 odst. 1 na tuto skutečnost upozornil, uvedl, o jaké nedostatky nebo závady jde a z čeho vyplývají, a současně je poučil o jejich povinnosti upozornění projednat, výsledek projednání sdělit a v tomto sdělení uvést, jaká opatření k odstranění zjištěného nedostatku organizace učinila (§ 65–66 OSŘ).

Tento druh poučení mi svým obsahem vzdáleně připomíná současnou úpravu poučovací povinnosti při soudním smíru dle § 99 OSŘ (od novely provedené zákonem č. 59/2005 Sb.), která dle mého názoru rovněž soudu ukládá povinnost poučovat o hmotném právu: „při pokusu o smír předseda senátu zejména s účastníky probere věc, upozorní je na právní úpravu a na stanoviska Nejvyššího soudu a rozhodnutí uveřejněná ve Sbírce soudních rozhodnutí a stanovisek týkající se věci a podle okolností případu jim doporučí možnosti smírného vyřešení sporu.“ V původním znění však § 99 tuto poučovací povinnost neobsahoval (což původně kompenzoval výše zmíněný institut pohovorů). Po novele č. 519/1991 však v oblasti poučování o hmotném právu v rámci alternativního řešení sporů soudem existovalo nějakou dobu vakuum až do přijetí výše zmíněné novely č. 59/2005 Sb.

²⁸⁵ KAMENICKÁ, Jana. In HANDL, RUBEŠ a kol.: *Občanský soudní...*, s. 251-252.

²⁸⁶ § 65 odst. 1 OSŘ v původním znění

Myslím si, že je pozitivní skutečností, že tato mezera již byla vyplněna, neboť tento druh řešení sporů má oproti klasickému způsobu mnoho výhod spočívajících zejména v neformálnosti postupu soudu, a jistě i větší efektivitě a rychlosti řízení.

Občanský soudní řád z roku 1963 tak, jak byl vykládán a aplikován, oproti OSŘ z r. 1950 ještě rozšířil možnosti uplatnění poučovací povinnosti²⁸⁷ a zvýšil její význam, soudce se často musel vžívat do role právního zástupce obou stran sporu a díky tomu v mnoha případech vznikaly pochybnosti o jeho nestrannosti. Tento zákoník platí dosud, neboť ani po sametové revoluci nebyl přijat nový předpis. Původní kodex byl namísto toho přizpůsoben novým společenským podmínkám cestou novelizací, kterých je již více než 100, čímž se OSŘ stal nepřehledným, postrádajícím zřetelnou koncepci a, jak říkají Zoulík a Dvořák, připomíná obnošený kabát, „jehož fazóna je dosud patrná, ale místo původní látky jsou jen a jen záplaty“.²⁸⁸

Období od roku 1992 do současnosti

Po tzv. sametové revoluci bylo třeba opět přizpůsobit občanský soudní řád novým společenským poměrům, což bylo cílem novely OSŘ č. 519/1991 Sb. Podle důvodové zprávy k tomuto zákonu bylo účelem tohoto zákona též mj. odstranění nedemokratických prvků obsažených v dosavadním občanském soudním řádu. Změny se dotkly též úpravy obecné poučovací povinnosti v § 5 OSŘ. První z nich bylo, že se změnilo označení osob, kterým soud poskytuje poučení – namísto „občanům a organizacím“ se zde již mluví o účastnících, což je logičtější, neboť jde na rozdíl od „občanů a organizací“ o procesněprávní termín. Další změnou ve znění § 5 po novele č. 519/1991 Sb. je vyškrtnutí formulace, že soudy pomáhají účastníkům při uplatnění jejich práv a dbají všestranně o to, aby nikdo pro nedostatek právních znalostí neutrpěl újmu. O problematičnosti této formulace jsem se zmiňovala v předchozí kapitole. Nejpodstatnější je však změna v tom, o čem má soud poučovat, spočívající v doplnění slova „procesních“ před spojením „právech a povinnostech“. Tato malá změna ve formulaci měla obrovský praktický dopad, neboť od této novely již soud má dle doslovného výkladu zákona poučovat účastníky pouze o jejich procesních právech a povinnostech, nikoli o povinnostech vyplývajících z hmotného práva. Důvodová zpráva ke zmíněné novele k tomu uváděla: „Dosavadní formulace poučovací povinnosti vedla k závěru, že je třeba účastníky poučit např. i o možnosti vznést námitku promlčení. Tak daleko

²⁸⁷ přestože se snížil počet ustanovení, která ji upravovala.

²⁸⁸ ZOULÍK, František., Dvořák, B. K vývoji a perspektivám českého civilního procesu. *Právní fórum*, 2009, č. 1, 6. ročník, s. 4.

promítnutá poučovací povinnost však vedla k tomu, že se počínání soudu muselo účastníkům jevit jako porušení jeho nestrannosti.“

Toto pojetí poučovací povinnosti, kdy účastníci nemohli dostat žádné poučení, které by vycházelo z hmotněprávních předpisů, však často vedla k vydávání pro účastníky překvapivých rozhodnutí, resp. porušení zásady předvídatelnosti rozhodnutí a tím i k porušení jejich práva na spravedlivý proces garantovaného mj. čl. 36 Listiny základních práv a svobod. Prof. Macur o tom ve svém článku konstatuje, že po revoluci „byla často formulována zjednodušující paušální stanoviska, která spatřovala řešení dané problematiky v uplatnění přístupů diametrálně odlišných dřívější praxi z let 1948 až 1989 a spočívala pouze v prosazování opačného procesního postupu²⁸⁹. Tak např. místo tzv. zásady materiální pravdy byla zdůrazněna zásada pravdy formální spojená někdy i s úvahami o tom, že pravda o skutečnostech ani neexistuje, nebo je alespoň principiálně nepoznatelná; byl popírán význam vysvětlovací a poučovací povinnosti soudu, nebyla uznána potřeba legislativního zakotvení povinnosti pravdivosti²⁹⁰ zatěžující procesní strany apod.“²⁹¹

Podstatnou změnu v koncepci poučovací povinnosti přinesla novela č. 30/2000 Sb. účinná od 1. ledna 2011, která zavedla do OSŘ mj. § 118a upravující zjednodušeně řečeno poučení o povinnosti tvrzení a povinnosti důkazní, kterou někteří autoři považují za úpravu poučování o hmotném právu²⁹², a to i přesto, že toto ustanovení je lex specialis vůči § 5, kde se výslovně mluví pouze o poučování o procesních právech a povinnostech. Této poučovací povinnosti se blíže věnuji v kapitole „3.2.4 Poučovací povinnost soudu při jednání (§ 118a)“.

Novela provedená zákonem č. 30/2000 Sb. rovněž posílila nové nástroje urychlení řízení a v té souvislosti i zavedla nové druhy poučovací povinnosti soudu. Touto novelou byly mj. zavedeny § 205a a § 211a, které stanoví, že skutečnosti nebo důkazy, které nebyly uplatněny před soudem prvního stupně, lze před odvolacím soudem uplatnit pouze za velmi

²⁸⁹ např. Winterová ve svém článku z roku 1995: „Pokud jde o perspektivu, domnívám se, že ve sporném procesu projednáním a kontradiktorním nemá tzv. poučovací povinnost vůči účastníkům co dělat...“ (WINTEROVÁ: *Koho a o čem...*, s. 43.)

²⁹⁰ Tato povinnost již není již v OSŘ výslovně zakotvena díky novelám 171/1993 Sb. (zejm. § 79) a 30/2000 Sb. (§ 101 OSŘ).

²⁹¹ MACUR, Josef. Soudcovská vysvětlovací povinnosti v civilním řízení. *Soudce*. 2000, č. 9, s. 11.

²⁹² SVOBODA, Karel. Hmotněprávní poučovací povinnost soudu - mýtus nebo realita?. *Právní fórum*, 2007, č. 2, s. 47. Autor k tomuto dále na stejné straně uvádí: „Je pravdou, že ze zmíněného ustanovení § 118a OSŘ výslovně nevyplývá, že soud má stranám poučení o hmotném právu poskytnout. Nutnost poskytnutí hmotněprávního poučení ale vyplývá z logiky věci. Těžko může soud po účastníku chtít, aby něco tvrdil nebo prokázal, aniž by mu vysvětlil proč. Osvětlení toho „proč“ se bez hmotného práva neobejde.“
Podobný názor vyjádřil i Jaromír Jirsa ve svém článku: „Ustanovení § 118a odst. 2 v sobě skrývá čistě hmotně právní poučovací povinnost. ... Trvám na tom, že při poučení podle ustanovení § 118a odst. 2, 3 OSŘ se soudce nemůže vyhnout poučení i o hmotném právu.“ (JIRSA: *Poučovací povinnost soudu po novele...*, s. 23.)

omezených podmínek (tj. neúplná apelace). Z tohoto důvodu byla zavedena poučovací povinnost dle 119a odst. 1, které se věnují výše v samostatné kapitole.

Dalším „urychlovacím“ institutem zavedený výše zmíněnou novelou byla koncentrace řízení dle § 118b (v původním znění), která se týkala některých druhů sporů, u nichž je dle důvodové zprávy potřeba (společenský zájem) na soustředěném řízení a urychleném rozhodnutí věci, což je např. ochrana osobnosti. V těchto případech bylo až na zákonem vyjmenované výjimky možné uvést rozhodné skutečnosti o věci samé a označit důkazy k jejich prokázání nejpozději do skončení prvního jednání, které se v nich konalo. Navíc novela přinesla institut tzv. vhodné či soudcovské koncentrace (§ 118c), který umožňoval, aby soud na návrh účastníka určil jinému účastníkovi, který působí průtahy v projednání věci, lhůtu pro splnění jeho povinnosti tvrzení a povinnosti důkazní, přičemž k později uplatněným skutečnostem a důkazům nebude přihlíženo. I v těchto případech měl soud povinnost účastníky o nastalé koncentraci a jejích důsledcích včas poučit, a to v prvním případě v předvolání k prvnímu jednání ve věci a ve druhém případě v usnesení, které se účastníkovi doručovalo do vlastních rukou (§ 118c odst. 3), přičemž lhůta k uvedení skutečností a označení důkazů nesměla být kratší než 15 dnů.

Dalším prostředkem zrychlení a zefektivnění řízení bylo zavedení § 114b upravujícím tzv. kvalifikovanou výzvu k vyjádření k žalobě, které se blíže věnují v kapitole o některých dalších typech poučovací povinnosti. Záměrem zákonodárce při posílení prvků koncentrace v řízení bylo zřejmě zajištění rychlejší a efektivnější ochrany práv. I přesto (a navzdory skutečnosti, že jsou účastníci před nepříznivými důsledky nesplnění své povinnosti tvrzení a důkazní varování prostřednictvím poučení) byla novela terčem kritiky některých autorů z důvodu posilování formalismů na úkor nalézání spravedlivého řešení. Prof. Macur tvrdil, že by bylo v rozporu s právem strany na „právní slyšení“, garantovaným mj. čl. 6 Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod, pokud by soud odmítl přihlížet k opožděným přednesům a návrhům v situaci, kdy marné uplynutí prekluzivní doby nemělo za následek prodloužení doby.²⁹³

V souvislosti s právním zastoupením účastníka byl novelizován také § 32, jehož odst. 3 nově stanoví, že v případě, že je účastník zastoupen zástupcem s procesní plnou mocí (tedy nikoli jen pro určité úkony), „povinnost soudu poskytnout účastníku potřebná poučení, výzvy nebo upozornění“ lze splnit i tím, že budou poskytnuty jeho zástupci. Zákonodárce při

²⁹³ MACUR: *K problematice urychlování...*, s. 127. (srov. LAVICKÝ, STAVINHOVÁ: *Sankce v civilním...*, s. 374-375.)

tom vycházel²⁹⁴ z ustanovení, že „zástupce, jemuž byla tato plná moc udělena, je oprávněn ke všem úkonům, které může v řízení učinit účastník“, které bylo v OSŘ zakotveno již před účinností zákona č. 30/2000 Sb. (v § 28 odst. 2) a touto novelou bylo přesunuto do § 28a odst. 1. Po tom, aby zákon zohledňoval skutečnost, že je účastník zastoupen, volali Bureš a Drápal již v roce 1994, kdy mj. upozorňovali, že poučování účastníka soudem může znamenat zásah do koncepce hájení práv účastníka, kterou advokát zvolil.²⁹⁵

Z hlediska poučovací povinnosti soudu je významná také změna § 40 odst. 1 upravujícího náležitosti protokolu, který se sepisuje o úkonech, při nichž soud jedná s účastníky nebo provádí dokazování. Po novele se tu výslovně stanoví, že se do protokolu mají zapisovat i poučení poskytnutá účastníkům, což má význam zejména jako důkazní prostředek při zjišťování, zda účastník (ne)byl poučen tam, kde to zákon ukládá. Pokud by např. účastník nebyl poučen dle § 119a odst. 1, má to za následek, že může v případném odvolacím řízení uplatňovat nové skutečnosti a důkazy [§ 205a odst. 1 písm. d), dnes e)]. Dalším příkladem může být situace, kdy účastník nebyl soudem poučen o svém právu vyjádřit se k osobám soudců, resp. přísedících, což má za následek, že účastník může námitku podjatosti soudce vznést později než při prvním jednání, kterého se zúčastnil soudce (přísedící), o jehož vyloučení jde (§ 15a odst. 2). I zde se při zjišťování, zda nebyl účastník poučen a může tedy uplatnit námitku podjatosti později, může uplatnit zápis v protokolu jako důkazní prostředek.

Zásada koncentrace řízení byla ještě více posílena tzv. souhrnnou novelou občanského soudního řádu č. 7/2009 Sb. účinné od 23. ledna 2009, která mj. posunula u téměř všech sporných věcí²⁹⁶ okamžik, do kdy lze označovat důkazy a uvést rozhodné skutečnosti, na konec prvního jednání ve věci, popř. konec přípravného jednání²⁹⁷, čímž učinila ze zásady koncentrace univerzální zásadu projednávání sporných věcí²⁹⁸. S tím je spojena povinnost soudu poučit účastníky o této koncentraci a výjimkách z ní. Poučovací povinnosti v souvislosti s tzv. univerzální koncentrací řízení se věnuji v samostatné kapitole.

²⁹⁴ viz důvodová zpráva k zákonu č. 30/2000 Sb.

²⁹⁵ BUREŠ, DRÁPAL: *Co se změnilo...*, s. 536.

²⁹⁶ Přesněji řečeno, tato koncentrace se uplatní u všech věcí kromě těch uvedených v § 120 odst. 2, jak vyplývá z § 118b odst. 3.

²⁹⁷ Tento institut byl do OSŘ (§ 114c) zaveden již novelou č. 59/2005 Sb., byť nebyl až do novely č. 7/2009 v zákoně výslovně jako „přípravné jednání“ označen. Tato novela navíc velmi posílila význam tohoto institutu, když s ním spojila koncentraci řízení tím, že pro sporná řízení stanovila, že (až na výjimky) navrhopvat důkazy a uvést rozhodné skutečnosti, jakož i splnit jiné procesní povinnosti mohou účastníci lze jen do konce přípravného jednání, pokud soud na žádost některého z účastníků tomuto účastníkovi zvláštní lhůtu, která nesmí být delší než 30 dní (§ 114c odst. 4).

²⁹⁸ BUREŠ, Jaroslav. In DRÁPAL, BUREŠ a kol.: *Občanský soudní řád...*, s. 828.

Novela kupodivu jeden institut spojený s koncentrací zrušila, a to výše zmíněnou koncentraci na návrh účastníka (tzv. koncentraci vhodnou), dříve upravenou v § 118c, která byla zavedena novelou č. 30/2000 a dle důvodové zprávy k zákonu č. 7/2009 se neosvědčila. Skopal to ve svém článku vysvětluje tak, že koncentrace vhodná neměla přílišný přínos pro rychlost řízení, neboť „jednak zatěžovala soud vydáním zvláštního usnesení, ve kterém muselo být podrobně odůvodněno, proč soud k takovému kroku přistoupil, jednak jí bylo možno využít až v případě, kdy již k průtahům v řízení došlo.“ Navíc odvolací soudy často rozhodnutí soudů prvního stupně, které toto ustanovení aplikovaly, rušily, neboť „koncentraci řízení (zejm. koncentraci vhodnou) shledávaly, při poměrně vágní právní úpravě, jako v obecné rovině odporující právu účastníka na spravedlivý proces.“²⁹⁹ Jirsa dodává, že tento institut se účastníci báli využívat ze strachu z důsledků koncentrace, která se dle tohoto ustanovení uplatňovala nejen vůči účastníkovi, který způsoboval průtahy, ale i vůči druhé straně.³⁰⁰ Naopak Svoboda nepovažuje zrušení tohoto institutu za správné a upozorňuje na to, že jeho výhoda spočívala především ve skutečnosti, že z ní na rozdíl od jiných úprav koncentrace neexistovaly žádné výjimky (které se dají snadno zneužít, zejména jde-li o skutečnosti nebo důkazy, jimiž má být zpochybněna věrohodnost provedených důkazních prostředků) a proto byl oproti nim skutečně účinným nástrojem urychlení a zefektivnění procesu³⁰¹. Osobně se domnívám, že by bylo bývalo lepší ponechat zmíněný institut v platnosti namísto nových případů koncentrace, které se povinně uplatňují ve všech řízeních bez ohledu na to, zda v nich některý účastník způsobuje průtahy a zda je tato koncentrace potřebná.

Novela č. 7/2009 Sb. také opět změnila ustanovení o protokolaci (§ 40), a to tak, že přednost před sepsáním protokolu má pořízení zvukového nebo zvukově obrazového záznamu. Tento záznam se uchovává na trvalém nosiči dat, který je součástí spisu (§ 40 odst. 1 poslední věta). Důvodem změny je dle důvodové zprávy k novele a komentáře k OSŘ z nakladatelství C. H. Beck zejména snaha o zrychlení a zefektivnění soudního řízení, zabránění vzniku nepřesností při přepisu výpovědí svědků a účastníků (bude se tak moci lépe dokazovat např. podjatost soudce) a „odbřemenění“ soudců, aby se mohli více soustředit na vlastní vedení sporu a rozhodování věci³⁰². Tato změna též umožní lepší kontrolu (např.

²⁹⁹ SKOPAL, Roman. *Nové procesní instituty provedené novelou OSŘ – koncentrace řízení* [online]. juristic.cz, 20. června 2009 [cit. 27. září 2011]. Dostupné na <<http://obcanske.juristic.cz/665063/clanek/obcan5>>.

³⁰⁰ JIRSA, Jaromír. *K souhrnné novele občanského soudního řádu – glosa* [online]. ipravník.cz, 25. května 2009 [cit. 29. září 2010]. Dostupné na <http://www.ipravnik.cz/cz/knihy-pod-lupou/art_5932/k-souhrnne-novele-obcanskeho-soudniho-radu-glosa.aspx>.

³⁰¹ SVOBODA: *Dokdy lze ve sporu ...*, s. 28.

³⁰² ŠEBEK, Martin. In DRÁPAL, BUREŠ a kol.: *Občanský soudní řád...*, s. 240.

v rámci odvolacího řízení) plnění poučovací povinnosti ze strany soudu. Pokud však není pořízení záznamu možné, sepisuje se nadále o úkonech, při nichž soud jedná s účastníky, provádí dokazování nebo vyhláší rozhodnutí, protokol³⁰³ (§ 40 odst. 2 první věta). Dle Šebka je třeba toto ustanovení vykládat tak, že záznam se nepořídí pouze, pokud zde je nějaká objektivní překážka, která tomu brání, např. místo není vybaveno odpovídajícím technologickým záznamovým zařízením³⁰⁴. A v tom je právě problém, neboť jak upozorňuje ve svém článku Jirsa, v současné době je záznamovým zařízením vybavena pouze přibližně pětina jednacích síní a dovybavení ostatních je finančně velmi nákladné³⁰⁵.

³⁰³ To se děje též v případech, kdy tak stanoví zákon (§ 40 odst. 2 první věta).

³⁰⁴ ŠEBEK, Martin. In DRÁPAL, BUREŠ a kol.: *Občanský soudní řád...*, s. 241. V takovém případě musí být dle názoru autora v protokolu současně uvedeno, proč nebylo pořízení záznamu možné.

³⁰⁵ JIRSA, Jaromír. *K souhrnné novele občanského soudního řádu – glosa* [online]. ipravnik.cz, 25. května 2009 [cit. 29. září 2010]. Dostupné na <http://www.ipravnik.cz/cz/knihy-pod-lupou/art_5932/k-souhrnne-novele-obcanskeho-soudniho-radu-glosa.aspx>.

Závěr

Pojem poučovací povinnosti není v literatuře jednoznačně definován, ale dal by se popsat jako povinnost soudu zprostředkovat účastníkům řízení informace o jejich procesních právech a povinnostech s cílem kompenzovat jejich případnou neznalost právních, zejména procesněprávních předpisů. Účelem je zajistit rovné postavení účastníků, a zvýšit tak pravděpodobnost nalezení spravedlivého řešení v souladu se zásadou materiální pravdy (*zejména u poučovací povinnosti vycházející z hmotného práva dle § 118a odst. 1-3*), která stále ještě v našem civilním procesu převládá (*což je dle mého názoru správně, neboť cílem soudního řízení by mělo být především co nejpřesnější zjištění skutkového stavu v zájmu nalezení spravedlivého řešení*). Poučovací povinnost tedy má vyvažovat případné znevýhodnění účastníka plynoucí z jeho neznalosti práva, ale nesmí dojít tak daleko, aby jej naopak zvýhodňovala oproti druhé straně, neboť by tím byla narušena „rovnováha“ mezi účastníky opačným směrem. Této rovnováhy je však velmi obtížné dosáhnout. Někteří autoři se domnívají, že hranice mezi přípustným a nepřípustným poučením je určena hranicí mezi procesním a hmotným právem, tedy že poučení o hmotném právu je nepřípustné, přičemž vycházejí i z doslovného výkladu § 5, který mluví pouze o poučování ohledně *procesních* práv a povinností. Takto rozlišovat to ale dle (nejen) mého názoru nelze, neboť subjektivní hmotná a procesní práva spolu často souvisejí (což plyne již z toho, že procesní právo slouží k zajištění ochrany toho hmotného). Pokud by se tedy soud snažil vyhnout poučování o hmotném právu, neplnila by poučovací povinnost svůj výše zmíněný účel. Zákonodárce navíc později částečně popřel formulaci § 5 zakotvením některých typů zvláštní poučovací povinnosti, při jejichž plnění se nelze vyhnout poskytnutí informací i o hmotném právu (viz níže). Poučování o hmotném právu však neznamená, že by měl soud předestřít účastníku všechny jeho možnosti, jak by měl nebo mohl ve sporu postupovat, aby to pro něj bylo výhodné, jak tomu v podstatě bylo v době minulého režimu v důsledku zakotvení instituce tzv. návodu (viz níže), neboť by tím takto poučeného účastníka zvýhodnil a v podstatě by se tak pasoval do role jeho advokáta.

Jak již jsem naznačila v předchozím odstavci, poučovací povinnost se dělí na obecnou a zvláštní, přičemž § 5, který upravuje obecnou poučovací povinnost, nemá pouze deklaratorní funkci, nýbrž se použije tam, kde je třeba účastníky poučit, ale zákon takovou zvláštní poučovací povinnost neupravuje. Zvláštní poučovací povinnost byla zavedena v situacích, kdy zákonodárce shledal, že je potřebné tuto povinnost ve specifické situaci z důvodu právní jistoty výslovně zakotvit, nebo kdy chtěl s nesplněním této povinnosti spojit

zvláštní právní následky. Nesplnění poučovací povinnosti je také vždy procesní vadou, která může v některých případech vést až ke zrušení rozhodnutí pochybilšího soudu v odvolacím nebo dovolacím řízení.

Jedním z nejdůležitějších typů zvláštní poučovací povinnosti je poučovací povinnost při odstraňování vad žaloby upravená v § 43 OSŘ odst. 2 in fine. Při aplikaci tohoto ustanovení se vyskytují největší výkladové problémy v případech, kdy je nesprávně označen žalovaný, resp. je jako žalovaný označen „někdo“, kdo nemá procesní subjektivitu. Z formálního hlediska je třeba tyto dva případy rozlišovat, neboť zatímco nesprávné označení žalovaného je vadou žaloby odstranitelnou postupem dle § 43, nedostatek procesní subjektivity je vadou řízení, která je většinou neodstranitelná. Pokud je však zřejmé, že šlo o omyl žalobce plynoucí z omluvitelné neznalosti právní úpravy, která upravuje právní subjektivitu (zejména u veřejnoprávních subjektů), jde dle mého názoru o odstranitelný nedostatek³⁰⁶, který by měl být odstranitelný rovněž postupem dle § 43, a okamžité odmítnutí žaloby (resp. zastavení řízení podle původní úpravy) by představovalo přepjatý formalismus. Soud musí vždy posoudit všechny okolnosti případu, kterými jsou i případná nejasnost a neměnnost právní úpravy nebo společenský význam uplatňovaného nároku (jak tomu bylo u tzv. restitučních sporů).

Zvláštností v našem právním řádu je § 99 upravující postup soudu při uzavírání smíru, neboť se dá bez pochyby říct, že je v něm zakotvena poučovací povinnost o hmotném právu. V rámci této poučovací povinnosti totiž soud účastníkům „signalizuje“ právní úpravu i relevantní judikaturu. Vyhnout se poučení o objektivním hmotném právu při pokusu o smír tedy zřejmě nejde, přestože v § 5 je stanoveno, že soud poučuje (pouze?) o procesních právech a povinnostech. Toto poučování „o hmotném právu“ není samoúčelné, neboť slouží k nalezení řešení přijatelného pro obě strany sporu bez zdlouhavého řízení a zbytečných nákladů. Při plnění této poučovací povinnosti je však třeba postupovat obzvláště pečlivě, aby nebyla narušena rovnost účastníků. Soud by neměl přímo říci, zda je nárok žalobce oprávněný (když navíc ani neproběhlo dokazování), a tímto způsobem účastníky ke smíru donutit. Vzhledem k tomu, že se nelze proti usnesení, kterým soud schválil smír, odvolat³⁰⁷, neexistuje možnost přezkoumání postupu soudu při plnění této poučovací povinnosti. Na druhou stranu by to bylo v rozporu s účelem § 99, kterým je mj. zabránění protahování procesu. Lze navíc předpokládat, že účastník na smír nepřistoupí, pokud bude přesvědčen o tom, že by spor vyhrál. Proto se domnívám, že je tento institut užitečným nástrojem zefektivnění řízení.

³⁰⁶ jak také judikoval Ústavní soud ve svém nálezu ze dne 29. 6. 1995, sp. zn. III. ÚS 74/94.

³⁰⁷ Lze pouze podat žalobu na neplatnost smíru, pokud je dle hmotného práva neplatný.

K urychlení řízení má sloužit i tzv. univerzální³⁰⁸ koncentrace řízení zavedená novelou č. 7/2009 Sb., která koncem prvního jednání ve věci, pokud se ve věci konalo, jinak koncem prvního jednání ve věci. Nedostatkem současné úpravy je, že zatímco pro koncentraci ke konci přípravného jednání je zákonem stanovena poučovací povinnost (§ 114c odst. 5), jejíž splnění je podmínkou toho, aby k tomuto skutkovému a právnímu „stopstavu“ došlo (§ 118b odst. 3 in fine), pro druhý případ poučovací povinnost zákonem výslovně stanovena není. To neznamena, že soud takovouto poučovací povinnost nemá, neboť ta vyplývá z § 5. Dle mého názoru navíc bez tohoto poučení nemůže tato koncentrace nastat, neboť by to bylo v rozporu se zásadou předvídatelnosti postupu soudu, a navíc jde zřejmě o neúmyslnou (byť nepravou) mezeru v zákoně, tudíž by měl soud postupovat analogicky jako u koncentrace, která nastává koncem přípravného jednání. Přesto by samozřejmě bylo v zájmu právní jistoty žádoucí tuto poučovací povinnost výslovně do zákona zakotvit. Navíc je dle mého názoru vhodné, aby byli účastníci o koncentraci, ať již má nastat koncem prvního nebo přípravného jednání, poučeni již v předvolání k příslušnému soudnímu roku, aby se mohli na toto jednání dostatečně připravit, přestože zákon tuto povinnost výslovně nestanoví (v případě přípravného jednání říká, že se má toto poučení poskytnout před jeho skončením, to již je dle mého názoru pozdě na to, aby mohli účastníci na takto závažné poučení adekvátně zareagovat). Problémem je také to, že nepoučení o „univerzální“ koncentraci (ať již má nastat koncem přípravného jednání nebo prvního jednání ve věci) není samo o sobě odvolacím důvodem [snad ho lze podřadit pod § 205 odst. 2 písm. c) jako vadu, která mohla mít za následek nesprávné rozhodnutí ve věci] a rovněž není důvodem prolomení neúplné apelace, tedy nezakládá možnost uplatňovat v odvolacím řízení nové skutečnosti a důkazy, které účastník dříve nemohl uplatnit vzhledem k tomu, že soud postupoval v souladu s koncentrací, aniž však o ní účastníky předem poučil. Odvolací soud tedy musí pro tuto vadu rozhodnutí zrušit a vrátit věc soudu prvního stupně ke zjednání nápravy [§ 219a odst. 1 písm. a) in fine]. Samotný institut „univerzální“ koncentrace řízení je dle mého názoru problematický vzhledem k tomu, že nastolí skutkový a právní „stopstav“ bez ohledu na to, zda ve věci dochází k průtahům a zda je některý z účastníků zavinil. Soud pak nebude moci přihlídnout ani k těm tvrzením a důkazům, které jsou klíčové pro posouzení věci a jejichž uplatněním účastník nepůsobí průtahy. Z tohoto důvodu bych byla raději pro znovuzavedení fakultativní koncentrace (dřívější § 118c).

³⁰⁸ Uplatní se ve všech věcech kromě těch jmenovaných v § 120 odst. 2, tedy ve většině sporných věcí.

Převratnou změnou v pojmání poučovací povinnosti bylo zavedení § 118a, který v odst. 1–3 upravuje poučovací povinnost ohledně povinnosti tvrzení a povinnosti důkazní, resp. příslušných břemen v zájmu předvídatelnosti soudních rozhodnutí³⁰⁹. Revoluční na těchto ustanoveních je to, že dle některých autorů se jimi zavádí poučování o hmotném právu, přestože § 5 takovému poučování nedovoluje (ale ani výslovně nevylučuje). Dle důvodové zprávy k této novele nemají být účastníci dle těchto ustanovení „přímo poučování o hmotném právu“, ale hmotné právo má být pouze „důvodem (pohnutkou či motivem), pro který je soud povinen účastníka poučit...“. Domnívám se však, že se často nebude možné vyhnout poučení o hmotném právu, a že je dokonce žádoucí, neboť účastníci pak lépe pochopí, jaká je jejich situace ve sporu a lépe je to motivuje k procesní aktivitě. Mám však na mysli poučování o objektivním hmotném právu a nikoli subjektivním, neboť o tom si soudce musí vytvořit představu až v průběhu sporu (byť z předběžné představy bude při poučování zřejmě vycházet) a poučování o něm by prejudikovalo jeho výsledek, a mohlo by tak porušit zásadu rovnosti účastníků řízení. Ta by měla být ostatně hlavním kritériem (ne)přípustnosti určitého poučení a nikoli okolnost, zda jde o poučování o hmotném právu, jak se někdy uvádí. Dle mého názoru lze obtížně zobecnit, kdy může poučení dodržení této zásady ohrozit, a proto musí tuto hranici určit v konkrétních případech judikatura v souladu s okolnostmi jednotlivých případů. Bylo by to například v případě, že by soud účastníka upozornil, že může uplatnit námitku, jejíž vznesení je v zájmu pouze tohoto účastníka a ke které může soud přihlížet, jen pokud je účastníkem uplatněna (např. námitka relativní neplatnosti smlouvy).

První odstavec § 118a se vztahuje na situace, kdy účastníkovi hrozí prohra ve sporu z důvodu neunesení břemene tvrzení a poučení spočívá v tom, že soudce tomuto účastníku sdělí, „o čem má tvrzení doplnit“, aby břemeno tvrzení unesl. Souhlasím s Davidem³¹⁰ a se Svobodou³¹¹, že v praxi je často problém oddělit toto poučení od poučení dle druhého odstavce, které upravuje poučovací povinnost v situacích, kdy má soudce za to, že „věc je možné po právní stránce posoudit jinak než podle účastníkovy právního názoru“. I při tomto poučení má soudce vyzvat „účastníka, aby v potřebném rozsahu doplnil vyličení rozhodných skutečností“ a „postupuje přitom obdobně podle odstavce 1“. Někdy bude obtížné odlišit skutková tvrzení účastníků a právní argumentaci, a tím pádem i určit, zda je namístě poučení dle § 118a odst. 1 nebo odst. 2. Z tohoto důvodu je často vhodné tato poučení spojit, resp. poučit účastníky i o právní kvalifikaci věci ze strany soudu. Dle mého názoru by měli

³⁰⁹ srov. důvodová zpráva k novele OSŘ provedené zákonem č. 30/2000 Sb.

³¹⁰ DAVID: *Poznámky k poučení...*, s. 633.

³¹¹ SVOBODA: *Dokazování*, s. 308.

účastníci vždy včas (tj. zejména před vyhlášením rozsudku, ale např. i před okamžikem, k němuž má nastat koncentrace řízení) vědět, na základě jakých ustanovení bude soudce nárok, který je předmětem řízení, kvalifikovat, a to i když se soudce domnívá, že má na právní kvalifikaci stejný názor jako účastníci (neboť se může mýlit). Jen tak může být skutečně zabráněno vydáním překvapivých rozhodnutí, což je jedním z hlavních cílů zavedení této poučovací povinnosti. Podoba tohoto poučení nemusí (a neměla by) být příliš formalizovaná a závisí na uvážení soudce.

Třetí odstavec se týká informování strany o tom, že neunáší důkazní břemeno, tedy že „nenavrhl důkazy potřebné k prokázání všech svých sporných tvrzení“, ale i tehdy, kdy je sice navrhuje, ale jsou zjevně nezpůsobilé jeho tvrzení prokázat (a proto je soud zamítne) nebo kdy soud navržené důkazy provede, ale výsledek dokazování neprokáže tvrzení účastníka. Cílem tohoto ustanovení totiž je, aby si byl účastník vědom, že neunáší důkazní břemeno a mohl tak svou nepříznivou situaci v řízení ještě zvrátit. Je sice pravda, že tato situace může být často zapříčiněna tím, že účastník dostatečně nedbá o svá práva (*vigilantibus iura scripta sunt*), ale cílem civilního řízení by dle mého názoru nemělo být „trestat“ stranu, která se chová neodpovědně, tím, že prohraje spor (byť by to přispělo k urychlení řízení), ale spravedlivé rozhodování, které je možné, pouze pokud je pečlivě zjišťován skutkový stav.

Čtvrtý odstavec neobsahuje poučovací povinnost vycházející z hmotného práva, ale obecnou poučovací povinnost při jednání ohledně jiných procesních práv a povinností než je povinnost tvrzení a povinnost důkazní. Tato poučovací povinnost se však uplatní pouze v případě, že účastník není právně zastoupen. Účelem tohoto ustanovení je dle mého názoru na jedné straně kompenzace nevýhodného postavení účastníka, který není právně zastoupen, oproti zastoupenému účastníku v zájmu zásady rovnosti, a na druhé straně zjednodušení řízení v případě, že má účastník zajištěnu právní pomoc. Poučovací povinnost dle § 118a odst. 1-3 se uplatní bez ohledu na to, zda je účastník právně zastoupen, neboť na hmotněprávní kvalifikaci věci, která je rozhodující pro stanovení rozhodných skutečností (a tím pádem i pro rozsah povinnosti tvrzení a povinnosti důkazní), mohou mít i právníci různé názory. Z § 118a odst. 4 dle mého názoru nelze dovodit, že mimo jednání má soud poučovací povinnost pouze v případech výslovně upravených zákonem (jako typy zvláštní poučovací povinnosti), neboť § 5, který se uplatní ve všech fázích řízení, kategoricky říká, že „soudy poskytují účastníkům poučení o jejich procesních právech a povinnostech“, bez omezení, že k nim musí být stanovena zvláštní povinnost.

Smyslem poučovací povinnosti dle § 119a je upozornění na to, že mají „poslední šanci“ uplatnit svá skutková tvrzení a důkazní návrhy před faktickou koncentrací řízení, která

nastane vyhlášením rozsudku prvního stupně, vzhledem k tomu, že v odvolacím řízení lze dle § 205a uplatnit skutečnosti a důkazy, které nebyly použity před soudem prvního stupně, jen výjimečně. Tímto se poučení dle § 119a liší od poučení dle § 118a odst. 1–3, které se týká také povinnosti tvrzení a povinnosti důkazní, ale jeho cílem je dle mého názoru především zajištění, aby měl soud co nejúplnější skutkový podklad pro rozhodnutí, a mohl tak rozhodnout spravedlivě. Proto nemůže poučení dle § 118a nahradit poučení dle § 119a. Soudce musí při aplikaci § 119a odst. 1 respektovat případnou koncentraci řízení dle § 118b. To dle mého názoru neznamená, že má účastníky poučit dle § 119a jen tehdy, pokud by se domníval, že mají účastníci k dispozici skutečnosti a důkazy, na které by se vztahovaly výjimky z této koncentrace, ale měl by při tomto poučení upozornit účastníky na to, že již nemohou uplatňovat skutečnosti a důkazy, na které se nevztahují výjimky z této koncentrace.

Zajímavá je rovněž problematika poučovací povinnosti o opravných prostředcích. Dle § 156 soud v rámci vyhlášení rozsudku poučuje pouze ohledně odvolání, zatímco písemné vyhotovení rozsudku má dle § 157 obsahovat „poučení o tom, zda je přípustný opravný prostředek nepočítaje v to žalobu na obnovu řízení a pro zmatečnost, a o lhůtě a místě k jeho podání“. Před účinností novely č. 30/2000 Sb. měl soud dle doslovného výkladu zákona v obou případech poučovací povinnost pouze vzhledem k odvolání. Přesto Ústavní soud judikoval, že má soud v písemném vyhotovení rozsudku poučit účastníky i o možnosti podat dovolání, pokud je přípustné bez omezujících podmínek (což se netýká případů, kdy odvolací soud potvrdil rozsudek soudu prvního stupně)³¹². Konstatoval přitom, že tato poučovací povinnost vyplývá přímo z § 5, s čímž souhlasím. Dle mého názoru by se však tato poučovací povinnost měla vztahovat i na případy, kdy není dovolání přípustné automaticky, nýbrž je vázáno na omezující podmínky s tím, že by odvolací soud ve svém poučení na tyto podmínky upozornil. To potvrzuje i současná praxe soudů³¹³. Zákon stanoví jako následek absence poučení o odvolání či dovolání prodloužení lhůty k podání opravného prostředku, zatímco pro případ nesprávného poučení je pouze stanoveno, že odvolání či dovolání je přípustné též tehdy, pokud se odvolatel/dovolatel řídil nesprávným poučením o opravném prostředku (§ 204 odst. 2, § 240 odst. 3), takže není pro tyto případy stanovena žádná maximální objektivní lhůta pro podání opravného prostředku, což je dle mého názoru chyba, neboť by to v extrémních případech nesprávného poučení (např. že odvolání je přípustné ve lhůtě 15 let) znamenalo závažný zásah do právní jistoty účastníků právních vztahů.

³¹² Nález Ústavního soudu České republiky ze dne 31. 5. 1994, sp. zn. III. ÚS 65/93.

³¹³ Usnesení Nejvyššího soudu České republiky ze dne 27. 6. 2002, sp. zn. 29 Odo 425/2002.

Z ostatních typů poučovací povinnosti může mít pro účastníky zásadní význam poučovací povinnosti o právu vyjádřit se k osobám soudců a přisedících (§ 15a odst. 1). Nesplnění této poučovací povinnosti má za následek, že účastník může vznést námitku podjatosti i po uplynutí subjektivní lhůty k jejímu uplatnění, která běží ode dne, kdy se dozvěděl o důvodu, pro který je soudce z projednání nebo rozhodnutí věci vyloučen. Avšak i pokud by účastník tuto námitku neuplatnil, než soudce, kterého se vyloučení týká, vyhlásí rozsudek, lze zjednat nápravu v odvolacím řízení, neboť okolnost, že ve věci rozhodoval vyloučený soudce, je odvolacím důvodem dle § 205 odst. 2 písm. a), který vede ke zrušení rozsudku soudu prvního stupně [§ 219a odst. 1 písm. a)] a je rovněž zmatečností vadou [§ 229 odst. 1 písm. e)], kterou lze uplatnit buď v žalobě pro zmatečnost nebo v dovolání (na základě § 242 odst. 3) a jež má taktéž za následek zrušení rozsudku vydaného v řízení, které trpělo touto vadou (§ 235e odst. 2, § 243b odst. 3 in fine).

Stejně významná je i poučovací povinnost o možnosti žádat o ustanovení zástupce vzhledem k účastníkům, u nichž jsou předpoklady, aby byli soudem osvobozeni od soudních poplatků (§ 138) zakotvená v § 30 odst. 1 in fine. Zákon nestanoví, jak má soud zjistit, že jsou u účastníka splněny předpoklady pro toto osvobození, proto je soud většinou odkázán na vyjádření účastníka, kterého se to týká. Zároveň však zákon nepřiznává toto právo pouze účastníkům, u nichž vyjdou tyto skutečnosti najevo, ale všem, u nichž jsou splněny tyto předpoklady. Proto by měl dle mého názoru soudce na počátku řízení poučit všechny nezastoupené účastníky, že jsou u nich splněny předpoklady pro osvobození od soudních poplatků, mají právo na ustanovení zástupce (a kromě toho popřípadě znovu, pokud vyjdou najevo skutečnosti odůvodňující osvobození od soudních poplatků).

V § 114b je upraven institut tzv. kvalifikované výzvy k vyjádření k žalobě, která má přispět k urychlení a zefektivnění řízení, zejména zabránit průtahům způsobeným nečinností žalovaného. Uvedený institut umožňuje, aby v případě, že se žalovaný ve věci na tuto výzvu nevyjádří, byl vydán rozsudek pro uznání. Předpokladem pro jeho vydání je však splnění poučovací povinnosti o tomto následku, která je upravena v § 114b odst. 5. Není totiž možné, aby takto fatální následek nastal, aniž byl před ním účastník varován.

Novela č. 7/2009 opět zvýšila odpovědnost účastníků za plnění jejich procesní povinností, což se projevilo i v § 114c odst. 6 a 7, které upravují následky toho, když se jedna ze stran nedostaví k případnému jednání, aniž by se včas a z důležitého důvodu omluvila. V případě žalovaného je tímto následkem fikce uznání nároku (pokud nejsou splněny podmínky pro odmítnutí žaloby nebo zastavení řízení), v případě žalobce je to zastavení řízení. Tvrdé dopady tohoto ustanovení mírní poučovací povinnost soudu ohledně těchto

následků, která zaručí, že budou účastníci předem varováni před svou absencí na tomto roku a bude je to motivovat k tomu, aby se k přípravnému jednání dostavili. Přesto je dle mého názoru sankce, která stíhá za toto „provinění“ žalovaného, nepřiměřená, neboť fikce uznání nároku umožňuje automatické vydání rozsudku pro uznání bez zkoumání skutkového stavu, přičemž tento rozsudek navíc nelze dodatečně zrušit, pokud účastník zmeškal jednání z omluvitelných důvodů (jako je tomu v případě rozsudku pro zmeškání). Proto by bylo vhodnější zakotvit pro tyto případy vydat rozsudek pro zmeškání, který lze zrušit, pokud žalovaný prokáže, že zmeškal jednání z omluvitelných důvodů (§ 153b odst. 4). Bylo by to logické i vzhledem k tomu, že v případě nedostavení se žalovaného k prvnímu vydání je jakousi sankcí za toto „provinění“ právě vydání rozsudku pro zmeškání. I o tomto následku musí soud žalovaného předem poučit, zpravidla tak činí v předvolání k prvnímu jednání. Problémem je skutečnost, že u předvolání k prvnímu jednání ve věci na rozdíl od předvolání k přípravnému jednání (§ 114b odst. 2 in fine) zákon nevyklučuje v případě potřeby použití institut náhradního doručení (§ 49 odst. 4) a judikatura Nejvyššího soudu dovodila, že dojde-li k náhradnímu doručení, nebrání skutečnost, že žalovaný ve skutečnosti není poučen o následcích svého nedostavení se k jednání, vydání rozsudku pro zmeškání³¹⁴. Dle mého názoru jsou následky vydání rozsudku pro zmeškání pro žalovaného natolik zásadní, že by bylo žádoucí, aby mu bylo vždy umožněno se s nimi dopředu skutečně seznámit, proto by mělo být v tomto případě stejně jako u předvolání k přípravnému jednání náhradní doručení vyloučeno.

Kromě nalézacího řízení, kterým jsem se zabývala doposud, má soud poučovací povinnost i ve vykonávacím řízení. Z § 254 odst. 1 vyplývá, že „na výkon rozhodnutí se užije ustanovení předcházejících částí“, tedy i ustanovení upravující poučovací povinnost. Kromě toho jsou v části šesté OSŘ upravující vykonávací řízení upraveny další typy zvláštní poučovací povinnosti a rovněž obecná poučovací povinnost v § 254 odst. 3, který říká, že „při výkonu rozhodnutí soud poskytuje účastníkům, jakož i dalším osobám, kterých se výkon rozhodnutí týká, poučení o jejich procesních právech a povinnostech“. Od obecné poučovací povinnosti se liší vymezením okruhu oprávněných osob, protože se vztahuje i na další osoby, „kterých se výkon rozhodnutí týká“. Možná však stačilo říci, že „při výkonu rozhodnutí soud poskytuje poučení i dalším osobám, kterých se výkon rozhodnutí týká“ namísto současné formulace, která částečně opakuje text § 5, neboť stanoví, že „při výkonu rozhodnutí soud poskytuje účastníkům, jakož i dalším osobám, kterých se výkon rozhodnutí týká, poučení

³¹⁴ Usnesení Nejvyššího soudu České republiky ze dne 24. 9. 2003, sp. zn. 29 Odo 166/2002.

o jejich procesních právech a povinnostech.“ Dochází tak ke zbytečné duplicitě. Přestože § 254 odst. 3 mluví stejně jako § 5 o povinnosti soudu poučovat účastníky pouze o jejich procesních právech a povinnostech, nelze ani v tomto případě brát toto omezení absolutně, neboť, jak již jsem zmínila, „na výkon rozhodnutí se užije ustanovení předcházejících částí“ (§ 254 odst. 1), tedy i poučovací povinnost hmotněprávní, resp. vycházející z hmotného práva dle § 118a odst. 1-3, přestože tyto případy budou výjimečné, neboť ve vykonávacím řízení „soud nařídí jednání, jen považuje-li to za nutné nebo stanoví-li to zákon.“ (§ 253 odst. 2), přičemž ze systematického zařazení a smyslu § 118a vyplývá, že se uplatní právě při jednání.

Pokud jde o vznik a vývoj institutu poučovací povinnosti, tak prvním civilněprocesním kodexem účinným na našem území, v němž byl tento institut upraven, byl zákon č. 13/1895, o soudním řízení v občanských rozepřích právních (civilní řád soudní), účinný od 1. 1. 1898. Již tento zákoník rozeznával poučovací povinnost obecnou a zvláštní, přestože použitelnost obecné poučovací povinnosti (§ 432 ČŘS) byla omezena jak z hlediska článku soudní soustavy, kde se mohla uplatnit, tak z hlediska subjektů, které z ní byly oprávněny. Z druhů zvláštní poučovací povinnosti tu byly upraveny např. poučení o vadách žaloby (§ 435 ČŘS), které však bylo poskytováno pouze účastníkům nezastoupeným advokátem, nebo i zárodek poučení vycházejícího z hmotného práva (ohledně povinnosti tvrzení a povinnosti důkazní § 182 odst. 2 ČŘS). Uvedený zákoník byl v účinnosti plných 53 let, až do 1. 1. 1951, kdy byl nahrazen zákonem č. 142/1950 Sb., o řízení ve věcech občanskoprávních (občanský soudní řád), který měl přizpůsobit občanské soudní řízení novým společenským podmínkám po komunistickém převratu z roku 1948. Občanský soudní řád z roku 1950 rozlišoval mezi návodem a poučením (§ 7 cit. zák.), přičemž návod vysvětloval dobový komentář jako vysvětlení, jaký úkon je vhodné a možné podle zákona učinit a jak by měl být tedy proveden, aby byl v souladu se zákonem³¹⁵ a poučení jako „objasnění toho, jaké právní následky by mělo provedení úkonu vysvětlovaného v návodu nebo provedení toho či onoho možného úkonu a právní následky, jaké by nastaly, kdyby v návodu vysvětlený úkon neprovedl nebo neprovedl žádný z možných úkonů.“³¹⁶ Z uvedeného vyplývá, že zejména existencí institutu návodu byla značně oslabena zásada projednací a dispoziční, což je zřejmě důvod, proč tento institut v účinném OSŘ již nenajdeme. Zajímavé rovněž je, že text § 7 upravujícího obecnou poučovací povinnost ukládal soudu poučovací povinnost jen vůči „pracujícím“. Z důvodové zprávy vyplývá, že tento pojem byl zákonodárcem použit záměrně a judikatura proto dovodila, že „soud nemá poučovací povinnost vůči účastníku, který je třídním nepřítelem

³¹⁵ RUBEŠ a kol.: *Komentář k občanskému...*, s. 126.

³¹⁶ tamtéž

lidově demokratického zřízení.³¹⁷ V ustanoveních upravujících zvláštní poučovací povinnost (např. § 45 odst. 1, upravující poučovací povinnost ohledně vad podání) se však již mluví pouze o „účastnících“, z čehož dobová právní věda dovodila, že tuto poučovací povinnost měl soud i vůči tomu, kdo není „pracujícím“³¹⁸. § 7 též obsahoval zajímavou formulaci, že soud „dbá všestranně o to, aby [účastníci] pro nedostatek všeobecného nebo právnického vzdělání neutrpěli újmu na svých právech.“ Tato újma byla chápána nejen jako újma na právech procesních, ale i těch hmotněprávních, což často stavělo soudce do pozice advokáta obou stran, v důsledku čehož bylo velmi obtížné hodnotit, zda byla zachována zásada rovnosti účastníků a nestrannosti soudu.

V roce 1963 byl v reakci na přijetí nové ústavy, která v preambuli konstatovala, že socialismus v naší zemi zvítězil, přijat nový občanský soudní řád (zákon č. 99/1963Sb., účinný od 1. 4. 1964), který je po mnoha novelizacích platný a účinný dodnes. Zákon upravuje obecnou poučovací povinnost v § 5, který na rozdíl od § 7 OSŘ z roku 1950 nemluvil v původním znění o „pracujících“, ale o „občanech a organizacích“. To znamená, že již byl opuštěn třídní aspekt a „právo být poučovány“ měly všechny subjekty práva bez ohledu na svůj třídní původ, což vycházelo zřejmě z výše zmíněné deklamace, že socialismus v naší zemi již zvítězil. V § 5 OSŘ se na rozdíl od § 7 OSŘ z roku 1950 již nemluví o návodu, ale v původním znění tu byla formulace, že soudy „pomáhají [občanům a organizacím] při uplatnění jejich práv“, což v podstatě odpovídá definici návodu. I v tomto období se považovalo za standardní poučování o hmotném právu, např. o možnosti vznést námitku promlčení nebo upozornění na to, že jiný účastník nemá právní subjektivitu. Nejkontroverznějším se mi jeví poučení žalobce, který se chystá vzít žalobu zpět, o tom, že jeho nároky jsou oprávněné, a má proto velkou naději na úspěch ve sporu³¹⁹, kterým docházelo nejen k popření dispozičního principu, ale i ohrožení rovnosti účastníků řízení. Celkově oproti dnešní době byla posílena zásada vyšetřovací spolu se zásadou oficiality na úkor odpovědnosti účastníků za výsledek sporu. Zajímavým institutem v původním znění OSŘ z roku 1963 byly tzv. pohovory, které se v některých ohledech s trochou nadsázky blížily mediaci. Jejich účelem totiž bylo předcházet sporům tím, že se občané přimějí k dobrovolnému splnění svých povinností, přičemž postup soudu byl zcela neformální a jeho výsledkem nebylo vykonatelné rozhodnutí (čímž se pohovory liší od smířčího řízení).

³¹⁷ tamtéž, s. 125.

³¹⁸ tamtéž, s. 125-126.

³¹⁹ ONDREIČKA: *Poučovací povinnost*..., s. 16.

V rámci těchto pohovorů měl soud čistě hmotněprávní poučovací povinnost, která se podobala dnešní poučovací povinnosti v souvislosti s uzavíráním smíru (§ 99).

Po tzv. sametové revoluci bylo třeba opět přizpůsobit občanský soudní řád novým společenským poměrům, a jelikož přijetí nového zákoníku by bylo složité a zdlouhavé, byla namísto toho přijata novela č. 519/1991 Sb., která měla za cíl zejména přizpůsobit občanský soudní řád demokratickým podmínkám. V rámci těchto změn byl novelizován i § 5 OSŘ, do nějž bylo doplněno slovo „procesních“, v důsledku čehož se měla poučovací povinnost nadále týkat pouze procesních práv a povinností a nikoli těch hmotněprávních. Toto pojetí poučovací povinnosti, kdy účastníci nemohli dostat žádné poučení, které by vycházelo z hmotněprávních předpisů, však často vedlo k vydávání pro účastníky překvapivých rozhodnutí, resp. porušení zásady předvídatelnosti rozhodnutí, a tím i k porušení jejich práva na spravedlivý proces garantovaného mj. čl. 36 Listiny základních práv a svobod. Změnu přinesla až novela č. 30/2000 Sb., účinná od 1. 1. 2011, která zavedla do OSŘ mj. § 118a upravující zjednodušeně řečeno poučení o povinnosti tvrzení a povinnosti důkazní, kterou někteří autoři považují za úpravu poučování o hmotném právu nebo alespoň vycházející z hmotného práva. Smyslem tohoto ustanovení je dle mého názoru především zajistit, že soudce bude mít k dispozici co nejvíce informací týkajících se skutkového stavu, které slouží jako podklad pro jeho rozhodnutí a rovněž zabránění vydávání tzv. překvapivých rozhodnutí, resp. zajištění předvídatelnosti soudního rozhodování. Tato novela rovněž posílila nové nástroje urychlení řízení (např. koncentrace některých řízení dle § 118b, kvalifikovaná výzva dle § 114b, omezené uplatňování novot v odvolacím řízení dle § 205a) a v té souvislosti i zavedla nové druhy poučovací povinnosti soudu, které mají za úkol zabránit nepředvídatelným tvrdým dopadům těchto ustanovení. Přesto došlo dle mého názoru zavedením některých „urychlovacích“ institutů k posilování formalismů na úkor nalézání spravedlivého řešení. Zásada koncentrace řízení obsažená po novele např. v ustanovení § 118b byla ještě posílena novelou č. 7/2009 Sb., která mj. posunula u téměř všech sporných věcí³²⁰ okamžik, do kdy lze označovat důkazy a uvést rozhodné skutečnosti, na konec prvního jednání ve věci, popř. konec přípravného jednání, čímž učinila ze zásady koncentrace univerzální zásadu projednávání sporných věcí³²¹. S tím je spojena i povinnost soudu poučit účastníky o této koncentraci a výjimkách z ní. Novela kupodivu jeden institut spojený s koncentrací zrušila, a to výše zmíněnou koncentraci na návrh účastníka (tzv. koncentraci vhodnou), dříve

³²⁰ Přesněji řečeno, tato koncentrace se uplatní u všech věcí kromě těch uvedených v § 120 odst. 2, jak vyplývá z § 118b odst. 3.

³²¹ BUREŠ, Jaroslav. In DRÁPAL, BUREŠ a kol.: *Občanský soudní řád...*, s. 828.

upravenou v § 118c, která byla zavedena novelou č. 30/2000 a dle důvodové zprávy k zákonu č. 7/2009 se neosvědčila. Dle mého názoru však byla tato úprava vhodnější než ta současná, neboť umožňovala soudci, aby co nejlépe zjistil skutkový stav, aniž by byl omezen obligatorní koncentrací, ale měl zároveň pojistku v podobě tohoto institutu pro případ, že některý z účastníků působí průtahy.

Pokud mám shrnout výše zmíněné závěry z jednotlivých kapitol a vyřešit hypotézy vytyčené v úvodu, tak již samotná existence institutu poučovací povinnosti částečně popírá zásadu, že neznalost práva neomlouvá. Týká se to však především procesního práva, neboť soud má povinnost poučovat účastníky především o jejich procesních právech a povinnostech. Je to zřejmě z důvodu větší složitosti procesního práva, které se navíc aplikuje, pouze pokud dojde k nesplnění hmotněprávních povinností (nebo to alespoň žalobce tvrdí), a tudíž s ním subjekty práva nepřijdou tak často do styku jako s právem hmotným. Nejvíce se popření zásady, že neznalost práva neomlouvá, projevuje u těch typů zvláštní poučovací povinnosti, kde je poučení o určitém možném následku předpokladem toho, aby tento následek mohl nastat, což se týká např. poučení o koncentraci, která má nastat koncem přípravného jednání (§ 114c odst. 5), poučení spojeného s kvalifikovanou výzvou dle § 114b nebo poučení o podstatě neúplné apelace dle § 119a. V některých případech jsou však účastníci chráněni i před nepříznivými následky neznalosti hmotného práva, a to zejména v případě poučení dle § 118a odst. 2, po němž účastníci reagují na hmotněprávní hodnocení věci ze strany soudu (ať již ji soud účastníkům přímo sdělí či nikoli), a mají tak možnost nasměrovat podle něj svá tvrzení a důkazní návrhy.

Pokud jde o otázku, zda současná úprava poučovací povinnosti umožňuje poučování o hmotném právu a zda takovýmto poučením soudce porušuje zásadu rovnosti, nelze dle mého názoru vždy oddělit poučování o procesních právech od poučení o právech hmotných, aniž by tím byl ohrožen účel poučovací povinnosti, kterým je mj. rovněž zajištění rovnosti účastníků. Účastníci by tedy neměli být ani nezvýhodněni (v případě nesplnění poučovací povinnosti) ani zvýhodňováni (v případě překročení limitů poučovací povinnosti). Hranice poučovací povinnosti je však obtížné stanovit, a dle mého názoru to ani není paušálně možné. Soud musí vždy přihlížet k individuálním okolnostem případu a mít na zřeteli právě zmíněnou zásadu rovnosti účastníků. To platí i pro poučovací povinnost spočívající v upozornění na to, že žalovaný nemá procesní subjektivitu. Domnívám se, že soud by měl tímto dát účastníku možnost opravit žalobu, pokud z omluvitelných důvodů (v důsledku změny nebo nepřehlednosti právní úpravy) označil entitu, která z právního hlediska neexistuje, jinak by byl žalobce (většinou neprávnick) nepřiměřeně znevýhodněn vůči veřejnoprávnímu subjektu,

který zpravidla stojí na druhé straně a který je navíc často zodpovědný za nepřehlednou právní úpravu. Nejvíce může být v těchto případech žalobce poškozen, pokud tuto vadu v označení žalovaného, resp. nedostatek podmínky řízení „objeví“ až odvolací soud a žalobce potom musí platit náklady zastaveného řízení a podávat žalobu znovu. Přitom zpravidla z hlediska zásady rovnosti účastníků bude dostačovat, pokud soud pouze upozorní žalobce na tuto „vadu“ jeho podání, aniž by mu sděloval, kdo konkrétně má být žalovaným. Žalobce pak má možnost opatřit si potřebné informace a svou chybu napravit.

Zásada rovnosti účastníků může být ohrožena i při plnění poučovací povinnosti při uzavírání soudního smíru, která má v podstatě čistě hmotněprávní charakter. Pokud by soud v rámci plnění této poučovací povinnosti účastníkům sdělil, která strana by ve sporu uspěla, pak by tím zajisté byla zásada rovnosti účastníků porušena. Důvěřuji však našim soudcům, že uvedený institut takto zneužívat nebudou, a naopak budou svou poučovací povinnost plnit tak, aby účastníky na jedné straně motivovali k uzavření smíru, ale na druhé straně jim ponechali možnost se svobodně rozhodnout, zda smír uzavřou. Domnívám se, že poučování o (objektivním) hmotném právu se nemůže soud vyhnout ani při plnění své poučovací povinnosti dle § 118a, zejm. odst. 2, podle nějž je účastník vyzýván, aby doplnil vyličení rozhodných skutečností v souladu s odlišným právním názorem soudu. Pokud má být tato výzva účinná, bude muset obsahovat i informace o hmotném právu. To také není v rozporu se zásadou rovnosti účastníků, neboť poučení mají možnost slyšet a reagovat na ně obě strany a jeho cílem je motivovat účastníky k řádnému plnění jejich povinnosti tvrzení a povinnosti důkazní, nikoli poskytovat jim právní rady. Důležité však je, aby soudce nenahrazoval advokáta některé ze stran a nesděloval jí informace, které jsou výhodné pouze pro ni (např. možnost namítat relativní neplatnost), pokud nejde o případ, že jsou dány skutečnosti, ke kterým musí soud přihlížet ex offio (např. absolutní neplatnost právního úkonu).

Seznam použitých pramenů a literatury

Prameny

Právní předpisy:

Císařský patent č. 208/1854 ř. z., kterým se zavádí nový zákon o soudním řízení v nesporných právních věcech, v původním znění

Zákon č. 111/1895 ř. z., o vykonávání soudní moci a o příslušnosti řádných soudů v občanských věcech právních (jurisdikční norma), v původním znění

Zákon č. 113/1895 ř. z., civilní řád soudní (c. ř. s.), v původním znění

Zákon č. 141/1950, občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 40/1964 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád, ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 99/1963 Sb., občiansky súdny poriadok, ve znění pozdějších předpisů

Ústavní zákon č. 2/1993 Sb., Listina základních práv a svobod, ve znění pozdějších předpisů

Ústavní zákon č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky, ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 30/2000 Sb., kterým se mění zákon č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád

Zákon č. 59/2005 Sb., kterým se mění zákon č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád

Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, ve znění pozdějších předpisů

Zivilprozessordnung (německý civilní řád soudní) z roku 1877, ve znění pozdějších předpisů

Důvodové zprávy:

Důvodová zpráva k zákonu č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád. ASPI, LIT32410CZ.
Pramen: PSP. Tisk č. 147.

Důvodová zpráva k zákonu č. 519/1991 Sb., kterým se mění občanský soudní řád. ASPI, LIT28126CZ. Pramen: PSP. Tisk č. 679.

Důvodová zpráva k novele OSŘ provedené zákonem č. 30/2000 Sb. Sněmovní tisk č. 257/0.
Dostupné na: <<http://www.psp.cz/sqw/text/orig2.sqw?idd=28011>>.

Důvodová zpráva k návrhu zákona č. 7/2009. Sněmovní tisk č. 478/0. Dostupné na: <<http://www.psp.cz/sqw/text/tiskt.sqw?O=5&CT=478&CT1=0>>.

Judikatura:

Ústavní soud:

Nález Ústavního soudu České a Slovenské Federativní Republiky ze dne 21. 12. 1992, sp. zn. I ÚS 597/92.

Nález Ústavního soudu České republiky ze dne 31. 5. 1994, sp. zn. III. ÚS 65/93.

Nález Ústavního soudu České republiky ze dne 29. 6. 1995, sp. zn. III. ÚS 74/94.

Nález Ústavního soudu České republiky ze dne 27. 10. 1995, sp. zn. IV. ÚS 41/95.

Nález Ústavního soudu České republiky ze dne 25. 6. 1997, sp. zn. I. ÚS 63/96.

Nález Ústavního soudu České republiky ze dne 15. 1. 1997, sp. zn. II. ÚS 309/95.

Nález Ústavního soudu České republiky ze dne 7. 7. 1999, sp. zn. I. ÚS 138/98.

Nález Ústavního soudu České republiky ze dne 23. 2. 2000, sp. zn. II. ÚS 576/99

Nález Ústavního soudu České republiky ze dne 1. 11. 2000, sp. zn. II. ÚS 100/2000.

Nález Ústavního soudu České republiky ze dne 25. 4. 2000, sp. zn. II. ÚS 242/98.

Nález Ústavního soudu České republiky ze dne 20. 2. 2002, sp. zn. II. ÚS 618/01.

Nález Ústavního soudu České republiky ze dne 26. 3. 2002, sp. zn. I. ÚS 352/2000.

Nález Ústavního soudu České republiky ze dne 4. 11. 2002, sp. zn. IV. ÚS 707/2000.

Nález Ústavního soudu České republiky ze dne 6. 4. 2004, sp. zn. IV. ÚS 22/03.

Nález Ústavního soudu České republiky ze dne 5. 8. 2004, sp. zn. II. ÚS 73/03.

Nález Ústavního soudu České republiky ze dne 28. 3. 2006, sp. zn. I. ÚS 503/05.

Nález Ústavního soudu České republiky ze dne 3. 10. 2006, sp. zn. I. ÚS 212/06.

Nález Ústavního soudu České republiky ze dne 3. 10. 2006, sp. zn. I. ÚS 173/06.

Nález Ústavního soudu České republiky ze dne 9. 1. 2007, sp. zn. I. ÚS 621/06.

Nález Ústavního soudu České republiky ze dne 14. 8. 2007, sp. zn. IV. ÚS 687/06.

Nález Ústavního soudu České republiky ze dne 29. 10. 2009, sp. zn. I. ÚS 1688/09.

Nález Ústavního soudu České republiky ze dne 2. 9. 2010, sp. zn. II. ÚS 1617/10.

Nejvyšší soud:

Rozsudek Nejvyššího soudu České republiky ze dne 27. 6. 1996, sp. zn. 2 Cdon 661/96.

Usnesení Nejvyššího soudu České republiky ze dne 30. 4. 2001, sp. zn. 20 Cdo 1053/2000.

Usnesení Nejvyššího soudu České republiky ze dne 29. 8. 2001, sp. zn. 20 Cdo 1020/99.

Rozsudek Nejvyššího soudu České republiky ze dne 23. 1. 2002, sp. zn. 25 Cdo 643/2000.

Usnesení Nejvyššího soudu České republiky ze dne 21. 3. 2002, sp. zn. 21 Cdo 777/2001.

Usnesení Nejvyššího soudu České republiky ze dne 27. 6. 2002, sp. zn. 29 Odo 425/2002.

Rozsudek Nejvyššího soudu České republiky ze dne 25. 9. 2002, sp. zn. 29 Odo 810/2001.

Usnesení Nejvyššího soudu České republiky ze dne 15. 10. 2002, sp. zn. 21 Cdo 370/2002.
Rozsudek Nejvyššího soudu České republiky ze dne 5. 12. 2002, sp. zn. 29 Odo 667/2002.
Rozsudek Nejvyššího soudu České republiky ze dne 19. 3. 2003, sp. zn. 29 Odo 715/2002.
Rozsudek Nejvyššího soudu České republiky ze dne 20. 3. 2003, sp. zn. 21 Cdo 1491/2002.
Usnesení Nejvyššího soudu České republiky ze dne 24. 9. 2003, sp. zn. 29 Odo 166/2002.
Usnesení Nejvyššího soudu České republiky ze dne 28. 1. 2004, sp. zn. 32 Odo 648/2003.
Usnesení Nejvyššího soudu České republiky ze dne 9. 3. 2004, sp. zn. 22 Cdo 18/2004.
Usnesení Nejvyššího soudu České republiky ze dne 12. 8. 2004, sp. zn. 21 Cdo 1109/2004.
Rozsudek Nejvyššího soudu České republiky ze dne 26. 1. 2005, sp. zn. 32 Odo 382/2004.
Rozsudek Nejvyššího soudu České republiky ze dne 17. 5. 2005, sp. zn. 21 Cdo 2520/2004.
Usnesení Nejvyššího soudu České republiky ze dne 15. 2. 2006, sp. zn. 20 Cdo 1574/2005.
Rozsudek Nejvyššího soudu České republiky ze dne 25. 5. 2006, sp. zn. 32 Odo 196/2005.
Rozsudek Nejvyššího soudu České republiky ze dne 23. 8. 2006, sp. zn. 32 Odo 1337/2004.
Rozsudek Nejvyššího soudu České republiky ze dne 11. 10. 2006, sp. zn. 29 Odo 1166/2004.
Rozsudek Nejvyššího soudu České republiky ze dne 27. 2. 2007, sp. zn. 32 Odo 1291/2005.
Rozsudek Nejvyššího soudu České republiky ze dne 18. 9. 2007, sp. zn. 22 Cdo 2290/2006.
Rozsudek Nejvyššího soudu České republiky ze dne 30. 4. 2008, sp. zn. 33 Odo 783/2006.
Rozsudek Nejvyššího soudu České republiky ze dne 26. 3. 2009, sp. zn. 22 Cdo 4272/2007.
Rozsudek Nejvyššího soudu České republiky ze dne 29. 4. 2009, sp. zn. 21 Cdo 3090/2008.
Rozsudek Nejvyššího soudu České republiky ze dne 25. 11. 2010, sp. zn. 30 Cdo 4581/2009.

Ostatní:

Nález Spolkového ústavního soudu ze dne 5. 5. 1987, sp. zn. 1 BvR 903/85. Dostupné na
<<http://www.servat.unibe.ch/dfr/bv075302.html>>.

Rozsudek Krajského soudu v Brně ze dne 5. 2. 1993, sp. zn. 15 Co 450/1992.

Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci Ankerl proti Švýcarsku ze dne 23. října
1996, stížnost č. 17748/91.

Rozsudek Krajského soudu v Ústí nad Labem ze dne 27. 11. 2008, sp. zn. 10 Co 344/2007.

Literatura

Monografie:

- HAMULÁKOVÁ, Klára. *Zásada koncentrace řízení a její uplatnění v civilním soudním řízení*. 1. vydání. Praha : Leges, 2010. 191 s. ISBN 978-80-87212-51-6.
- KUBŮ, Lubomír, HUNGR, Pavel, OSINA, Petr. *Teorie práva*. 1. vydání. Praha: Linde, 2007. 335 s. ISBN 978-80-7201-637-2.
- MACUR, Josef. *Postmodernismus a zjišťování skutkového stavu v civilním soudním řízení*. 1. vydání, Brno: Masarykova univerzita, 2001. 220 s. ISBN 80-210-2539-5.
- SVOBODA, Karel. *Dokazování*. 1. vydání. Praha: ASPI, 2009. 391 s. ISBN 978-80-7357-414-7.
- SVOBODA, Karel. *Přehled judikatury: Poučovací povinnost soudu a koncentrace řízení*. Praha: ASPI, 2009. 100 s. ISBN 978-80-7357-453-6.
- WINTEROVÁ, Alena, a kol. *Civilní právo procesní*. 3. vydání, Praha: Linde, 2004. 729 s.

Komentáře:

- DAVID, Ludvík, a kol. *Občanský soudní řád: Komentář. I. díl, (§1 až 200za)*. 1. vydání. Praha: Wolters Kluwer, 2009. 1072 s. ISBN 978-80-7357-460-4.
- DAVID, Ludvík, a kol. *Občanský soudní řád: Komentář. II. díl, (§ 201 až 376)*. 1. vydání. Praha: Wolters Kluwer, 2009. s. 1073-1986. ISBN 978-80-7357-460-4.
- DRÁPAL, Ljubomír, BUREŠ, Jaroslav, a kol. *Občanský soudní řád: Komentář. I. díl (§ 1 - 200za)*. 1. vydání, Praha: C. H. Beck, 2009, 1579 s. ISBN 978-80-7400-107-9.
- DRÁPAL, Ljubomír, BUREŠ, Jaroslav, a kol. *Občanský soudní řád: Komentář. II. díl (§ 201 - 376)*. 1. vydání, Praha: C. H. Beck, 2009, s. 1581-3343. ISBN 978-80-7400-107-9.
- HANDL, Vlastimil, RUBEŠ, Josef, a kol. *Občanský soudní řád: Komentář. I. díl*. 1. vydání. Praha: Panorama, 1985. 858 s. ISBN 11-093-85/01.
- HANDL, Vlastimil, RUBEŠ, Josef, a kol. *Občanský soudní řád: Komentář. II. díl*. 1. vydání. Praha: Panorama, 1985. 681 s. ISBN 11-093-85/02.
- HORA, Václav. *Civilní řád soudní a jurisdikční norma*. 3. vydání. Praha: Československý kompas, 1934. 1238 s.
- RUBEŠ, Josef, a kol. *Komentář k občanskému soudnímu řádu. Díl první*. Praha: Orbis, 1957, 897 s.

WINTEROVÁ, Alena, a kol. *Občanský soudní řád s vysvětlivkami a judikaturou*. 3., aktualizované vydání. Praha: Linde Praha, 2007. 1087 s. ISBN 978-80-7201-647-1.

Příspěvky ve sbornících:

KŘIVÁČKOVÁ, Jana. Překvapivá rozhodnutí jako forma porušení práva na spravedlivý proces. In HAMULÁK, Ondrej (ed). *Olomoucké debaty mladých právníků 2008*. Olomouc: Iuridicum Olomucensis, o. p. s., 2008, s. 74–78. Dostupné také na <<http://odmp.upol.cz/sborniky/sbornik-odmp-2008/>>.

Články:

- BALÍK Stanislav. Advokátské spory a právo chudých?. *Právní praxe*, 1995, č. 7, s. 422-426.
- BARTONÍČKOVÁ, Klára, KŘIVÁČKOVÁ, Jana. Koncentrace civilního soudního řízení zavedená zákonem č. 7/2009 a problémy s ní spojené. *Právní rozhledy*, 2009, č. 17, s. 611-615.
- BARTONÍČKOVÁ, Klára. K poučovací povinnosti soudu. *Jurisprudence*, 2006, č. 3, s. 10-16.
- BAUDYŠ, Petr. Promlčení – oslabení nebo zánik práva?. *Právní rozhledy*, 2002, č. 7, s. 328-330.
- BUREŠ, Jaroslav, DRÁPAL, Ljubomír. Co se změnilo na poučovací povinnosti soudu v občanském soudním řízení?. *Právní praxe*, 1994, č. 9, s. 529–543.
- ČERNÝ, Miroslav, HALOUZKA, Vladimír. Námitka promlčení a zneužití práva. *Právník*, 1983, č. 10, s. 905-912.
- DAVID, Ludvík. Poznámky k poučení účastníků soudem podle § 118a odst. 1, 2 o. s. ř.. *Právní praxe*, 2001, č. 10, s. 625-634.
- DERKA, Ladislav. Hranice neúplné apelace. *Právní rozhledy*, 2003, roč. 11, č. 6, s. 297-298.
- JANOUŠEK, Lubomír. Poučovací povinnost obecných soudů dle o. s. ř. v judikatuře Ústavního soudu. *Právní fórum*, 2004, č. 2, s. 52-57.
- JENDREJÁK, Peter. Je súd povinný oboznámiť účastníkov konania, že súd mieni posúdiť vec právne inak ako účastníci? Alebo o výklade práva s ľudskou tvárou. *Justičná revue*. 2006, roč. 58, č. 11, s. 1728-1743.
- JIRSA, Jaromír. Poučovací povinnost soudu po novele a zásady civilního procesu. *Právo a podnikání*, 2005, č. 5, s. 19-26.

- KŘIVÁČKOVÁ, Jana, HAMULÁKOVÁ, Klára. Devět měsíců účinnosti nové právní úpravy koncentrace v civilním soudním řízení z pohledu praxe. *Právní rozhledy*, 2010, č. 12, s. 441-446.)
- LAVICKÝ, Petr, STAVINHOVÁ, Jaruška. Sankce v civilním právu procesním. *Právní fórum*, 2008, č. 9, s. 369-380.
- MACUR, Josef. K problematice urychlování civilního soudního řízení. *Právní rozhledy*, 2002, č. 3, s. 126-130.
- MACUR, Josef. Soudcovská vysvětlovací povinnosti v civilním řízení, *Soudce*, 2000, č. 9, s. 10-14.
- MACUR, Josef. Soudcovská vysvětlovací povinnosti v civilním řízení, *Soudce*, 2000, č. 10, s. 8-12.
- MIKULCOVÁ, Lenka. Povinnost tvrzení a důkazní povinnost po novele občanského soudního řádu. *Právní rozhledy*, 2003, roč. 11, č. 9, s. 467-472.
- NYKODÝM, Jiří. Nad jedním soudním rozhodnutím. *Bulletin advokacie*, 1994, č. 4, s. 25-26.
- ONDREIČKA, Jaroslav. Poučovací povinnosť podľa § 5 o. s. p. v súdnej praxi. *Socialistické súdnictvo*, 1976, roč. XXVIII, č. 8, s. 12-17.
- SCHELLEOVÁ, Ilona, SCHELLE, Karel. Vývoj civilního procesu. *Všehrd: časopis spolku českých právníků*, 1998, roč. 29, č. 1, s. 6-21.
- STEINER, Marek. Jsou všechny změny a doplňky občanského soudního řádu v souladu s ústavním pořádkem?. *Bulletin advokacie*, 2001, č. 6, s. 105-107. Dostupné také na <http://www.cak.cz/assets/files/181/BA_01_06.pdf>.
- SVOBODA, Karel. Dokdy lze ve sporu tvrdit a prokazovat po 1. 7. 2009. *Právo pro podnikání a zaměstnání*, 2009, roč. 18, č. 7-8, s. 26-29.
- SVOBODA, Karel. Hmotněprávní poučovací povinnost soudu – mýtus nebo realita?. *Právní fórum*, 2007, č. 2, s. 46-49.
- SVOBODA, Karel. Nový režim koncentrace v civilním sporu – z bláta do louže. *Bulletin advokacie*. 2009, č. 3, s. 22-23. Dostupné také na: <http://www.cak.cz/files/2678/BA_09_03.pdf>.
- SVOBODA, Karel. Soud je povinen poučovat. *Právní rádce*, 2007, č. 9, s. 16-18.
- SVOBODA, Karel. Souhrnná novela občanského soudního řádu - jak funguje v praxi. *Právní fórum*, 2009, roč. 6, č. 10, s. 436-439.
- VAŠÍČEK, Milan, DVOŘÁČEK, Dan. "Překvapivé právní hodnocení" ve světle zásady kontradiktornosti. *Právní rozhledy*, 2004, č. 6, s. 221-224.
- WINTEROVÁ, Alena. Koho a o čem v procesu poučovat?. *Právní praxe*, 1995, č. 1, s. 43-48.

ZOULÍK, František., DVOŘÁK, Bohumil. K vývoji a perspektivám českého civilního procesu. *Právní fórum*, 2009, č. 1, roč. 6, s. 1- 5.

Internetové stránky:

FOJTÍK, Luboš. *Praktické projevy zásady iura novit curia v českém civilním soudním řízení*. [online]. elaw.cz, 21. dubna 2011, [cit. 15. června 2011]. Dostupné na: <<http://www.elaw.cz/cs/obchodni-pravo/457-prakticke-projevy-zasady-iura-novit-curia-v-eskem-civilnim-soudnim-rizeni.html>>.

JIRSA, Jaromír. *K souhrnné novele občanského soudního řádu – glosa* [online]. ipravnik.cz, 25. května 2009 [cit. 29. září 2010]. Dostupné na <http://www.ipravnik.cz/cz/knihy-pod-lupou/art_5932/k-souhrnne-novele-obcanskeho-soudniho-radu-glosa.aspx>.

NEZDAŘIL, Aleš. *Námítka promlčení v rozporu s dobrými mravy?* [online]. pravnic.iradce.ihned.cz, 27. března 2008, č. 3 [cit. 23. srpna 2010]. Dostupné na <http://pravnic.iradce.ihned.cz/c4-10077440-23578510-F00000_d-namitka-promlцени-v-rozporu-s-dobrymi-mravy>.

SKOPAL, Roman. *Nové procesní instituty provedené novelou OSŘ - koncentrace řízení* [online]. juristic.cz, 20. června 2009 [cit. 27. září 2010]. Dostupné na <<http://obcanske.juristic.cz/665063/clanek/obcan5>>.

STAVĚLÍK, Petr. *Paradoxní důsledky současného pojetí aplikace § 114b OSŘ* [online]. ipravnik.cz, 13. července 2005 [cit. 4. května 2011]. Dostupné na <http://www.ipravnik.cz/cz/clanky/civilni-proces/art_3782/paradoxni-dusledky-soucasneho-pojeti-aplikace-114b-osr.aspx>.

VRCHA, Pavel. *Aplikace § 99 odst. 1 občanského soudního řádu* [online]. pravnic.iradce.ihned.cz, 22. února 2006, roč. 14, č. 2, [cit. 29. května 2010]. Dostupné na <[http://pravnic.iradce.ihned.cz/index.php?s1=F&s2=0&s3=0&s4=0&s5=0&s6=0&m=d&article\[id\]=17891470](http://pravnic.iradce.ihned.cz/index.php?s1=F&s2=0&s3=0&s4=0&s5=0&s6=0&m=d&article[id]=17891470)>.

Abstrakt v českém jazyce

Ve své diplomové práci se zabývám poučovací povinností soudu, která znamená povinnost soudu informovat účastníky o jejich procesních právech a povinnostech. Jejím cílem je především kompenzovat jejich případnou neznalost právních (zejména procesněprávních) předpisů, a zajistit tak jejich rovné postavení v řízení a nalezení spravedlivého řešení v souladu se zásadou materiální pravdy. Poučovací povinnost se dělí na obecnou a zvláštní, která se od té obecné liší v tom, že zákon stanoví její konkrétní obsah. Základním ustanovením upravujícím obecnou poučovací povinnost je § 5, který se použije i v případech, kdy je třeba poučit účastníka o jeho právech a povinnostech, k nimž zákon nestanoví zvláštní poučovací povinnost. Zvláštní poučovací povinnost byla zavedena v situacích, kdy zákonodárce shledal, že je potřebné tuto povinnost ve specifické situaci z důvodu právní jistoty výslovně zakotvit, nebo kdy chtěl s nesplněním této povinnosti spojit zvláštní právní následky. Nesplnění poučovací povinnosti je také vždy procesní vadou, která může v některých případech vést až ke zrušení rozhodnutí pochybivšího soudu v odvolacím nebo dovolacím řízení.

Příkladem zvláštní poučovací povinnosti je § 43, který upravuje poučovací povinnost při odstraňování vad podání, nebo poučovací povinnost při uzavírání soudního smíru dle § 99. Tato povinnost je specifická tím, že jsou účastníci poučováni o hmotném právu, přestože § 5, který je *lex generalis* vůči tomuto ustanovení, mluví pouze o poučování o procesních právech a povinnostech. Dle mého názoru by měli v tomto případě být poučováni spíše o objektivním než o subjektivním hmotném právu. Z hmotného práva musí soud vycházet také při plnění poučovací povinnosti o povinnosti tvrzení a povinnosti důkazní dle § 118a odst. 1–3, a to zejména v případě poučování dle § 118a odst. 2, který upravuje poučovací povinnost v případě, že má soud jiný názor na právní kvalifikaci věci než účastník. Tato poučovací povinnost je důležitá z hlediska předvídatelnosti postupu soudu a zabránění vydávání překvapivých rozhodnutí. Při plnění těchto třech poučovacích povinností musí však soud zvláště dbát na to, aby nepřekročil hranice přípustného poučení z hlediska zásady rovnosti účastníků řízení (§ 18 OSŘ, čl. 37 odst. 3 Listiny základních práv a svobod).

Mnoho typů poučovací povinnosti je upraveno v souvislosti s instituty, jejichž cílem je urychlení a zefektivnění řízení, zavedenými zejména novelami OSŘ č. 30/2000 Sb. a 7/2009 Sb. Cílem těchto poučovacích povinností je především zmírnění tvrdých dopadů těchto institutů na účastníky řízení. Patří sem např. poučovací povinnost v souvislosti s kvalifikovanou výzvou k vyjádření k žalobě dle § 114b nebo poučovací povinnost

o koncentraci řízení, která má nastat koncem přípravného jednání (§ 114c odst. 5), která je na rozdíl od poučovací povinnosti ohledně koncentrace nastávající koncem prvního jednání ve věci (§ 118b odst. 1) zákonem výslovně upravena (povinnost poučít účastníci o druhé jmenované koncentraci však vyplývá z obecné poučovací povinnosti upravené v § 5). Dále sem lze zařadit i poučovací povinnost vztahující se k následkům nedostavení se žalovaného a žalobce k přípravnému jednání bez řádné omluvy (jimiž jsou v případě žalovaného fikce uznání nároku a v případě žalobce zastavení řízení) dle § 114c odst. 6 a 7 a poučovací povinnost o neúplné apelaci (tedy omezené možnosti uvádět nové skutečnosti a důkazy v odvolacím řízení) dle § 119a odst. 1.

Ve své práci rozebírám i poučovací povinnost o opravných prostředcích, která v případě vyhlášení rozsudku zahrnuje poučení o odvolání (§ 156), zatímco v písemném vyhotovení poučuje soud (druhého stupně) i o tom, zda lze podat proti rozsudku dovolání (§ 157), popř. za jakých podmínek. Dále se ve své práci stručně věnuji i některým okrajovějším typům poučovací povinnosti, a to např. poučovací povinnosti o právu vyjádřit se k osobám soudců a přísedících (§ 15a odst. 1), o možnosti ustanovení zástupce účastníku, u něhož jsou předpoklady k osvobození od soudních poplatků (§ 30 odst. 1), poučovací povinnosti o možnosti vydat rozsudek pro zmeškání, pokud se žalovaný nedostaví k prvnímu jednání (§ 153b odst. 1) a obecné poučovací povinnosti ve vykonávacím řízení (§ 254 odst. 3).

Samostatnou kapitolu věnuji i historickému vývoji poučovací povinnosti, který začíná na konci devatenáctého století vydáním civilního řádu soudního, který platil i po vzniku samostatného Československa, pokračuje v občanském soudním řádu z roku 1950, vydaném po komunistickém převratu a končí současným občanským soudním řádem, který je účinný od roku 1964. Za dobu své účinnosti však prošel mnoha novelizacemi, z nichž nejvýznamnější je asi ta provedená po tzv. sametové revoluci zákonem č. 519/1991 Sb., jejímž cílem bylo odstranit některé nedemokratické prvky a přiblížit jej „kapitalistickému“ chápání civilního procesu, a dále tzv. velká novela OSŘ č. 30/2000 Sb. a souhrnná novela OSŘ č. 7/2009 Sb., která usilovala o zrychlení a zefektivnění řízení a s tím spojené zvýšení odpovědnosti účastníka za výsledek sporu.

Abstrakt v anglickém jazyce (Abstract in English)

In my diploma thesis, I deal with the obligation of the court to instruct, which means the duty of the court to inform the parties to a case about their procedural rights and duties. Its purpose is primarily to compensate for their possible lack of knowledge of legal (especially procedural) regulations and ensure their equal status in the proceedings and finding a just solution in accordance with the principle of material truth. The advisory duty is divided into general and special, which differs from the general in the fact that the law provides for its specific content. The basic provision regulating the general duty to instruct is § 5 which is used even in cases where a party should be advised of his or her rights and duties for which the law does not provide for a special advisory duty. The special obligation to instruct was introduced for the situations where the legislator found it necessary to provide for this obligation explicitly in a specific situation because of legal certainty or where a special legal consequence would result from the failure to fulfil this duty. The failure to perform the duty to instruct is always a procedural error, as well, which may in some cases lead to the reversal of the decision of the court which has erred in the appeal proceedings or in the appellate review.

An example of a special obligation to instruct is section 43 which regulates the advisory duty when eliminating defects in the petition or the duty to instruct when concluding a court settlement under section 99. This obligation is specific in that participants are advised of substantive law, although § 5 which is the “lex generalis“ to this provision speaks merely of advising the parties of their procedural rights and obligations. In my opinion, participants should be in this case advised rather of the substantive law than of their rights under substantive law. The obligation of the court to instruct the parties of their duty to allege the relevant facts and to prove under section 118a subsection 1-3 must be based on the substantive law, as well, in particular when instructing under section 118a subsection 2 which regulates the advisory duty in case the court has a different opinion on the legal classification of the case than a participant. This type of the advisory duty is important for the predictability of the proceedings and prevents the court from issuance of surprising decisions. However, when performing these three duties to instruct, the court must be particularly careful to avoid exceeding the limits of permissible advice, to preserve the principle of equality of the parties (section 18 CPC³²², Article 37 subsection 3 of the Charter of Fundamental Rights and Freedoms).

³²² Civil Procedure Code

Many types of the advisory duty are regulated in connection with the institutes which aim to accelerate and streamline the proceedings which were introduced especially by the amendments to CPC No. 30/2000 Coll.³²³ and 7/2009 Coll. The aim of these advisory duties is to mitigate harsh effects of these institutes to the participants. These include e. g. the advisory duty connected with the so-called qualified call on the participant to comment on the action under section 114b or the duty to advise the participants of the concentration of the proceedings which may occur at the end of the preliminary preparation (section 114c subsection 5) which is, in contrast to the duty to advise of the concentration upcoming at the end of the first trial on the merits (section 118b subsection 1), expressly regulated by law (the obligation to advise participants of the second-mentioned concentration, however, results from the general obligation to instruct as summarized by section 5). Furthermore, the special duty to instruct includes the advisory duty concerning the consequences of failure of the defendant and the plaintiff to appear in the preliminary preparation without just excuse (which are in case of the defendant the fiction of the recognition of the claim and in case of the plaintiff discontinuance of proceedings) under section 114c subsection 6 and 7 and the duty to advise of incomplete appeal (i. e. limited possibility to introduce new facts and evidence into the appellate proceedings) under section 119a subsection 1.

In my thesis, I also analyze the duty to advise of remedial measures which, in case of rendition of a judgement, involves the advice on appeal (section 156) whereas in the written copy of a judgement, the court (of second instance) advises of whether it is admissible to seek appellate review (section 157), eventually under what conditions. Besides, I deal with some more marginal types of the duty to instruct in my thesis, namely e. g. with the duty to advise of the right to express one's opinion to the persons of the judges and lay judges (section 15a), of the possibility of appointing a legal representative to the participant who meets the requirements for exemption from court fees (section 30 subsection 1), the duty to instruct as to the possibility of issuing a default judgement if the defendant fails to appear in the first trial on the merits (section 153b subsection 1) and with the general advisory duty in the execution proceedings (section 254 subsection 3).

I have devoted a separate chapter to the historical development of the duty to instruct which begins at the end of the nineteenth century with the publication of the Civil Court Order which applied even after the establishment of the independent Czechoslovakia, continues in the Civil Procedure Code of 1950, published after the communist coup, and ends

³²³ Collection of Laws of the Czech Republic

with the current Civil Procedure Code which has been in force since 1964. During the time of its efficiency, however, it has undergone many amendments of which the most important is probably the amendment by Act No. 519/1991 Coll. which aimed to remove some undemocratic elements and to bring it closer to the “capitalist” comprehension of the civil procedure, and also the so-called large amendment of CPC No. 30/2000 Coll. and the comprehensive amendment No. 7/2009 Coll. which sought to accelerate and streamline the proceedings and the associated increase of responsibility of the participant for the outcome of the dispute.

Seznam klíčových slov

civilní proces	civil procedure
poučovací povinnost	obligation to instruct
neznalost práva neomlouvá	ignorance of law is no excuse
právo na spravedlivý proces	right to a fair trial
zásada rovnosti účastníků	principle of equality of the parties
předvídatelnost postupu soudu	predictability of the proceedings
překvapivé rozhodnutí	surprising decision
soudní smír	judicial settlement
koncentrace řízení	concentration of the proceedings
opravné prostředky	remedial measures
vývoj poučovací povinnosti	development of the duty to instruct
§ 5 OSŘ	section 5 CPC
§ 99 OSŘ	section 99 CPC
§ 43 OSŘ	section 43 CPC
§ 118a OSŘ	section 118a CPC
§ 119a OSŘ	section 119a CPC